

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי זולפסון, שמעון הלקין
 חיים ליף — חבר המערכת
 מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ז (כרך ג') טבת-שבט, תשכ"ו חוברת ג' (256)

ה ת ו כ נ

- 97 יהדות במועד של תמורות אפרים שמואלי
- 104 פברואר בניו-יורק (שיר) גבריאל פרייל
- 105 בראי קצוף (שיר) יצחק פינקל
- 105 אמירת שלום אחרונה (שיר) יצחק זילברשלאג
- 106 מ. י. ברדיטשבסקי וחובבי ציון באמריקה א. ר. מלאכי
- 114 הכרעת ההלכה והשולחן ערוך יצחק ד. גילת
- 119 אהבת ציון ושפתה בשירה העברית בהונגריה משה כרמליווינברגר
- 129 שיחה עם שמעון הלקין משה הנעמי
- 132 מחודש לחודש י. מישאל
- 136 פסיפס ישראלי ינץ רמגל
- הערבות ודברי בקורת
- 138 (א) אברהם צבי הלוי — לזכרו חיים ליף
- (ב) על משנתו הפילוסופית של שלמה מיימון נח ח. רוזנבלום
- 141 (ג) ספרים וסופרים י. מעיין
- 148 (ד) לבעית מנחם יהודה רוזנטל
- 149 ידיעות

„ בצרון ”
 1141 ברודוויי
 ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)
Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)
HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)
HAYIM LEAF, Associate Editor
Executive Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ
Twenty-Seventh Year of Publication

Vol. LIII TEVET-SHVAT, 5726 (Jan.-Feb., 1966) No. 3 (256)

CONTENTS:

American Jewry In Times of Change	<i>Ephraim Shmueli</i>	97
New York: February (Poem)	<i>Gabriel Preil</i>	104
In a Frothy Mirror (Poem)	<i>Irving J. Finkel</i>	105
The Last Farewell (Poem)	<i>Eisig Silberschlag</i>	105
Micah Joseph Berdichevsky and Lovers of Zion In America	<i>A. R. Malachi</i>	106
The Place of Caro's <i>Shulchan Arukh</i> in Jewish Law . .	<i>I. D. Gilat</i>	114
Zion and the Hebrew Language in Hungarian Hebrew Poetry	<i>Moshe Carmilly</i>	119
Interview With Simon Halkin	<i>Moshe Hanaami</i>	129
The Month In Review	<i>I. Mishael</i>	132
Israeli Kaleidoscope	<i>Yanetz Rammgal</i>	136
EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:		
(a) Abraham Zvi Halevy — In Memoriam	<i>H. Leaf</i>	138
(b) On the Philosophy of Shlomo Maimon	<i>N. Rosenblum</i>	141
(c) Book Notes	<i>I. Meayen</i>	145
(d) On Menahen — Rebuttal	<i>Judah Rosenthal</i>	148
News		149
Index to Volume LII.		

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּצְרוּן

נוסד עלידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ז (כרך נ"ג) מכת-שכמ, תשכ"ו חוברת ג' (256)

יהדות במועד של תמורות

מאת ד"ר אפרים שמואלי

א. הרהורים על פתחון-הרעת

ימינו הם ימי תמורות מהירות הרבה יותר מבכל הדורות הקודמים, אפילו אין הללו, התמורות, עומדות מכריוות על עצמן, שאמנם באו לשנות את פני העולם שינוי מהפכני. דורנו גם רגיש ביותר לחילופים ולשינויים רגישות חויה ורוח. רגישותו מגיעה לעתים לכדי בהלה: שמא נשלה את עצמנו בתוך התמורות והחליפות? מחמת חששות אלה ותגבר הביקוש של „הזיהות“ — של ציר הקבע ולוח השדרה — שבני האדם מבקשים לזהות את עצמם ולעמוד ברשות עצמם.

הרגישות לשינויים בהווה מעתיקה את עצמה בנקל לעבר, כלומר — להסתכלות בדמות העבר, וניתן לומר, שבני דורנו הם על פי רוב „היסטוריסטיים“ יותר מבני המאה הקודמת, שבה גדל והתפתח מדע ההיסטוריה המודרני. מימד הזמן וחליפותיו הוא מימד טבעי ביותר למחשבת בני דורנו. כיצד נעשה הדבר, מה הן סיבותיו, מה האבות ומה התוצאות, מהן מהלכו או תהליכו? אלה הן שאלותינו המובנות מאליהן, כאילו היו כלי תפיסה טבעיים לאדם בכל הדורות. במה תקדם היהדות, כלומר — המחשבה על היהדות, את פני זמננו זה, הרגיש לזמניות, הניתן לתמורות והפתוח לתמורות? בראיית היהדות כעולם מלא ורחב, בעל מרחבים בתוך מרחבים, עולם זה עומד על מערכות תרבויות הבאות בזו אחר זו, שאף על פי שהן נבדלות זו מזו וכל אחת ואחת היא רשות לעצמה, לעיני כל הבודקה בעיון, יש בהן רציפות של אחידות.

להלן יבואו כמה הרהורים על הקבע והחלוף, על „העיקרים“, „המהות“ והרציפות שביהדות ועל השינויים והתמורות ועל הצורך לפתח את שערי הלבבות לקראתם. הרהורים אלה יותר משהם תשובה לבעייה, הם באים לעורר את התשוקה לעסוק בה כראוי.

ב. היש עיקרים ליהדות?

תורת ישראל היא מן הדברים שאין להם שיעור. היא לא ניתנה חתוכה וברורה. הרבה פנים לה וכתוביה יוצא ים לכמה וכמה טעמים. אם נכלול במושג יהדות את תורות ישראל וגם את דרכו של עם ישראל בתולדות ואת היחסים שבינו לבין תורתו או תורותיו, בוודאי ניתן לומר, שהשאלה לטיבה של היהדות, לייחודה ולמהותה, אינה מסוג השאלות שיש להן פתרון ברור אלא כל כולה השתאות ופליאה. והלא דברים קל-והומר: ומה התלמוד, מערכת תרבות יהודית אחת בלבד, שהוא ים שאין לו סוף, שאר מערכות התרבות היהודית: המקרא, הפילוסופיה היהודית שבימי הבינים, הקבלה, הרבנות וספרותה המסועפת, החסידות ושיטת התרבות היהודית מודרנית לגווניה, כשהן מתווספות על התלמוד ומערכת תרבותו, לא כל שכן שהן עושות את היהדות עולם מלא ורחב, שאינו בהגדרה ובהגבלה. בוודאי לא „על רגל אחת“, על דרך „העיקר“ ו„המהות“. עכשיו צא והוסף על שבע מערכות תרבות אלה את זמני המעבר ויצירות המעבר שביניהן, ועולם זה יתרחב עוד יותר.

אמנם מזמן לזמן, ביותר מימי הרמב"ם ואילך, ביקשו חכמי ישראל להעמיד את היהדות על מהותה, על „עיקרים“ או על „יסודות“ או על מה שאנו מכנים היום „ערכי יסוד“, שכל הכופר בהם מוציא את עצמו מכלל היהדות, ולא עלה בידם להגיע לכלל דעה ברורה ומוסמכת אחת. יש שהטו את העיקר לצד מושכלות שבעיון — אמיתות יסוד בדת ישראל, שהכרתן מצווה על כל מאמין, כגון מה שעשה הרמב"ם. יש שהיטו אותם לצד קיום המצוות, כגון שמשוה מנדלסון הורה, בעקבות שפינוזה, כנראה, שהתורה אינה מצווה על אמונה אלא על קיום המצוות בלבד. הללו הדגישו את דעת חז"ל, שעוברי עבירות מסוימות אין להם חלק לעולם הבא. יש שהעמידו את מהותה של היהדות על האמונה במציאות השם בלבד: אדם הראשון לא חטא אלא לאחר ש„כפר בעיקר“, וכל המקיים מצווה אחת באמונה שלימה זוכה לקבל פני השכינה. יש שהדגישו כמה אמונות מסוימות אחרות, כגון האמונה בביאת המשיח. כמה חכמי ישראל, ובראשם דון יצחק אברבנאל הורה, שאין ביהדות עיקר וטפל, ואין הבדל בין הכתוב: „בני חם — כוש ומצרים“ לבין הכתוב: „אנכי ה' אלהיך“ וגו'. בתורה האלוהית הכל הוא יסוד ועיקר, ובירור עיקרי היהדות היתה בעיניו פרי „התערבות בגויים, בעון ספריהם וידיעת חכמותיהם“. דומני, שאלה הן חמש דעות-יסוד על העיקרים.)

בין דעות עיוניות, בין מצוות, בין אמונה ובין אמונות מסוימות ובין

(1) על בעיית העיקרים ביהדות הרחבתי את הדיבור בספרי „בין אמונה לכפירה“, מסדה, תשכ"ב ובייחוד בספרי „דון יצחק אברבנאל וגירוש ספרד“, מוסד ביאליק תשכ"ג, עמ' 116 ואילך.

שדברי תורתה של היהדות, שבה נתגלה הרצון האלוהי, כולם במעלה אחת ואין בהם עיקר וטפל, חזרה וניעורה השאלה בדבר „מהותה של היהדות“ בכל הדורות, שהופקעו מתמימות האמונה, מן הפשיטות והדביקות, שאין עליהן עוררין ואין מהרהרים אחריהן. על פי רוב גרמו השפעות מן החוץ, כדברי אברבנאל. אבל הן גרמו רק את העיון בעיקרים, אבל לא הולידו אותו. היה לעיון זה גם צורך־בית — לבדק הבית. אין ספק, שבדורותינו זהו בעייה מרכזית, בעיית „זיהונו של היהודי“, כלשון הפסיכולוגיה שבימינו. בעיית קבע היות וצורתיו, ייחודו מכוח הערכים שהוא מקבל על עצמו וגידולו ברשות עצמו. לשון „זיהות“ זו נעשתה רווחת בקרב המוני בני עמנו, בעיקר בתפוצות הדוברות אנגלית. השאלה פרצה ברוב כוח בכל תקופת שבה רבתה התהייה לנתיבות לשעבר ולעתיד לבוא. כל עצמה פרי התהייה העיונית־האינטלקטואלית. מטבעה, מכיון שאין להגיע בשאלה זו לתשובה פסקנית, אין היא ממעטת חילוקי דעות ופירודי לבבות. ואין תימה: עומדים להציב גבול ולגדור מה שאינו גדור על פי טבעו: עד היכן מותר לילך, מהם הם תחומי היהדות והיכן הם נעקרים, מה ייחודה מתרבויות שאר כל הדתות והעמים, ומה בה נישא ומרום, תפארת לאדם ותפארת לישראל? הדברים יגעים. ככל דברי עיון הם נתונים לתמורה לפי מערכי לבו של המעיין וצרכי שעתו ומקומו. ויפה הדגישו שלמה זלמן שכטר ואחרים, שבכל העיון בעיקרים ובברירתן של דעות ואמונות מסוימות כעיקרי יסוד, שכל הכופר בהם מוציא את עצמו מכלל היהדות, ניכר צד הפולמוס לפי צרכי השעה. גם העיקרים, שעליהם העמיד הרמב"ם את היהדות, היו הוראת השעה, כגון שראה שמגשימים את מושג ה', עמד וקבע את העיקר שאין לו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף. ראה, שהמוסלמים מנשאים ומרוממים את נביאם קבע את העיקר, שנבואת משה רבנו, עליו השלום, היתה אמיתית ושהוא היה אב לנביאים, לקודמים לפניו ולבאים אחריו. בימינו — אמר שכטר, כנראה בבת שחוק מר — אולי כדאי לקבוע כעיקר האמונה הישראלית, „שחייבים אנו לראות את עצמנו כרשעים. אף על פי שיש בדעה זו יסוד מדכא עלולה היתה — אילו נחרתה על לבנו — להועיל לנו להנמיך קצת את יהירותנו ולצמצם את החנופה ההדדית בינינו, שהן המונעות כל ההתקדמות של ממש במחננו“.

ג. הבעיה: „כמסמרות נטועים“

אמרנו: הדברים יגעים, אבל באמת אינם יגעים יותר מכל שאר יגיעות הרוח בתחומים אחרים. אפשר שכלל כל היהדות מופלא ממנו, אף על פי כן מותר לנו, ואולי גם מוטלת החובה עלינו, להידרש למופלא זה ולבררו עד היכן שיד שכלנו מגעת. רב סעדיה גאון היה אמנם הראשון שניסח חובה זו כמצות התורה: „דע את אלוהי אביך ועבדה“, אבל החובה כאילו טבועה באמונה מתחילת ברייתה של זו, על שום הטעות, הספק והכפירה הכרוכים

(2) ש. ז. שכטר, על עיקרי היהדות, בספרו Studies in Judaism JPS, Philadelphia מובא בתרגום העברי של הר"ר י. לייבוויץ, בחובי עיקרי היהדות, בעריכת יוסף בנטואיק, הוצאת ציציק, ת"א, עמ' 18.

באמונה בהכרח. אף על פי שהאמונה מובנת ביותר לדבקים בה, והאמונה היא למעלה מן הידיעה המחקרית ומן הדברים הטבעיים⁽³⁾, אפשר להם, לידיעה המחקרית ולדברים הטבעיים, שיסיעו למאמינים להבין במה הם מאמינים, מה הוא טיב אמונתם ומה הם דרכיה וגבולותיה. מכיון שהדת חסרה לפי טבע ברייתה ודאות שכלית גמורה, שאין עליה עוררין, היא סמוכה למינות, ובהכרח היא מבצרת את עצמה בצרונות רציונליים ואי-רציונליים מכל המינים, ולא נאריך כאן בפרשה זו. כללנו בדיוננו עד כאן כמה וכמה ענינים הנבדלים זה מזה לפי עצמם: עיקרי אמונה, ערכי יסוד של תרבות, מהותה של היהדות, אפשרות של הגדרה שכלית, טיבה של דעת אלוהים וכדומה מן הדברים העומדים ברומו של עולם הרוח והם מכבשונו — משום שעל פי רוב נוהגים לכרוך אותם כרך אחד. אין ספק, שיש גם זיקת גומלין בין הידיעה על עיקרי האמונה הישראלית ובין הידיעה על מהות היהדות וכיוצא באלה מן הידיעות. פליאות אי אפשר לתרץ תירוץ גמור אחד, כאילו היו קושיות מדעיות מנוסחות יפה, יפה לתירוצים. אבל פליאות אפשר ליישב, ואפילו יישוב בדחוק, על ידי כך שמקרבים את הדברים לתבונה ולדרכיה, מנתחים את ההנחות, מצרפים מסיגים, כללו של דבר: על ידי כך שמבהירים מה שניתן להבהיר וגודרים מה שניתן ובמידה שניתן לגדור. באמת רק על ידי הבהרת כל מה שניתן לקרב מתבלט הרחוק כפליאה, והור גהפך לרו. חשובים איפוא כל המאמצים בישראל לתפוס את תורתו ולהגדיר את טיבה ומהותה של היהדות בכל הדרכים, שבהם ניתן לעמוד על טיבה ועל מהותה, ואמנם בכל הדורות ביקשו חכמי ישראל להביע ולנסח את טיבה של היהדות, אם בסמל, במראה ובחידה ואם במצוות ואם לברשי מושגים ואם על ידי שלילת אפשרות ההגדרה והדגשת האמונה התמימה.

מצאנו לעיל שהקובעים עיקרים ביהדות פניהם לפולמוס. לא כל שכן הבאים לקבוע כלל דיעה אחת על טיבה ומהותה של היהדות. מכיון שלפנינו חזיון מסובך ביותר והללו באים לפשטו פשיטות מרובה, הם טועים ומטעים. דומני, שאפשר למנות את רוב הקובעים מהותה של היהדות, הגודרים והמגדירים, לפחות באחד מארבע טעויות אלה:

א. הם מייחדים יהדות ביחודי מהות אחד או שנים, כגון שמעמידים אותה על מונותיאזים, או על מוסר, על מציאות ה' או על יחידותו ומוצאים מהות זו בכל הדורות ובכל התרבויות. זוהי הטעות שטועים בפרט, היוצא כאילו ללמד על הכלל כולו ובאמת אינו מלמד עלי. משלים בספרות העברית: שיטת רנ"ק, שיטת אחד העם, שיטת יחזקאל קויפמן. הרעיון המשיחי על פי ד. בן-גוריון. חלק גדון דין הכל.

ב. הם מעלים מהותה ועיקריה של תקופה אחת על כל שאר התקופות

(3) כדברי ר' יוסף אלבו, בס' העיקרים, מאמר א', פרק כ"א. וכן אמרו רבים, אבל גם ביקשו "שיתברר אצלנו בפועל מה שידענו מנביאי האלוהים במדע" — ר' סעדיה גאון, הקדמה לאמונות ודעות, ולהלן: "וציחנו שגרצה לעיני בירחון עד שיצא לנו זה בעיון" וכי.

התרבויות, משלים: "היהדות הנבואית" של תנועת הריפורמה. באחרונה: "המחשבה התלמודית" של הרב ההוגה והחוקר מ. קדושין, הגורס, שכל מה שבא אחר כך, במידה שלא התחבר חיבור שלם לחז"ל היה ביהדות זמורת זר. אבל תרבותה של תקופה אחת אינה בהכרח מייצגת את עיקר תרבותה של תקופה אחרת. ההיסטוריה אי אפשר לה שתשובש או תיעקר על ידי תיאולוגיה. ג. כל האבות התולדות בישראל דבקים זה בזה בלא הבחנה ובלא הבדל. הכל מרועה אחד ניתן. יש שלשלת של קבלה בלא הפסק, ומשה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, עד סוף כל הדורות שבהם יהיה תלמיד ותיק והוא עתיד לחדש חידוש כל שהוא. זו הדיעה המקובלת על ידי התמימים שבין שלומי אמוני ישראל.

ד. היפוכה של דיעה זו, חילופה וסותרה, אין מכנה משותף כל עיקר. אי אפשר להגדיר יהדות, כי אין לכנס יחד את הסתירות שבה, כגון בתקופת המקרא בין נביאי הבעל שגם הם ראו עצמם ישראלים כשרים, ונביאי ה', בין המושג של אל חנון ורחום לבין המושג של אל קנא ונוקם. זוהי דעת ברדיצ'בסקי, ובצורה פחות קיצונית דעת כל הגורסים "התפתחות יוצרת", שינויים בלא רציפות, תמורות מחדשות, העוקרות כל קבע. לא בלבד שאין לקבוע מסמרות, מכיון שמבתחילה אין כאן פרשיות שלמות אלא קרעים, שפרקים אתה אחוז בהם, אבל הם געלמים מיד תוך כדי אחיזתם. תורת ישראל נעשית מגילות מגילות לעצמן, או פחות מזה — קטעים וסירוגין.

קשה להינצל מטעויות אלה, כי הבעייה היא פארדוקסלית מעצם טבעה, כביטוי מסמרות נטועים, שעליו כבר תמהו חז"ל, שכן מה ענין מסמר, שהוא דבר קבוע מיכני, לנטיעה, שהיא דבר גידול אורגני. ההוראה הכללית לפתרון הבעייה שלפנינו מן הראוי שתתן את דעתה על פירוש חז"ל על הפסוק בקהלת (יב, יא) "דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועים". רש"י שם מסכם אותו כך: 'מה מסמר זה קבוע אף דבריהם קבועים, ומה נטיעה פרה ורבה, אף דבריהם פרים ורבים למצוא בהם טעם'. קבע, רציפות, אחידות בכל מערכת התרבות היהודית, מכאן ופרייה ורבייה, גידול וייחודה של כל מערכת, מכאן, זוהי הבעייה. הפתרון אינו קל כל עיקר, כאמור לעיל, והוא נראה כולו כמסתורין שאין בפניו אלא תמיהה והשתאות בלבד. עולמה של היהדות הוא עולם גדול ורחב משום שהוא בן כמה מרחבי היכולות, ומקום בו לכל בני הדעות והאמונות שבתורות ישראל למועדיהן, ובלבד שיראו את עצמם כחוליה בשלשלת היצירה של הדורות, כקול במקלה, המכיר ויודע שיש קולות מרובים מלבדו. פתחון הלב והבינה לעתים, עת עת ואופניה ביצירה היהודית, נאים למועד המתחדש עלינו עכשיו.

ד. תקופת מעבר וריבוי הפנים

דומני, שלא דבר פשיטא, ריק או מקובל על דעת הרבים מאליה הוא דבר האומרים על תקופתנו, שהיא תקופת מעבר מובהקת הרבה יותר מתקופות אחרות. היא באמת "מועד" התמורות בחיי היהודים ואמות העולם בדרך

האחרון זרובן עדיין לא נסתיימה פעולתן. חורבן מרכזי היהודים באירופה, עלייתם של יהודי המערב, ובעיקר של יהודי ארצות הברית, ותקומת ישראל בארצו שינו את פני העם היהודי. נצטרפו לכך השינויים שחלו בדורות הסמוכים לדורנו לפניו, — ב"דור הארוך" כולו. הזיהות היום נבחנת בכוחה לעמוד בשינויים, להסתגל להם ולהשתמש בהם, ואף על פי כן — לעמוד ברשות עצמה, הן כחטיבה קיבוצית והן כתודעה אישית. לתקופת מעבר זו נאה זיהות של ריבוי פנים ולא של אחדות, זיהות הפתוחה לאפשרויות שבשינוי ובגידול והמתחשבת בהן, "פתילים" יותר מ"חותמת" וממטה של כפייה וגזירה נורמא-טיבית. אמנם כשם שיש חולי נפש שאינם יכולים לעמוד בזיהות פרטים פתוחה וגמישה, ברוב ספיקות והרהורים והם רוצים הכרעה לכאן או לכאן, ובלבד שתהיה להם אחיזה ב"ממש" מוצק, חתוך וברור, כן יש יהדות של חולי כנסייה דתית או של לאומיות צרופה לא-דתית או אנטי-דתית, חולי קנאות דתית לפי נוסח מסורת ההלכה או קנאי מדינה. רבים נוה להם הביטחון של המצוקה יותר מן המצוקה שבחוסר הביטחון. וצרות העין והמחש של הפסקנות העקרה יפה בעיניהם ממרחביה של הספקנות הפוריה. חולאים אלה בודאי שאינם ערובה לשלום-בית לא בישראל ולא בתפוצות. גם אינם סגולה למתח תנובה של כוחות יצירה בלא גוירחות מסוכנות. תקופת מעבר, או תחילתו של מועד חדש, אינה מרבה נחת רוח, כי הפתיחות אינה פוטרת אדם מלנקוט עצמה ולהכריע בהערכה ובעשייה לדעתו ולרצונו. עניינה פתחון הלב והנפש לראות ולתפוס את ריבוי הזיהויים, להודות באומץ הלב גם כאפשרויות של זיהויים אחרים, ולא לסגור אותם סיגרון של קנאות. אין גזרים על המחיר שיהיה בדיוק גמור כדמות ההווה או העבר.

ה. בקרב יהודי אמריקה

היום הדת היא בשביל רוב בני ישראל שבתפוצות הצורה הלגיטימית המקובלת לביטוי ייחודו הלאומי. אבל שוב אין דת זו מצומצמת כדי תחום צר של כנסיית מאמינים בלבד אלא היא מבקשת להתפשט על פני כל תחומיה של ההווייה היהודית העממית, כבתקופה שלפני האמנציפציה. בשורשה מחלחלת הכרה חרידה ועמומה, אם ברב ואם במעט, שלמרות כל ההישגים לא בטל מעמד היהודים כמיעוט, וכל זמן שיש מיעוט זרוב, עדיין "גלות" כאן, ועל כל פנים עדיין עומד כאן ריחה של הגלות.

אולם צא ולמד, שלעומת מגמה בולטת זו אתה מוצא בארצות הברית ובארצות המערב האחרות גם מגמה אחרת: הדת אינה רק צורה להעלמת ייחודו זה, לטישטושו, ואפילו לביטולו הגמור במידת האפשר. על ידי "השייכות" הדתית אפשר לצאת ידי חובת הויקה לבית ישראל ולמדינת ישראל, כלומר — גם לבטל את הויקה לחיי האומה ולעתידיה. שתי מגמות אלה מתרוממות בבית ישראל בדורותינו כל הימים. תפקידה של המחשבה הציונית הוא להעלות התרופצות זו לתודעה המבארת והמבהירה שיהיה בה הכוח לעמוד ולהתנגד לנסיגנות התפשרות וכניעה לא-מכובדים ולא-כנים.

מביאים ראייה מאלכסנדריה של מצרים. אבל זוהי באמת ראייה לסתור. ממה נפשך? אם קהילת ישראל שבאלכסנדריה נשמדה על ידי טמיצה במשך כמה דורות, מה עתיד צפוי לבית ישראל בתפוצות שבימינו, ואם לא נשמדה אלא בידי צוררים, מה הועילה הסתגלותם כדי טמיצה לתרבות הנכרית? אמנם קשה היום לחזק את החינוך והתרבות ברוח ישראל בקרב יהודי אמריקה. בתקופתנו הולכת ומתפשטת רשות הנייטראליות בהערכות מחמת התפשטות המדע והטכנולוגיה, התובעים כלליות בלא זיקה מיוחדת לערכים. בני הנוער היהודי מתכוננים להיכנס למקצועות מדעיים-טכניים ובקריית האוניברסיטה הם מתכשרים להיפטר מ"דעות קדומות" של קיבוצים לאומיים. אבל מצד אחר ברור היום, שדווקא תחום העיסוק המדעי והטכנולוגי כפוף ביותר למרותה של המדינה הלאומית. מה שהיה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה רשות היחיד, רשות התבונה הבודקת והבוחנית והניסוי במעבדה של אנשי מדע יחידים, נעשה בימינו רשות הרבים, והמדינה מעסיקה את אנשי המדע, היא גומלת ומפתה, משדלת ומנצלת ומכוונת את המחקר, מזרזת וגם מעכבת בשעת הצורך. בימינו הדת ולא המדע היא רשות היחיד, — חילופו של מה שהיה עוד בעולם המערבי לפני זמן קצר, והנה המדינה היא בת התרבות הלאומית ובא-כוחה, ההזדהות עם המדינה, עם תביעותיה והערכותיה, אינה נוחה לבני מיעוט, כמוה כמעט כהזדהות עם הדת השלטת ומצוותיה. ארצות הברית היא מדינה נוצרית, אף כי בצורה ליברלית מוקלטת. המדינה בימינו כאילו מקנה אזרחות על ידי החינוך, בלשונה ובתרבותה ובלאומיותה. כלומר — אזרח מוגדר על פי תרבותו הלאומית השייכות למדינה אינה זכות-מלידה טבעית ומובנת מאליה. היא כאילו נקנית מכוח קנייני התרבות הלאומית של המדינה, מכאן הקושי הגדול לאידיאולוגיה ועבודה ציונית כשהללו רוצות להתגדר בתחום התרבות בלבד. דווקא תחום זה, ועל כל פנים גם הוא, ולא רק הנאמנות הפוליטית מגדיר את השייכות למדינה ואת הנאמנות לה. התעניינות בתרבות אחרת יכולה להיות רק דתית או מוסרית, אנרשית-כללית, בשום סימני ייחוד לאומי. על כן יש תובעים שהתרבות המיוחדת את יהודי אמריקה מן הראוי שתהיה אמריקנית בלבד, בתוספת טעם וגוון של אמונה דתית יהודית, ומבטיחים: אם עדיין קיימים הבדלים אחרים, והם ניכרים במפורש בהתנהגות עתידים הם לעבור מן העולם.

הבאים לחזק את זיקת היהודי לתרבותו המיוחדת חשודים בעיניהם של בעלי הנייטראליות בהערכות, בעיני כל אלה המתיימרים לעמוד ברשות כללית ובאמת אינם אלא נתונים למרותה של תרבות המדינה הלאומית. כמה מגמות מתרוצצות איפוא בקרב יהודי אמריקה: מגמת ההתבוללות בכמה ברושים חילוניים ופסוידו-דתיים, מגמה לאומית חילונית ומגמה לאומית-דתית. מגמות אלה אינן נפרדות זו מזו הפרד גמור אלא סבוכות הן זו בזו בצירופים וסיבוכים שונים. אין ספק גדול שאם הכיוון השולט עכשיו בדימור גראפיה, בנישואי התערובת, בחינוך וכו' ימשך בלא מעצור, עתידים הקיבוצים היהודים בתפוצות להתדלדל מאד, וברבות הימים אפילו להיעלם לגמרי, חלילה.

סְבִירָאָר בְּנִירְיוֹרָק

מאת גבריאל פרייל

תִּימָם תִּיחַ שְׁקוּף אֹר
בְּתִמוּנָה שֶׁל מִזְנָה.
יְלֻדוֹתַי תִּפְצִיעַח
מְעִינָח יְהוּדִית,
תְּחַלִּיקָח עַל קַרַח
מִכְחִיל מְרַחֵק —
וְכִי עֲצָמִי עֲבָשׁוּ,
רְחַפָּה עַב קִמְנָח
כִּזּוֹ שְׁבִסוֹנְנָח שְׁקִמְפִירִית.
אוֹלִי מִפְּנֵי מְחַלַּח
אִמְרָח לְפִיר עֲלִי בְּנִחְמָח
תְּעִיר תְּכַפּוֹרִית
שְׁלֵג רִיחָנִי שֶׁל שְׁמָדִים —
אִם-גַּם אִי-שָׁם
זֵית בְּנִבְיָא תְּסָמֵן
נְעֻנְע בְּרֵאשׁוֹ,
מְרַב לְגִלּוֹת דְּבָר.

(* Monet, הצייר הצרפתי הנודע.

לפי „אשליכה“ סטאטיסטית של הגתונים הקיימים רבה הסכנה. אבל אין צורך להיכנע לפאטאליזם סטאטיסטי ולקבל את הגזירה, יש התעוררויות רצון המשנות את מהלך ההיסטוריה. מהלך זה עצמו אינו קו אחד, לא של עלייה ולא של ירידה. התעוררות רצון קיבוצי לחזק מדעת את סגולות-היקר של חייו להעשיר את כוונת היותו ומעשיו על פי מסורת ערכים געלים. עתידה לגרום למיפנה.

בראי קצוף

מאת יצחק מינקל

בְּשִׁדְמַת־יָמֵי מִסְתַּעְרָה
בְּעֵינַי קִמַּת חֶפְזָה מוֹדֵהֶבָה,
נִסָּה מִחֶרְמֵשׁ חֵד וּמְבֻזֵק
עַל כְּנָף קָדִים מַעֲרָבָה.

עֵינֹי שָׁל אֵיל מְהַרְרָה, קֶרֶן,
מֵאַרְגָּמָנַת שׁוֹלֵי שְׁמֵי זֶרְקוֹ.

אַשָּׁף יוֹצֵק מִכְּעוֹת זָהָב,
מִפְּזוֹן עַל גֵּד לָבֹן מוֹדֵקָר
אוֹדִים מִיּוֹם הוֹלָה וּמִתַּעֲוָר.

דְּמִיּוֹת צְפוֹת בְּרָאֵי קִצּוֹף;
נִשָּׂא עַל קְמִיפַת נְחֹשֶׁת פְּרָקְדוֹ
עֵינֵי צְמֻדָה לְעִיּוֹ-אֵשׁ בְּעֵנֹי.

אַמִּירַת שְׁלוֹם אַחֲרוֹנָה

מאת יצחק זילברשלג

אֲנִי שׁוֹכֵב לַיָּשׁוֹן.
לַיִל מְנוּחוֹת, עִמִּי.
הָיִית לִי כְּאִישׁוֹן
עֵינֵי בְּעוֹלָמִי:

כְּלִי רְאוּת מְחֻדָּד,
אֲשֶׁר חֶבֶר בְּתַחֲוֹם
מְטוּחֵי עֲרָאֵי וְעַד:
כְּלִי רְאוּת בְּחֹם,
אֲשֶׁר סָקַר בְּדַמְעָה
רִשְׁעַת אָדָם דְּהִימָת.

לַיִל מְנוּחוֹת, עִמִּי.
אַתָּה חֵלוֹם רְאִישׁוֹן
וְחֵלוֹם אַחֲרוֹן, עִמִּי.
אֲנִי שׁוֹכֵב לַיָּשׁוֹן.

ברדיטשבסקי וחיובי ציון באמריקה

מאת א. ר. מלאכי

(פרק מעבודה „ברדיטשבסקי והעתונות העברית באמריקה“)

מתוך מכתב של מיכה יוסף ברדיטשבסקי שהמנוח ז. פישמן פירסם¹ ב„הישוב“ שנה א', גליון ט"ו (י"ט טבת, תרפ"ה), אנו למדים שבראשית שנות התשעים אמר ברדיטשבסקי לנסוע לאמריקה. המכתב כתוב ב-14 באבגוסט 1892 אל ר' אברהם דוב דובוויץ, ובו יתאונן שהוא נמצא במצב חמרי נורא. הוא כבר נעקר מעיר מולדתו הקטנה בפחדוליה ועזב גם את אחידיסה שבה ניסה את מזלו כסופר וכתלמיד משתלם בלמודים. כשנה ומחצה כבר גר באשכנז וביקר שם בבית מדרש המדעים בתור תלמיד מומחה² אבל רעב היה ללחם, ולא היו לו שום סיכויים להרויח את מחייתו, וכך יספר: „לחם אנכי מלחמת קיומי ביד חזקה כי בידי אין פרוטה לפרטה, ולא אשתכר מאומה“. לא פירש את שם העיר בה ישב ולמד, ונלחם על קיומו, אבל בסוגריים יעיר: „עם הסמינאר אין לי כל שייכות כי אין את נפשי להיות רב בישראל“, נראה שהוא גר אז בברסלוי, שבה נמצא בית המדרש לרבנים מיסהודו של ר' זכריה פראנקל. ובימים ההם אמנם פירסם ברדיטשבסקי כמה מכתבים מברסלוי ב„המליץ“, ובעתון זה גם הספיד — במכתב מברסלוי — את גרץ.

בימי רעה, עוני ויאוש ביקש ברדיטשבסקי לנסות את מזלו מעבר לים, ולנסוע לאמריקה. והוא כותב לדובוויץ:

„מלחמתי הנוראה תאלצני להיות נודד עוד הפעם, ויש את נפשי לבוא לאמריקה. מובן מעצמו לא ע"מ³ למלאות⁴ חורי כסף כי אם ללמוד, אבל תנאי הארץ הונו זרים לי. איני יודע אם יקל עלי למוד השפה האנגלית, איני יודע אם נקל יהיה לי שם להרויח לחמי ע"י⁵ שעורים, ספרות, או אומנת ואולי אוכל להשתלם בלמודים על חשבון איזה חברה. ע"כ⁶ אבקש מכבודו כי יואיל נא בטובו הגדול להודיעני כל הדברים הללו ואסיר תודה אהיה לו כל הימים. לתשובתו אחכה בכליון עינים“.

הוא מוסיף לומר:

„הענינים שלוקחים את לבבי המה משפט וכלכלה“.

דובוויץ, תלמיד-חכם, חוקר, סופר ומבקר מבית המדרש הישן, מחבר „המצרף“, „לא דובים ולא יער“ וספרים אחרים, היגר לאמריקה בשנת תרנ"ב, — כחצי שנה לפני כתוב ברדיטשבסקי את מכתבו אליו. כשמונה שנים ישב באמריקה — שנות עמל ועוני, רעב ומחסור. בדמי ימיו, כבן נ"ה, מת פתאום בי"ד בשבט תר"ס, בהשאירו אחריו אלמנה וילדים קטנים. העתונות העברית, האידית והאנגלית-יהודית באמריקה העריכה את עבודתו הספרותית והמדעית, קשרה עליו מספד מר וגם עוררה את הקוראים לדאוג לאלמנה וליתומים הרכים.

וכל עתון ועתון גם אסף נדבות לטובתם. הצטיין בזה ביחוד אב. סהן, עורך ה"פארווערטס" הסוציאליסטי, שמאמרו על דובזוויץ היה קינה איומה על גורל הסופר העברי באמריקה, וב"התחיה" הזכירו את מאמרו זה.

מכיוון שברדיטשבסקי לא נסע לאמריקה, יש לשער שבעצת דובזוויץ לא עשה את הצעד הזה להיעקר מגרמניה ולנדוד לארץ החדשה. מבשרו חזה דובזוויץ ומנסיונותיו ידע שבאמריקה החמרות אין מקום לצעיר עברי בעל כשרון ספרותי ואידיאליסטי. הוא יאבד סגן בעניו ולא יגיע לשום "תכלית" ומטרה. אם נפשו חשקה בתורה הוא רוצה ללמוד לשמה, ללא תועלת חמרות וקאריירה. לוא גם שאף ברדיטשבסקי לרבנות, לא היתה אז אמריקה מקום תורה. בראשית שנות התשעים נמצא בית המדרש לרבנים בניו-יורק במצב ירוד, וגם "היברו יוניאן קולג'". הריפורמי בסינסינאטי, זה אשר בראשית מאת העשרים הוזמן דוד ניימארק, חברו של ברדיטשבסקי בתקופה הברלינית שלו, להורות בו, — גם סמינאר זה לא עמד בימים זהם על רמה מדעית, וברדיטשבסקי בוודאי לא היה מוצא סיפוק נפש בלימודי התיאולוגיה בקולג' הזה. אבל בין כה וכה בחלה נפשו של ברדיטשבסקי ברבנות. ישיבת והאלוזין כבר היתה לו כ"עבר רחוק" והוא גם עזב את בית המדרש, במרכאות ובלי מרכאות, בית המדרש הישן ועל סף בית מדרש חדש — סמינאריונים לרבנים חודשים, מודרניים, לא דרך, והתיאולוגיה גם השמרנית וגם הריפורמית, לא לקחה את לבו. הוא יצא אז בכלל בדברים קשים נגד הצביעות של המתעתדים לכהן ברבנות, ואף חדל להיות סופר תורני ונתגלה כסופר סוער, מורד בערכים מקובלים באומה, ודורש שינויי-ערכי בחיים ובספרות. באותו זמן ארג, אמנם בנפש הומה ובגעגועים רומאנטיים, שירים לחסידות, וכתב ברגש על שד"ל, אבל באותו כרך "אוצר הספרות" שבו נדפסו זכרונות "יוסי זעירא" מלאי-כיסופים על עולם עובר ומאמרו "ישראל ואורייתא בספרי שד"ל", נדפס גם המאמר הסוער "רשות היחיד בעד הרבים", שבו הסעיר ירובעל-ברדיטשבסקי את לבבות הקוראים והרגיו את רוחות חובבי ציון. לא רבנות ואף לא מדע היהדות — "חכמת ישראל" — היו משאת נפשו של ברדיטשבסקי, כי אם מדעים כלליים כמשפט וכלכלה, ענינו אותו בימים ההם, כפי שהביע בשולי מכתבו זה לדובזוויץ, מכתב בעל-ערוך ביוגרפי — חומר לתולדות סבלות ברדיטשבסקי הצעיר, תשוקתו לדעת ומלחמת הקיום שלו בגלות אשכנז.

ייתכן שבימים ההם היתה לו, לברדיטשבסקי, נטייה למשפט וכלכלה וראה במקצועות אלו עיקר השתלמותו והשכלתו, אבל ספק אם היה מוצא באמריקה את מבוקשו. בפרט שנטייתו לספרות היתה אצלו יותר גדולה מאשר למקצוע אחר. כבר אז היתה הספרות חיי רוחו ונפשו. חי בעולמה ונשם את אווירה, וכל ניצ ספרותי הרגיו את לבו והסעיר את נפשו. ונאמנים מאד דבריו שכתב באותו מאמר ('): :

... מטבעי הנני בעל נפש רותחה, בעל עצבים סולדים, וכל דבר-גבוני מביאני לידי גרוי, לידי הסתערות, ולא מבעי כשיושב אנכי על שלחן הספרות ואמשש בבני מעיה ואראה מה שנעשה לפני מן קלעיה, הנני מתרגש, מתפעל, אדם כותב באסמפיא — ואנכי

מודעזע כאן, פלוגי נוקף אצבעו בספרות — ואנכי מתפלץ בהאי שעתא, אלמוני נוגע בעטו על הגליון הסבלן, ואני מרגיש כאן זרם אלקטורין, יען כי הספרות היא עולמי, חיי עצמותי וכל הנוגע בה, ונוטע צלם בהיכלה, כאלו נוגע בבבת עיני, כאלו לוקח לונכאות של ברזל וגועץ בבשרי, כי קשה לי ספרות-ספרותית יימחט בבשר החי".

בעת שכרדיטשבסקי פנה במכתבו לדובוויץ אמנם התקיימה עתונות עברית באמריקה, ובסוף שנות התשעים גם השתתף ברדיטשבסקי בעתונות זו, אבל צדקה עשה דובוויץ לספרותנו בזה שלא עודד את ברדיטשבסקי לבוא לאמריקה, בוודאי היה נחנק כאן כשם שנחנק חוליציקי. בכל אופן היינו מפסידים את ברדיטשבסקי והיוסס המורד, משורר החסידות ומשנה הערכין, ברדיטשבסקי בתקופת ה"צעירים", השואל והסותר, המגרה והמסעיר — מראשי המחברים בספרותנו. לברדיטשבסקי היתה זיקה לדובוויץ וגם התייחס אליו בכבוד, כפי שרואים ממכתבו זה וגם מבקרתו על ספרו של דובוויץ „לא דובים ולא יערי“ (בו יצא המחבר נגד מ. א. שאצקס, בעל „המפתח“, ולהגן על כבוד רא"צ צוויפל שחולל בידי שאצקס. הוא שלח לדובוויץ תדפיס ממאמרו „על שלחן הספרות“ (זה, ובהתחלת מכתבו הוא כותב: „אתפלא מאד אשר לא קבלתי מכבודו כל מענה על קונטרסי „על שלחן הספרות“ הכתוב אדות מתברתו „לא דובים ולא יערי“ ששלחתני לכבודו ע"י בית מערכת „העברי“ (— הקבלו? הקרא כבודו קונטרסי „רשות היחיד בעד הרבים“ בראש אוצר הספרות ש"ז?") — לתשובתו ואחריה. קונטרס זה הוא המאמר המהפכני שחתם עליו ירובעל, והוא בו איש ריב ומדון. קרא מלחמה על חבת-ציון הצעקנית, הלאומיות הצבועית, הצבור העברי המלאכותי, ואף העברית דנו אותו ברותחין. „אלהד ומייד“ (שלום עליכם וי. ת. רבניצקי) קברו אותו קבורת סופרים — בפיליטון שנקרא בשם זה ב„המליץ“ (1). התרו-החזיקו אחריהם י. ל. בן-דוד ב„ווערטס“ בפיליטונים ב„הצפירה“, ועשו את ברדיטשבסקי גל של עצמות, השתיקו אותו ממש מבית המדרש. לא כאן המקום לנגוע בזה. בהזדמנות אחרת אעמדם בפרוטרוט בפרשה זו בחיי ברדיטשבסקי הסופר. במאמר זה יש להזכיר שגם בעתונות העברית באמריקה עורר „רשות היחיד בעד הרבים“ הד החובבי ציון הגיבו עליו בשלילה. באמריקה הופיעו אז שני עתונים עבריים. „הפסגה“ של שור בבאלטימור, ו„העברי“ שיצא בניו-יורק על-ידי כתריאל צבי שרהזון ובנו יחזקאל (ושחתי בהוצאת העתון היה גם ליאון קאמייקא חתנו של רכ"צ שרהזון) בעריכת גרשון רחנצווינג. „הפסגה“ דגלה בחבת ציון, בלחמה לרעיון הלאומי וחבת-ציון, ושמשוה כלי-מבטא לחובבי ציון באמריקה, ו„העברי“, כעתתניו של שרהזון בכלל, לא נקט בחיבת ציון והרעיון הלאומי, ואף נלחם ב„שני ציון“ — חברת התיישבות בארץ ישראל ש„חובבי ציון“ באמריקה ייסדו בימים ההם ועוררה תנועה בקהל. שרהזון היה גם בתומכי הישוב הישן, ובעתתניו הפכו בזכות ה„חלוקה“ המוסדות בירושלים והעדיפו אותם על מוסדות הישוב החדש. במלחמה ב„שני ציון“, התנגדות לחיבת ציון והתעמולה לטובת ה„חלוקה“ והישוב הישן היה גם משום התחרות בין „העברי“ ו„הפסגה“. ובעצם המלחמה ושפעת הקלגסים בין שור וחובבי ציון לבין שרהזון, בעת שימין חובבי ציון היתה רוממה, מצא שרהזון

חיזוק וסיוע במאמרו של ברדיטשבסקי — הרב להכות את חובבי ציון. רחצנווייג מסר ב"העברי" קטע ממאמר זה, — דברי הקטגוריא הקשים על חובבי ציון, נתנו תחת כותרת "השקפת משכילי עמנו באירופה על אחדות תנועת חבת ציון". בצינו "קיצור מאמרו של החכם והסופר מהיר מ. י. ברדיטשבסקי שנדפס באוצר הספרות שנת תרנ"ב, היר"ל ע"י שאלתיאל איזיק גרבר בקראקא שנה רביעית".

כדי שיהיה לקוראים כיום מושג מתכסיסי מר"ל "העברי" ועורכו במסירת דברי ברדיטשבסקי במאמרו זה שהיה כעין השלכת פצצה במחנה חובבי ציון, אני מביא סעיפים אחדים מקיצורו של המאמר ב"העברי":

... כל עולמו של ישראל מתנועע בתנועת הישוב זה עשרת שנים; הללו דורשים בשבח התנועה והללו בגנותה, עד כי גם האנשים הרחוקים מדמיונות שוא חשבו למצוא בתנועה הזאת איוה ממש, עד שבא "אחד העם", אחד מהנכנסים לפני ולפנים בעולם הישוב, אחד מהגזברים והאמרכלים, ובדברים של טעם, כעד ראייה, הבוחן ובודק כל גנוי נסתרות, הפך את כל קערת הישוב על פיה, בגלותו טפח מ"אמת מארץ ישראל" (המליץ שנה שעברה) ויראנו לדעת כי כולנו טועים, כי האדמה איננה נותנת את יבולה, העובדים אינם עובדים והעוסקים בצרכיה עוסקים שלא באמונה, ואף גם זאת, כי גם שם קרובים לנו ימים רעים, כי גם שם יתחכמו לנו, ומה לנו אבתריה כל אלה שראו שבא אחד מהם והעיד? "איננו חפצים! איננו חפצים להסיר שארית התקוה הזאת מלבנו; איננו חפצים לפקוח עינים לראות כי כל חזיונותינו ומחשבותינו לא שרירין ולא קימין". "איננו חפצים?" ואיככה נחפץ? האם נקל הוא לאדם להסיר מלבנו זכרון אבדה שחביבה עליו? גם אנכי אינני חפץ ב"האמת מארץ ישראל", וטוב טוב לי כי ישבו בני ישראל בארצם, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, אינני חפץ כי גם תקותנו זאת תהיה לנו למפת נפש, חפץ אנכי כי עלה נעלה וגם יכול נוכל, אבל מה אעשה והמציאות איננה זזה ממקומה? מה אעשה אם נסתם הגולל?

בכל ארחות היציאה הנני רואה סלעי מגור... לולי דמסתפינא הייתי מנתץ אכתפיה ד"אחד העם" ואומר, כי מתירא אנכי מאוירא דארץ ישראל, הוא רואה שם שרלטניה ואנכי גם צביעות...

"ובעוד שממשלת תוגרמה אומרת דברים של טעם: אינני מרוצה בגוף השידוך כל עיקר, הכבדו ושבו בבתים! בעוד שהספינות חוזרות בתשובה, מנחמים אלה היועצים את העם בנחמה של קימא, כי בפירוש איתא בגמרא. גזרה עבידא דבטלא...

מורי ורבותי! אהבת עם שבה יתפארו היא מחלת המעים שאי אפשר לנו לבדוק אחריה, והחולים האלה עוסקים בישוב ארץ ישראל.

"אחי בני עמי!... אל נא יפול לבבכם, כולנו הגנו אוהבים את עמנו, כולנו באמת ובתמים, ואם בוא יבוא אליכם אדם ויאמר לכם: "אינני אוהב את עמי" אינו אלא בדאי, כל זמן שנשמת האדם בקרבו, אם גם יהיה פסימיסט גמור עד קצה האחרון לא יחדל מלאהוב את עצמו גם רבע אחד, וגירורא עד עשרא דרי הוא בן לעמו...

"מדוע יקחו האנשים האלה את הגדולה הזאת לעצמם? מדוע יתיימרו בדבר אשר בלבו של כל אחד מאתנו? ומה לאהבת עם ולסחונת של ישראל?

"מורי ורבותי! האם אינו גרוע הדבר הזה מן החלוקה השחורה שכבר צוחו עליה קמאי ובתראי? בוו עליכילפנים עשירית מגעת למקומה, והרי יש בטלנים ועניים לאלפים, וכאן לא דובים ולא יער. ומי הם העוסקים במעשים האלה בסמיות עין? צעירינו העמילן של כל עם, חלק האידעאל שבאומה, צעירינו אשר אמרנו מהם נחיה, הם יבנו את הספרות. "אוי לנו מרמאין בעלי דשמיא. אוי לנו מאלה האנשים הלוקחים להם עטרה שאינה

הולמתם ופוסעים על ראשי הצבור הישראלי וגוולים מאתו שקליו היתרים והכל לשמה, ולשם אהבת האומה והלאומיות.

„אוי לנו משלטנינום כזה אשר דבק בנו כספחת, ועל עקא דא קובל, אחד העם.“
 בסוף המאמר נזכר שוב מחברו: „מ. י. ברדיטשבסקי במאמרו „רשות היחיד בעד הרבים“, המאמר הראשי באוצר הספרות, תרנ"ב, כהדגשה שהסופר הוא בריסמכא בעיני חיבת ציון והישוב, ויש להתחשב בדבריו. מהסעיפים שהבאתי מהמאמר, ובאלה שלא הבאתי, רואים ששרהזון וסופריו, מצאו בברדיטשבסקי סיוע וחיזוק במלחמתם בראשי חובבי ציון באמריקה, כי בעתונות האשימו אותם ממש באותן ההאשמות שברדיטשבסקי האשים את ראשי חובבי ציון ברוסיה. בחצי ברדיטשבסקי אמר שרהזון לקלוע למחנה חובבי ציון, אבל החצים ממנו והלאה, זה שחזרו והדפיסו את מאמרו של ברדיטשבסקי ב„העברי“, נתן מקום לחובבי ציון להתנפל על שרהזון לטשטש את רושם דברי ברדיטשבסקי ולעשות כלה בו. אחד מהם, בצלאל גיטלסון, יצא ב„הפסגה“ (במאמר „מלחמה בעמלק“, בו הוקיע את כרכורי שרהזון וסופרי עתונו, עשה אותם למרגלים ומוציאי דבה על הארץ, משמיצים את הישוב וחובבי ציון, „מי לדי ואלי“, שם-משנה למאמר, כרחי-מלחמה לשלומי אמוני ציון ונאמני חיבת ציון, להחליץ למלחמת מצוה נגד מתנגדי הישוב, ושרהזון בראשם.

„האיש הזה — כותב גיטלסון מוזר הוא לקוראי עברית, לא חכם ולא רבי יתקר כי אם איש פשוט בתכלית הפשיטות כאחד מן השוק ולקיים מה שנאמר בדברי חכמינו ז"ל „הדיוט קופץ בראש“ קפץ ונשבע להיות מו"ל בישראל. אשר מטרתו בזה היא רק לאסוף כסף ולמלא זהב תוריו. על כן שכר את פלוני הסופר בלעם בן בער לקוב את יעקב ולעפר בעפר לעומת כל דבר הקדוש לישראל, ואת אלמוני הנבל מבני המן בן המדתא האגני מזרע העמלקים למען סכל את עצת סופרי ישראל הטובה להושיב את נשמות ארץ אבותינו.“

לא פרש גיטלסון את שמות הסופרים ולא אזכירם גם אני, כי מאמריהם נתפרסמו בעיקר ב„יודישע גאזעטען“, והעתון איננו עתה לפני, כדי לקבוע בבירור. יש להעיר, שהמצות והריכות התחילו ביחד אחרי ששרהזון התחיל להוציא את ה„עברי“, ששור ראה בעתון החדש מתחרה ל„הפסגה“, ובשרהזון — יורד לחייו (ומן מה לפני הוצאת „העברי“ השתתף שרהזון עם שור בהוצאת „הפסגה“, אבל השותפות התקימה שבועות אחדים, והופעת „העברי“ הגדיל את מדורת-השנאה ביניהם). ואם כי לכאורה היה זה ענין פרטי של שני מתחרים בהוצאת עתון עברי, ראו חובבי ציון, (ביחוד חברי „שבי ציון“) בזה כענין כללי, ועמדו לימין שור ו„הפסגה“ נעשה כלי-מבטא שלהם. בזה יתחיל גיטלסון את מאמרו זה: „זה כשנה אשר עולמנו, עולם הספרות, פה באמריקה חשך בעדנו כי רוחות רעות שאינן מצויות אלא בעולם החדש הביאו ענני אופל וצלמות שהקדירו את שמי ספרותנו העברית“. זה כשנה, כי „העברי“ התחיל להופיע בערב פסח תרנ"ב, ובשנתו הראשונה יצאו עשרה גליונות, שהאחרון הופיע בא' תמוז תרנ"ב, והגליון שלאחריו, שיצא בח' בתמוז של אותה שנה, היה ראשון למנין של שנה חדשה — שניה ל„העברי“. בגליון השלישי של „העברי“ (י"א באייר, תרנ"ב), פנו חובבי ציון בבוסטון ב„מכתב גלוי“ למל

„העברי“ (כלומר שרהזון. שם עורך לא רשום בגליונותיו, שהוא כשאר מולי” „מכ”ע לישׂראל בארצות הברית“, ישימו לב למטרה שחובבי ציון שואפים וידעו למלא את חובתם לעמם ויעבדו „שכם אחד אתנו לטובת עמנו, להתרחק מן המחלוקת ולהשתדל להרבות שלום בתוכנו“. „אל נא אדונינו, — יתחנונו — תוציאו דבה על איזה חברה העובדת את עבודתה לטובת העם בשביל איזה טינא שיש בלבכם על אחד ממנהיגיה, כמו שעשו העושים אחדים מעורכי מכ”ע בעדנו, אל נא תמשכו קו חשד על אנשים העומדים בראש אי העושים בעד התנועה הלאומית מפני פניה צדדית או בשביל כבוד מדומה, תפארתכם לא תהיה על הדרך הזאת, ולא אך את חובתכם לעמכם לא תמלאו אבל עוד תחטאו לו“. בדברים יוצאים מן הלב דרשו שלום ואחדות, אבל „מול העברי“ (כך היום בסוף המאמר), בתשובתו למכתב זה („העברי“ גליון ד’, י”ח באייר, תרנ”ב), אם בתוך דבריו ידגול בשלום, בהטעימו כי „דגל חובבי ציון הוא השלום“, ואין הוא פורש את עצמו מחובבי ציון, אבל הוא איש שלום בתנאי שהעומדים בראש חובבי ציון לא יהיו כופרים בדת ישׂראל וכל חפצם לעשות את ירושלים „מערת פריצים מעון הכפירה האי־אמונה“.

„שאוני נא אדונים נכבדים! — ישים את דבריו לבעלי המכתב גלוי — האם בגלל כי חובבי ציון הינו גם אנחנו, עלינו לחשות ולדום בראותנו כי יבואו שונאי ותנו ואמונתנו ויענו את עמנו בכזביהם שקר? האם נוכל תת אמון באנשים, למחבלים תחבולות להפך הקערה על פיה ולחתור חתירות מתחת כסא אמונתנו הצרופה? האם נוכל לראות בבוא צר ואויב בשערי ירושלים להרוס אשיותיה ולערער יסודותיה עוד טרם נבנתה? האם מהרסים ומחריבים כאלה הווגלים בשם ציון יביאו את עמנו אל המנוחה והנחלה?“

מי הם הכופרים והמהרסים והמחריבים? — משה מינץ הביולוי”י, אפרים דיטארד, אפרים לונדון, אדם רותנברג, וואב שור, שבעתונו נלחם בעד קדשי היהדות, הטיף לציון והשתער על בוזי הדת, המהרסים והמחריבים — האנארכיסטים והסוציאליסטים. אולי לא היו אלה כשרים ביותר בעיני שרהזון, הרי נמנו על חובבי ציון ו”שבי ציון“ כמה יהודים חרדים וגם רבנים כהד”ר הלל הכהן קליין, שגייטלסון מזכירו במאמרו, ומעיד עליו שהוא „אחד מהנאמנים לרעיון הישוב ופעמים רבות הרבה לדבר בפום ממלל רברכן בשבת ישוב ארץ ישׂראל וגם חבר הוא בחברת „שבי ציון“ נומר 2. שרהזון אחז במידת קנאות וגם סתם את דבריו, האם כי ירמו על פלוני ואלמתי, אנשים שנואים עליו, אבל מכלל דבריו יצא שלכל הפחות רוב חובבי ציון הם פורקי עול שמים, פריצים וכופרים, שמטרתם לעשות את ירושלים „מכרה דינאמיט ובית חרושת לכלי תותח וכדורי עופרת לבלע ולהשחית משם את כל באי עולם“ — לא פחות! בנוגע לעמדת „העברי“ לחיבת ציון כתנועה, הוא אומר: „מאמרים המדברים מאתבת ציון בהגיון ישר ורוח נכון נקבל באהבה אל מכתב עתנו „העברי“ המוקדש לכל דבר טוב ומועיל לעמנו. אבל בכל זאת לא נחשך מהרים כשופר קולנו להגיד לעמנו פשעי האנשים אשר לא להטיב מגמת פניהם כי אם למץ את לשד העם ולגו צמריו... אהבתנו לציון לא תעוד את עינינו ולא תחפה על פשעי מחבלי כרם ד’ צבאות“.

מאמרים „המדברים מאהבת ציון“ בכיוון זה אין ב„העברי“, אבל את „פשעי האנשים“ חובבי ציון הוקיע. בפיליטון „מאורעות נוראות דעירנו“ (גליון 8, י"ז סיון, תרנ"ב) — סאטירה כתובה בלשון „מגלה טמירין“, והכותב „ר' יואל נכה רגלים“ מספר מעשה בבעלת-בית שנשא את עיניה בדייר, ובעת שבעלה הרוכל היה חוזר על בתי לקוחותיו, ברחו עם מאהבה, ברחו עם כל הרכוש וכלי הבית, ורק את ילדיה עזבה לבעלה — מעשה ה„מיסעס והבארדער“ שהיה מאורע רגיל ברחוב היהודי באמריקה בימים ההם, אבל בפיליטון זה הציג הכותב את העוגב הבורח, כאחד ש„היה שייך לחברה פאלעסטינא“, קרי: „שבי ציון“, והוא „נתן שם שתי מאות שקלים בעד לאסס-מגרשים — אצל מערת המכפלה“, ללמדן שחובבי ציון הם להקת פתוחים ודיקים ולא נאה לאדם ישר ומסובד לבוא בחברתם. מתברר הפיליטון גם הוקיע את עון נשיא „שבי ציון“ בעשותו אותו לעושק הון זרים וגזל את כספי החברה, בספרו:

„אבל הפרעזידענט מהחברה הוא דאקטאר אחד ששמו מעות-קטנות ונתן לו (לבעל המרומה שאשתו בגדה בו, והוא בא לבקש את הכסף שהשקיע הצעיר בקניית המגרשים בטענו שהוא יורשו — א. ר. מ.) תשובה ברורה, כי הוא הפרעזידענט הוא בעצמו היורש מכל השקלים של כל המתים והבורחים מהחברה פאלסטינא.“

„מעות-קטנות“ הוא הד"ר מינץ, שבימים ההם הוציא גם עתון „פאלקס-אדוואקאט“ במגמה חובב-ציונית, ושרהזון ראה בו מתחרה בעסקי הוצאת עתונים, ויש להעיר גם על הלעג מכירת מגרשים „אצל מערת המכפלה“, כאילו כל ענין קניית קרקעות להתנחלות חברי „שבי ציון“ הוא עורבא פרח, ללא יסוד, ובאמת עסקו „שבי ציון“ במקנה ארמה מ„הגריב הידוע“ בגולן אשר בבשן, מלבד הפיליטון נמצא באותו גליון של „העברי“ מאמר „לגלות פני הלוט“, מאת שמעון זאב הלוי נתלוצן, שהיה חבר ב„שבי ציון“ ופרש ממנה, ביקורת קשה על הנהלת החברה והאשמות על ראשי החברה, הגובר והמוכיר.

חובבי ציון לא עברו בשתיקה על מאמר זה, וב„הפסגה“ אנו מוצאים כמה מאמרים, כתובים בידי דינארד ושור וסופרים אחרים, ודעם — דבריהם לא נחת נאמרו, כי-אם ברייתחה והתרגוזות, בחרפות וגזרפים על שרהזון, גם מזכיר „שבי ציון“, פיליפ קאפלאן, יצא ב„מכתב גלוי“ ב„הפסגה“, להציל את כבוד החברה ולהוכיח את צדקתו וישרת והנהלתו, וגם הוא כמעט ורוננו את „העברי“ יקרא „העור“ ויכנה אותו „מה"ע אנטיסעמיטי“, אגב מסירת מודעה: „להעזר הכבוד הוא לי לצאת במלחמת דברים נגד חזל אישים, שפל נפש ורוח, הבורע מאש הקנאה והשנאה על אשר לא עלה לכהונה אשר אליה נשא נפשו ועל כי החברה השליכה אותו החוצה כנצר נתעב לבל יכאיש זכוב מות זה את כל החברה“. הוא מוסר גם פרטים על התנגדות שרהזון ל„שבי ציון“ ולחובבי ציון בכלל, שהוא פרי חשבונות פרטיים, גם גיטלסון, במאמרו „מלחמה בעמלק“¹⁰) גלחם בעיקר בשרהזון.

כבר נגעתי כמה פעמים בפרשה זו בתולדות חיבת ציון והעתנות העברית באמריקה, ואני מקווה עוד לכתוב על זה בפרוטרוט.

- 1) המכתב נמסר לידי מאת המנות פינחס טורברג.
- 2) על מנת.
- 3) פישמאן שהעתיק את המכתב, כפי שכותב בהערה, בדיוק „אות באות וסימן בסימן“ על שגיאותיו, הכתיב והניקוד של ברדיטשבסקי, הוסיף בסוגריים בתוך המכתב: „המלה כאן קרועה וקשה לקריעה“.
- 4) על-ידי.
- 5) על כן.
- 6) כפי שמסרו לי, היה דובזוויץ דיין בתשובות על מכתבים.
- 7) המאסף „בית מדרש“ שהוציא בשנת 1888.
- 8) במאמרו „רשות היחיד בעד הרבים“ ב„אוצר הספרות“ כרך ד' (תרנ"ב).
- 9) במאמר הביקורת „על שלחן הספרות“, „אוצר הספרות“ כרך ד' עמוד 562.
- 10) במאמרו „על שלחן הספרות“ הנ"ל.
- 11) הוא חתום עליו „יב"ם“.
- 12) דובזוויץ השתתף בקביעות בעתון זה, שהתחיל להופיע ז' בניסן תרנ"ב, סמוך לבואו לאמריקה. הוא גם השתתף ב„יודישע גאזעטען“, העתון האידי ששרהוון הוציא. במודעות ב„העברי“ על מכירת „לא דובים ולא יער“, היתה כתבתו על שם מערכת „העברי“, 185 איסטברודוויי (כתובת ה„טאגעבלאט“ וה„יודישע גאזעטען“). אחר-כך שינה את כתבתו — 30 רחוב קאנאל.
- 13) שנה זו, כלומר: תרנ"ב.
- 14) אני מביא שורות אחדות מדבריו הרגשניים: „... רגילים אנחנו להאמין כי יש לנו ספרות. אך היוכלו סופרינו לחיות על ספרותם ולהתקיים? התתן להם ספרותם על-כלפנים קב חרובין? הידעתם את אברמויץ (מנדלי מוכר ספרים)? ומדוע יצא מרשותנו? האם לא נמצא אנחנו חפץ בו כהחסידיים ברבם? האם לא דרוש הוא לנו כהצדיק לצאן מרעיתו? הידעתם את קנטר, את אטלס, ומדוע חדלו לכתוב? המצאו להם על כל פנים פת קיבר בעד עבודתם? הידעתם את המליץ הרשלום [א. ש. פרידברג]? ומדוע השליך גם הוא את עטו העברי אחרי גוו? מי מאתנו לא התענג למקרא מאמרי פרישמאן אשר הביא אותנו לעולם חדש ויבריה את המזיקים מספרותנו? אנה פנו אנה הלכו להם כל סופרינו אלה? איפה ירעו, איפה ירצו? מדוע עזבו את עבודתם וילכו להם? על כל השאלות האלה הנני יכול להשיב תשובה אחת קצרה: אין לנו ספרות חיה וקימה!“
- 15) הפיליטונים „קבורות סופרים“, נכתבו בצורת מכתבים מאלרד למידה, ובהם בקרו בעיקר ספרים קוריוזיים של מחברים בטלנים.
- 16) שנה ב', גליון 20 (ר"ח כסלו, תרנ"ג).
- 17) שנה ד', גליון 31 (כ' כסלו, תרנ"ג).
- 18) שנה ד', גליון 10 (ר"ח סיון, תרנ"ב).

הכרעת ההלכה והשולחן ערוך

(דברים בעצרת עיון באוניברסיטה בראילון רמת-גן במלאת ארבע מאות שנה להופעת "השולחן ערוך").

מאת יצחק ד. גילת

בירושלמי סנהדרין (פ"ד ה"ב) אמור: אמר ר' ינאי: אילו ניתנה התורה חתוכה, לא היתה לרגל עמידה, כלומר, אילו ניתנו דברי התורה בלשון קצובה ופסוקה, מבלי שתהא אפשרות להטות את הדברים לצדדים שונים, לא היה קיום לעולם. כדי שתהא לרגל עמידה, מן ההכרח שהתורה לא תהא חתוכה, אלא שאפשר יהא לפרש אותה לכאן ולכאן.

הדברים מובאים בתוספת לשון ובבהירות במדרש שוחר טוב על תהילים (פרק י"ב). אמר ר' ינאי: לא ניתנו דברי התורה חתוכים, אלא כל דבר ודבר שהיה הקב"ה אומר למשה, היה אומר מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא. אמר לפניו משה: רבונו של עולם, עוד מתי נעמח על בידוריה של הלכה? אמר לו הקב"ה: אחרי רבים להטות. רבו המטמאים — טמא, רבו המטהרים — טהור. מכאן, שההלכה למשה בהר סיני לא ניתנה פסוקה. אדרבא, מפי הקב"ה קיבל משה רק את הדעות השונות: מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא. אף למשה רבינו לא נתגלתה הכרעת ההלכה. דבר זה, היינו פסק ההלכה, נמסר להכרעת בני האדם, להכרעת חכמים. רק אם תתעורר לפעמים השאלה: כיצד היא ההלכה, ניתן לישראל כלל מנחה: אחרי רבים להטות. ולפי הרבים ינתנו הלכה למעשה.

דרכה של תורה, של תורת חיים, היא איפוא דרך רבת-גוונים ורבת פנים, ולא דרך חד משמעית. היא נדרשת ומתפרשת באופנים רבים. אכן רב-גוניותה — זהו קיומה.

גישה זו הטביעה את חותמה על הספרות התלמודית הקדומה, מדרשי ההלכה של התנאים התוספתא ואינם כלל ספרי פסקים, אינם קנונים משפטיים, אלא קבצים, הכוללים בתוכם אוסף של דעות מדעות שונות, מבלי להכריע ביניהם הלכה למעשה. דבר זה חל במידה מרובה גם על משנתנו. כידוע, חלקים החוקרים בשאלה: האם התכוון רבי יהודה הנשיא לפסוק במשנתנו הלכה למעשה או לאו, אולם לכל הדעות אין לראות במשנתנו ספר פסקים, קודם, כדוגמת ה"יד החזקה" של הרמב"ם. שהרי במקומות רבים מאוד אין במשנה כלל הלכה פסוקה. יתר על כן, מקובל אצלינו שאין למדים הלכה מן המשנה כשם שאין למדים הלכה מן התוספתא. מכאן, שגם הספרות התלמודית, בדומה לתורה שבכתב, איננה חתוכה וקצובה. אף היא נדרשת ומתפרשת בפנים רבות והכרעתה של ההלכה למעשה היתה מסורה לרוב לחכמים, לעינם בתורה, להבנתם ולשיקול דעתם.

נוסף לרביגוניותה של ההלכה, שהיא חלק ממתנה — היא באה כדברי רבי ינאי מהקב"ה, שהיה אומר למשה על כל דבר מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא — התרחבה ונתגוונה ההלכה ביותר מכוחם של מנהגים ממנהגים שונים בארצות ובקהלות שונות. ובשטח זה, בשטח המנהג, אין כל מגמה בהלכה להכריע בין המנהגים השונים, ולקבוע את אחד מהם הלכה למעשה. אדרבא, נקבע הכלל "נהרא נהרא ופשטיה" (חולין י"ח ע"ב), נהר ונהר זרמו, כלומר כל מקום ומקום ומנהגו המיוחד. למשל, הספרדים מתירים קטניות בפסח והאשכנזים אוסרים, חכמי קסטיליה מקילים בבדיקת הריאה ואחרים מחמירים, וכיצא בזה דוגמאות לעשרות רבות. אמנם אל ישנה אדם ממנהג המקום שהוא נמצא בו, שמא שינוי מנהגו יביא למחלוקת, כדברי המשנה: אל ישנה אדם מפני המחלוקת (פסחים פ"ד ע"א). אבל כרגיל כל קהילה וקהילה וכל ציבור וציבור רשאי ואף חייב לנהוג כמנהג אבותיו, ואיננו מצווה ללכת אחר הרבים ולקבל על עצמו מנהגים הזרים לו. אין ההלכה חותרת למיזוג מנהגים ואיננה מחייבת אחידות בנהג.

הסתעפותה העצומה של ההלכה במשך הדורות העלתה מפעם לפעם בחריפות יתר את השאלה המעשית: מתי נעמוד על ביטולה של ההלכה? הכלל הקדום "אחרי רבים להטות" לא הספיק לשם כך. שהרי תקפו של כלל זה קיים רק ביחס להכרעה הנעשית בבית דין, בין דינים היושבים יחד, דנים זה עם זה ועומדים למנין ולהכרעה. אבל כשבעלי הדעות השונות אינם מבררים בצוותא את השאלה, ומכל שכן כשהחולקים זה על זה הם חכמים בני הדורות השונים, ודעותיהם הובעו רק בספריהם — בזה לא חל הכלל של "יחיד ורבים הלכה כרבים" (מהר"ם ק' חביב, גט פשוט כלל א', מהר"ץ חיות, משפט ההוראה פרק ד' ופרק ה', כל כתבי מהר"ץ חיות, ירושלים תשי"ח עמ' שע"ה ואילך). הדרך היחידה להכרעת ההלכה שעמדה לפני הדין, הייתה העיון המעמיק בתלמודים ובפוסקים הקדמונים. מתוכם בחר לו החכם את המסתבר ביותר. אמנם זוהי דרך ארוכה, אך כך היתה דרכה של תורה, כפי שהיא מתארת ע"י ר' חיים ב"ר בצלאל, אחיו של המהר"ל מפראג, בהקדמתו הנפלאה לספרו "ויכוח מים חיים" (אמסטרדם תע"ב).

**

כך היה מקובל עד שקם ר' יוסף קארו, ונתקיימה בו נבואת המלאך המגיד "ואתה תהיה נגיד על עמי ישראל". החידוש בדורות שאחרי ר' יוסף קארו הוא בזה, שבמקום "יהודי התלמוד" מופיע "יהודי השולחן ערוך". כלומר, במקום היהודי שזיקתו הראשונית היא התלמוד ואל מפרשיו הגאונים והראשונים, קם יהודי שזיקתו הישירה היא אל השולחן ערוך ונושאי כליו.

כיצד קרה הדבר? האם לזה התכוון ר' יוסף קארו? לא! המעיין בספרו "בית יוסף" אשר לו הקדיש 32 שנות חיים, רואה שאין הדבר כך. ב"בית יוסף" משתדל ר' יוסף קארו להגיע אל שרשי כל הדינים ומקורותיהם. לשם כך הוא מביא את כל הדעות השונות בתלמודים ובספרי המפרשים והפוסקים, מסדרם ומבארם. מתנגד הוא בפירוש בהקדמתו ל"בית יוסף" לכל אותם ספרי

הקיצורים, כגון: הסמ"ק, האגור והכלבו, משום שלעולם לא יוכל אדם לדעת על-פיהם שום דין כהילכתו. אמנם מסכים הוא שאין להסתפק רק בבירור כל הדעות החולקות, אלא יש לתוסיף הנחיות להכרעת ההלכה. לכן עלה בדעתי, שלשם פסק ההלכה יסתמך וישען על שלשת עמודי התוראה: הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש. ואם שניים מהם מסכימים לדעה אחת יפסוק כמותם. ספרו זה, שמטרתו המוצהרת היא איסוף כל דעות הפוסקים, גלוי מקורותיהם, בירורן וסידורן, היתה בעיניו גילת-הכותרת של כל מפעליו. ואכן זכה, כדברי המסורת המובאת אצל החיד"א, שקרוב ל-200 חכמים ורבים הסכימו על ידו. גם מתנגדו הגדול, המהרש"ל, כותב על ה"בית יוסף" כי "לא חיסר דבר מכל אשר עלה במחשבה לפניו וכמעט שלא הניח מקום להתגדר בו" (הקדמה לים של שלמה למסכת חולין).

אולם הספר שהפך לתל-תלפיות הוא דווקא ספרו השני, שחיבר לעת זקנתו: השולחן ערוך. ספר זה, השולחן ערוך, היה צריך לשמש, להצעת המחבר, רק כעין ספר-עזר, כעין קיצור ומפתח ל"בית יוסף", כדי שגם "התלמידים הקטנים" יתגו בו תמיד וישננו לשונו בע"פ, ותהיה גירסא דינקותא מסודרת בפיהם מקטנותם", כך הוא כותב בהקדמתו. והוא מוסיף, כי הוא חילק אותו לשלושים חלקים, "כדי ללמוד בו בכל יום חלק ונמצא שבכל חודש חזור על תלמודו" (ראה דפוס ויניציה, שכי"ה, שבו נמצאת החלוקה לשלושים יום, ובהקדמה שם, שנשמטה בדפוסים האחרונים).

אך אופיו הפסקני של הספר, קיצורו וסיגנונו הבהיר הפכוהו בזמן קצר כפוסק האחרון של קהילות הספרדים. "בארץ הצבי (בארץ ישראל) וארץ מצרים וערי דמשק וארם צובא וערי פרס וגלילות טורקיה וערי המערב — קיבלו עליהם הוראות מרן ר' יוסף קארו" — כך כותבים החכמים הספרדים בתשובותיהם. אולם במרכזי התורה באירופה, בפולניה ובאשכנז, עורר הספר מכלול של בעיות והתנגדות רבה.

בשלושה אפיקים התנהלה הביקורת כנגד השולחן ערוך.

אלף, היו שהתנגדו מבחינה עקרונית לספר מסוג זה, משום שיש בו מן חתימת ההלכה וחיתוכה. השולחן ערוך מקפח, לפי דעתם, בחירות התוראה וההכרעה של חכמי התורה. חכמי התורה הקדומים היו מפרשים את התורה בכוח שכלם, במידות שהתורה נדרשת בהן, ומשיקול דעתם היו מגיעים להסרעה, החכם הוא כביכול, שר התורה. אין החכם רשאי לקבל דעה ללא ביקורת, לדעתם, גם על החכמים האחרונים ללכת אל מקורותיה של ההלכה, אל התלמודים, להתבונן בהם ולהסיק מהם את המסקנה משיקול הדעת, ולא לקבל מן המוכן הלכות פסוקות.

הדברים באים לידי ביטוי בדברי המהר"ל מפראג (נתיבות עולם, נתיב התורה סוף פ"ט ו'). כך הוא כותב: "יותר ראוי ונכון שיהיה פוסק מתוך התלמוד, ואף כי יש לחוש שלא ילך בדרך האמת, ולא יפסוק הדין לאמתו" מכל מקום אין לחכם רק מה שהשכל שלו נותן ומבין מן התלמוד. וכאשר תבונתו וחכמתו תטעה אותו, עם כל זה הוא אהוב על השם יתברך, כאשר

הוא מורה כפי שמתחייב מן שכלו, ואין לדין רק מה שענינו רואה, הוא יותר טוב ממי שפוסק מתוך חבור אחד, ולא ידע טעם הדבר, שהולך כמו עוור בדרך".

לדעת המהר"ל, הקב"ה אוהב יותר את המכריע את ההלכה מתוך התבוננות במקורותיה, ואפילו אם הבנתו מטעה אותו לפעמים בפסק ההלכה, מאשר את הפוסק, כמו עיוור באפילה, על פי ספרי הקיצורים הדנים רק בהלכה למעשה, כי אין התורה רואה את תכליתה רק בקביעת הדין אסור או מותר, אלא היא מעונינת להדריך את האדם להבין את עקרונותיה ומרשגיה של ההלכה ואת משמעותם ההלכית והעיונית כאחד.

תפיסה זו, שדובריה היו המהרש"ל, המהר"ל מפראג, בעל תוספות יום טוב ועוד ראתה בריבוי פניה של ההלכה ובעיון בחילוקי הדעות שלה עיקר גדול, אשר עלול היה להיפגע ולהתקפח ע"י השולחן ערוך.

סיבה שניה, שבגללה עורר השולחן ערוך התנגדות מצד חכמי ישראל, היא ודרכו להכריע תמיד את ההלכה על פי שנים משלושת הפוסקים: הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש, וע"י זה העמיד בצל את בעלי התוספות ואת יתר הראשונים. המהרש"ל מביא תשובה של הרא"ש, הכותב כי "קבלה בידו שרבנו תם ור"י הצרפתים היו גדולים בחכמה ובמנין מן הרמב"ם" (הקדמת ים של שלמה לבבא קמא). ולא זו בלבד, אלא דרכי הלימוד בבתי המדרש בפולניה היו דומים בהרבה לדרכי העיון של בעלי התוספות. הם משתמשים באותם המיתודות ובאותם דרכי הדין, ולעומת זאת שונים הם במחזות מספרי הגאונים וספרי הפוסקים, בגלל קורבתם הרוחנית והמיתודית של גאוני פולין לבעלי התוספות העריכו אותם ביותר, וראו בהם, יותר מאשר ברמב"ם, מקור נאמן וקובע להסקת ההלכה, בדומה למשנה ולתלמוד.

ושלישית, התעלמותו המוחלטת של ר' יוסף קארו ממנהגי אשכנז עוררה תרעומת גדולה על השולחן ערוך. תקופת הגירוסים והנודדים במאה ה-15 וה-16 פיתחה רגישות מיוחדת למנהגי אבות ולמנהגי הקהילות, אשר מהן באו הגולים. הנודדים הפגישו במרחבים החדשים בני קהילות מקהילות שונות, ויצאי כל קהילה השתדלו לשמור על המנהגים ואשר הביאו אתם, שמירה זו גרמה לעיתים למתיחות בריכוזים היהודיים, והעסיקה הרבה את חכמי הדורות בעל פה ובתשובותיהם בכתב. בני הדור לחמו בקנאות כנגד כל תופעה שהיתה עלולה לפגוע או לבטל את המנהגים שהיו מקובלים במדינותיהם.

מסאן ההתנגדות לשולחן ערוך, שכמעט וחשכיה לגמרי את מנהגי אשכנז. ר' יוסף קארו מזכיר מפעם לפעם את מנהגי ספרד. אולם איננו מכיר כלל את מנהגי אשכנז, ולא השאיר להם כל זכר בספרו. הרמ"א בהקדמתו להנהגותיו כותב: "כי דבריו בשולחן ערוך כניתנו מפי משה מפי הגבורה... ובהו יסתרו כל מנהגי המדינות, וכבר אמרו חז"ל: הרבה חברים בין בני מזרח לבני מערב". כלומר, גם חז"ל הכירו בלגיטימיות של נהגים שונים, ואין רשות לשולחן ערוך להעדיף את האחד על פני משנהו.

אף על פי כן זכה השולחן ערוך למה שלא זכה שום ספר פסקים בישראל. כל ישראל נהגים לפי הכתוב בשולחן ערוך. הסבר לתופעה זו יכול להינתן באורח פאראדכסלי. דווקא חכמי הדורות שהשיגו עליו ושהתנגדו לו, הם אשר גרמו לכך שהשולחן ערוך ייהפך כפוסק אחרון. בהשגותיהם, בהערותיהם ובהגהותיהם הם הצליחו, אם אפשר לומר כך, להשתלט על השולחן ערוך ולהטביע חותמם עליו. על ידי כך עשו אזניים לתורתו שתוכל לבוא בכל קהל וקהילה. הם גילו את מקורותיו התלמודיים הקיפוחו במנהגים וברעות שונות. על ידי זה פתחו אותו לקהילות אשכנז וספרד כאחד. תורת השולחן ערוך חדלה להיות חתוכה וקצובה. המעיין כיום בשולחן ערוך יכול שוב למצוא בו — אם רצונו בכך — מ"ט פנים מותר ומ"ט פנים אסור.

כאשר אנו משווים כיום לנגד עינינו את השולחן ערוך, אין אנו רואים אותו ספר קצר, כפי שיצא מידי המחבר, ואשר כל אחד יכול לשנן אותו בע"פ תוך חודש ימים במנות קצובות. להיפך, אנו רואים למעלה משמונה כרכים גדולים מאד, הכוללים בתוכם מלבד השולחן ערוך והגהות הרמ"א גם את הט"ז ואת המגן אברהם, את הסמ"ע והש"ך, את החלקת מחוקק ואת הבית שמואל ואת יתר המפרשים. הדות למשיגים ולמפרשים הפך השולחן ערוך לספר שהכל בו. ובצדק אמר בעל חוות יאיר (בהשטות שבסוף הספר, פרינקפורט תנ"ט, עמ' רס"ב ע"ב) שכל "מה שסתם השולחן ערוך וכו' ולא חלקו עליו הבאים אחריו אין לומר קים לי נגד הכרעתו... ולכן אם פסק להוציא ממנו הוי ליה כטועה בדבר משנה".

אמור מעתה: שלוש חתימות השולחן ערוך. ונתקיימו בו בשולחן ערוך דבריו של ר' יוסף קארו על המשנה והתלמוד. הכסף-משנה, אשר כידוע חובר גם כן ע"י ר' יוסף קארו, בהלכות ממרים פ"ב ה"א, שואל: הרי קיים כלל בתלמוד שהלכה כבתראי". זאת אומרת: אם חולקים חכמים אחרונים על חכמים ראשונים — ההלכה היא תמיד כאחרונים. ואם כן למה אין האמוראים רשאים לחלוק על התנאים, או למה אין הגאונים יכולים לחלוק על האמוראים? הכסף משנה משיב: "ואפשר לומר שמיום חתימת המשנה קיימו וקיבלו, שדורות אחרונים לא יחלקו על הראשונים, וכן עשו גם בחתימת הגמרא, שמיום שנחתמה לא ניתן רשות לאדם לחלוק עליהם". כלומר, מבחינה הלכתית-אובייקטיבית ישנה רשות לאמוראים לחלוק על התנאים, וכן רשאים הגאונים לחלוק על האמוראים, אלא שחכמי הדורות קיבלו עליהם מצוין שלא יחלקו על הראשונים.

כיוצא בזה מצאנו גם ביחס לשולחן ערוך. ר' יונתן אייבשיץ בעל "אורים ותומים" ואחרים כותבים, כי "קיימו וקיבלו חכמי הדור לשמור ולעשות ככל האמור במטבע הקצר השולחן ערוך והגהות הרמ"א" (אורים ותומים, בקיצור תקפו כהן, וורשא 1881, דף מ"ח סע"ב).

אהבת ציון ושפתה בשירה העברית בהונגריה

מאת משה כרמלייובריגר

יהדות הונגריה זכתה בשיויון זכויות יחד עם יהדות אוסטריה בשנת 1867. לפני התאריך הזה וגם אחרי כן היה מצבה קשה ביותר. תושבי המדינה הזו היו מורכבים ממיעוטים רבים: גרמנים, רומנים, צ'כים, סלובקים, רוטנים, סרבים, קרואטים. היהודים, שמספרם בסוף המאה התשע-עשרה הגיע למיליון ורבע, מארבעה עד חמישה אחוזים מכלל האוכלוסיה, ציפו שגם ביחס אליהם יחול שינוי לטובה. אם לא לפני שנת 1867 אז לכל הפחות אחריה. אמנם ביחס לחיי ישראל במזרח אירופה היה מצבם טוב יותר. זה היה הגורם העיקרי לתגודת היהודים ממזרח למרכז אירופה וכך גם לאוסטרו-הונגריה⁽¹⁾.

אבל לאמיתו של דבר לא הביא "שיויון הזכויות" מנוחה לבני ישראל. שנאת ישראל לזבנה עוד יותר. המסים הכבדים שהוטלו עליהם עוד מימי מלכת מריה טרזיה, "מסי הסובלנות", הסתכמו במשך דורות למיליונים פלורניטים. אחרי המהפכה ההונגרית, בשנת 1848, שהתחילה דוקא ברדיפת היהודים, הטילה הממשלה הוינאית על הקהילה היהודית עונש כספי חמור מכיוון שעזרה כביכול ל"מורדים" ההונגריים במלחמתם כנגד האוסטרים.

המיעוט היהודי לא מצא מקומו בין יתר התושבים. אם רכש לעצמו את השפה הגרמנית, זכה ליחסו העוין של ההונגרי, ואם פתח את פיו לדבר בהונגרית, הגרמני רדף אותו. אבל יתר המיעוטים מצאו "שפה משותפת", כתמיד, בשנאתם ליהודי. מבצר האנטישמיות היה אז בווינה אבל גם ההונגרים לא טמנו ידם בצלחת והראו את כוחם האנטישמי.

בשנת 1882 התכנס הקונגרס האנטישמי הראשון בדרודן (גרמניה). מנהיג שונאי ישראל בהונגריה, אישטוצי, היה הדבר הראשי בקונגרס הזה. ו"עלילת דם" של טיסא-עסלער הטילה את צילה על חיי היהודים במשך עשרות (בשנים)⁽²⁾.

היו גם הונגרים נאורים אשר עמדו לצד היהודים ולחמו למענם ולטובתם. כמו: פרנץ דיאק (1803-1876), לאירש קרושט (1832-1894), יוסף אוטוואש (1813-1871). לתהילתם לא שיר אחד חובר⁽³⁾, אבל לא היה בכוחם לשרש את שנאת ישראל מלב העם שהתבטאה בצורה אכזרית ביותר בשנת 1944 כאשר הרגו במשך חודשיים מתוך תחרות קדחנית עם הנאצים שש מאות אלף יהודים וחיסלו כל מה שהצליחה היהדות הנהדרת הזאת לבנות לא רק לעצמה, כי אם גם לטובת הונגריה כולה⁽⁴⁾.

וכתמיד ובכל מקום כך גם בהונגריה מצא עם ישראל מקלט ונחמה בשעת הסבל והרדיפות בלימוד התורה, בספר, והיו גם שנתנו את קולם בשיר. אין מתפקידנו פה לסכם את ההישגים הרוחניים-התרבותיים של יהדות

הונגריה במאה התשע-עשרה. מן הראוי ונכון היה לעשות כן, אבל במאמר זה מטרתנו היא לעמוד על המשוררים העבריים בהונגריה, שנתנו ביטוי בשירתם, במאה התשע-עשרה, לאהבת ציון ולחיבתם לשפה העברית.

ביטוי זה בא בתקופה סוערת וסואנת, כאשר שאלות ובעיות חמורות התעוררו והטרידו את יהדות מדינה זו. בשירתם משתקפת המאה התשע-עשרה על כל התסיסה שבה. והנושאים שבהם בחרו המשוררים הם שונים ומגוונים. מעסיקות אותם גם שאלות פילוסופיות: הישארות הנפש ושאלות סוציאליות. שירה זו היא מגמתית בעיקרה, אבל ישנם בה שירים ליריים, ואף שירי יין. המשוררים ניסו את וזחם גם בתרגומים משפות זרות: מלטינית, גרמנית, צרפתית, הונגרית.

אנו לא נטפל במשוררים יהודיים, ששרו את שירתם בשפה ההונגרית או הגרמנית; גם לא במשוררים לא-יהודים, שניסו את מזלם בשימוש בשפה העברית, כי אם נייחד את הדיבור על המשוררים שלא שכחו את צור מחצבתם, ושפכו את געועיהם לציון והדגישו ערכה וחשיבותה של שפת עמנו, שבלעדיה אין קיום ועתיד לעם בגלותו.

שלמה לויזון (1789-1822) הוא הראשון שהשמיע את קולו למען השפה העברית ושיבת ציון כבר בהתחלת המאה התשע-עשרה, בפרט בספרו: "מליצת ישרון" (1), בו נדפס גם שירו המפורסם: "המליצה מדברת", ועל ידו קנה לעצמו שם נצחי בתולדות הספרות העברית. הוא היחידי בין כל המשוררים שבהונגריה שזכה להערכה ראויה לשמה בתולדות הספרות העברית (2). עבודתו הספרותית של שלמה לויזון היתה התחלה נהדרת להתפתחות השפה העברית במאה התשע-עשרה גם בהונגריה למרות ישיבתו מחוץ לגבולותיה. הקשרים לא נותקו בינו ובין חוג ידידיו, למשל עם שלמה רחנטל, [שחיבר ספר בשם: "בית און" כנגד שד"ל (בודא, 1839)], והיה גר בעיר מולדתו של שלמה לויזון, בימור (Mor). הוא לא רק השאיל לו ספרים מספריתו הפרטית, אלא גם הדריך אותו בצעדיו הראשונים. שלמה רחנטל נסע גם לוינה כאשר נודעה לו מחלתו של המשורר הצעיר והחזיר אותו לעיר מור, שבה שבק חיים לכל חי (3). אין כל ספק שיש לראות בפעולתו הספרותית של שלמה לויזון גורם חשוב לפריחת השירה העברית הן בהונגריה והן מחוצה לה. תנועה רצינית מורגשת בשטח התרבות העברית בהונגריה כמו ביתר ארצות מרכז אירופה, כאשר התחילו להופיע הירחונים העבריים בווינה: "בכורי העתים", "כוכבי יצחק", "כרם חמד" (4).

מפנה חשוב חל בתולדות הספרות העברית כאשר העביר שלום הכהן את המרכז הרוחני-העברי מגרמניה לווינה וייסד שם את "בכורי העתים". הוא הצליח לגייס את הסופרים המעולים ביותר באוסטרו-הונגריה, צ'כיה, רומניה וכו' ופתח לפנייהם את דפי "בכורי העתים" כמו ה"מאסף" בשעתו.

אנשי הרוח העברית התעוררו בפרט תחת הנהגתו של מנדל בר"י שטרן (1811-1873), יליד פרסבורג וחניכו של ר' משה סופר ז"ל (5). הוא העתיק אהלו לווינה ומשנת 1845 עד 1873 הוציא לאור תחילה את "בכורי העתים" משלו

ואחר כך את "כוכבי יצחק". בעזרת הירחונים האלה הצליח מנדל ברי שטרן להפיח רוח חיים בתרבות העברית גם בהונגריה. קולו המעודד והמעורר הגיע אפילו לכפר גידה כמו רטג (Retteg) שבטראנסילבניה וחיוק ידי המשורר העברי הבודד שם: יהודה ליב וינקלר, שפירסם שיריו בקובץ מיוחד. [חלק ממנו גרפס ב"כוכבי יצחק"]. למעלה משבעים איש השתתפו עם שיריהם ב"כוכבי יצחק" מלבד אלה אשר תרמו למדע והפובליציסטיקה. שטרן עצמו שלח ידו בשירה ופרסם כמה חבורים¹¹. אישיותו מתבלטת בשיר שחיבר לכבוד משה מונטיפיורי שבדרכו לירושלים שהה בווינה:

יהודי אנכי ואלהי השמיים אני ירא

על כן בשש ה' אתכס היום ברכתי,

גם אנכי להועיל לעמי מנעורי עמלתי

ועל כן לקדמכס היום בברכה פללתי¹².

אפיינים גם הדברים שכתב מ. שטרן בהקדמת קובץ השירים "בית יהודה"¹³ של יהודה ליב וינקלר: "מדי פעם בפעם, בעת אשר עיני תחזינה כוכב יוצא מבין מערכות צבאי... הנני שש על המראה ויגל כבודי כמוצא שלל רב, וכאב נזרע ברכ". הוא מתאר את המצב הקשה של השפה העברית בקרב העם שהיתה "ככלי אין חפץ בו". על כן עורר "כל תופשי קסת נחשתה" וקרא להם: "ר ב ל כ ס ש ב ת ב ע מ ק ה ב כ א ב א ו ח ס ו ב צ ל י ו ע מ ד ו ע מ י ב מ ע ר כ ה"; ולאט לאט הצטרפו אליו אנשים, אלה מצפון ואלה מים, אלה מכנפות המזרח, ואלה מירכתי המערב, הביאו כפי מסת נדבת ידם מנחה ואשכר לתרומת שפת קודש". היו כאלה אשר לעגו לו ולא האמינו בהצלחת עבודתו, אבל הוא שם "פניו כחלמיש" לא חס על כספו "למען בבאים תשרש לשון יעקב ותציץ ותפרח שפת ישראל" עד "שבעזרת אל, רבים, באש הקנאה אשר הבערתי כמוקד על המזבח לבבם, גדלו והצליחו גם עשו פרי תושיה קודש הלולים בשערי¹⁴". אין באפשרותנו במאמר זה לטפל בכל המשוררים, שראויים מכל הבחינות שנציג אותם ולהעריכם. אנו נאלצים לבחור באחדים, החוקים ביותר.

ברוך שנפלד (1852-1787)

נולד בסניץ זמת בבודפשט. גם הוא כמו רוב משוררי התקופה הזו התעסק בהוראה. הוא הכיר את בעיות החנוך לפיכך הקדיש רוב זמנו וכוחו לחינוך הנוער היהודי. ברצונו היה להוציא סדרת ספרים מיועדים לנוער, בשם "קרית ספר", שמתפקידה היה לתת ביד בני ישראל הצעירים ספרים הכתובים בשפה קלה וברורה. הספר הראשון בסדרה הוא: "תולדות ישראל" מפרץ ברי בעער. ובהקדמה להוצאה זו קובע ב. שנפלד את המטרה: "לתועלת נערי בני ישראל פי שנים, להודיעם קורות הדורות וגם לחנכם בשפת עברית... להרים קרן שפת עברית וללמד בני יהודה דבר צחות בלשון הנבחרת"¹⁵.

הספר השני בסדרה הוא פרי עבודתו: "מוסר השכל" שדרכו ברצונו "ללמד לנוער לזכות ארחו בשמירת חובותיו לאלוהיו לנפשו ולאחרים... בשפה קלה וברורה למען אשר ירוץ הנער לקרוא בו"¹⁶. תורת המוסר קרובה

ללבו „כל כתיבי הם מלבי שכו אין מקום לשום דבר המנוגד למוסר“. בדרך זו הוא מעונין לחנך וללמד את הנוער²¹. הרעיון השני אשר איננו נותן לו מנוחה הוא שאלת המוות והישארות הנפש, המשמשת נושא לא פעם הן בשירתו והן בפרוזה שלו. גם בתרגומו הוא בוחר בשיר המטפל בשאלה זו²². הסיבה לכך היא מחלתו, שפקדה אותו כבר בגיל צעיר. אבל הוא אינו מתעלם מהטבע המשמש נושא יסודי בשירתו. כשביקר בגרמניה סר אל בית הקברות היהודי בברלין, ובעמדו על יד קברם של משה מגדלסון ושלמה מימון חיבר שיר לזכרם ולתהילתם. השירה היא צורך נפשי אצלו. „השירה מתת אלהי חסד, נתונה בחמלה רבה לכל מין האדם כלו וכמוני כמוך תתן תודה לאלהי עולם אשר הפליא חסדו לאצול הברכה הזאת ליציר סגולתו לאדם, בכל מקומות מושבו, וחתמו בכל מקום וזמן בצלמו וחותמו, ברוך המקום שבחר באדם“²³.

שלשה קבצי-שירים הופיעו מברוך שנפלד נוסף לשירים הרבים, שנדפסו ב„בכורי העתים“ וגם ב„כוכבי יצחק“²⁴. הקובץ הראשון הוא: „צורר פרחים“²⁵. „לכם רעי! רחש לבי בכורי פרי אבי; בגן השירה אריתי;“ במלים אלו מתחיל ספרו. הרעים הם הצעירים „נערי חמד“; להם הוא מגיש קובץ שיריו הראשון, המכיל שירים על הטבע כמו: „הצפירה“, „אל הטבע“, „השמש“, „הכוכבים“, „הירח“, „הרעים“; לדוגמא נצטט מ„האביב“²⁶:

א	ב	ג
נמס העלג	ציצים ופרחים	שירו לאביב
נמס הקרח	שמחה ושיר	הודו זמרו
היה לפלג	בחציר ושיחים	החי מסביב
להשקות הפרח!	בשדה ועיר!	יפיו ספרו;

הקובץ השני נושא את השם „ענף עץ אבות“²⁷. בחר בשם הזה, כי „המליצות, המשלים והספורים... יסודותם בהררי קודש ויצאו חטר מגזע... מפי אבותינו יצאו בטהרה... ועל כן קראתיו בשם ענף עץ אבות. ואני הגה לקחתי ענף מן העץ ונטעתיו. היכה שרש והיה לעץ עושה פרי משמח אלהים ואנשים“²⁸. את התשובה נותן על השאלה הזאת חברו אהרן קלאבר, „מורה דת ושפה עברית בבית חנוך נארמאלי“ בבודפשט, שמברך את המחבר של „ענף עץ אבות“ בשיר בן עשרה בתים להופעת הקובץ:

„הלעיבו בתורת אלוה! כתיבי קודש מאסו;
נמהרי לב בלי עצה לכל דבר חדש ישאפו,
הישן אם נבחר אם בזוי באף ירדפו
גם על לשון עבר פאר שארית יהודה לא חסו

אזי לא בחבוק ידיים מרחוק עמדת,
לחברת פועלי צדק ארחת, להם נצמדת,
פרי עטך על מזבח הזכרון הקריבו
גם עוד הפעם כגבור שנסת מתניך,
ענף עץ אבות חסון כאלון נטעה ימינך!“²⁹

א. קלאבר משבח את ידידו, שנשאר לפליטה „משרידי אצילי עם“ כדי „לרומם קרן הנשפלה... למען הצל וגנון על פלטה הנשארת... בין מוקירי שפת עבר לטוב יזכר שמך“.

המשורר ב. שנפלד נתן בטויו לאהבתו העמוקה לשפה העברית בשיר „החזיון“¹⁰.

הוא מביע את אמונתו בהתחדשות השפה העברית. בקובץ „ענף עץ אבות“ אין אף שיר אחד מתורגם — כולם מקוריים. קובץ שיריו השלישי הוא: „מנחה בלולה“ (וינה, תר”י—1850, עמ’ 31-1)¹¹. בתדפיס מיוחד הופיעה ממנו גם „אודה“ בשם: „שלמי תודה“ (המבורג, 1840, 3-1), מוקדשת לגבריאל ריסר¹². אחרי תקופת חיים קשה מלאה נדודים וגלגולים ממקום למקום, מת ברוך שנפלד, בבית חולים יהודי, בבודפשט, בי”ח שבט תרי”ג¹³. הוא בעצמו הבין את גוסס המצבה שלו¹⁴. אנו נביא את השורות, שהוא כתב על שלמה מיימון, כי הן הולמות אותו יפה¹⁵.

„לא שיש הוצב מראשונתך את השיש הזמן יכלה

להלל עד שמך ועס אבותיך“ את הזמן שמך יבלה“

(„לשלמה מימון“)

ד”ר יוסף ברגל (1802-1884)¹⁶

זמן מה היה גם הוא מורה בישראל ואחר כך רופא בעיר קאפשוואר (Kaposvar). השירים הראשונים שלו הופיעו ב„בכורי העתים“ וב„כוכבי יצחק“. כל ענין בעולם קרוב ללבו; שר על תופעות הטבע¹⁷. על העת, על הבעיות והדאגות של הרופא („תפילה לרופא“)¹⁸. אבל כוחו האמיתי מתגלה בקובץ שיריו „פרחי לשון עבר“¹⁹, שבו הנגינה קובעת את קצב השיר.

אבל האם בזמן שבו שאלות פוליטיות חשובות עומדות ברומו של העולם יש מקום לשיר בכלל ולהשמיע שירים עבריים בפרט אפילו בסגנון חדש? ד”ר ברגל נותן תשובה חיובית בראש ספרו.

לא פירסום או מטרות כספיות הסיבות להדפסת קובץ שיריו כי אם אך ורק הרגש הלאומי משמש מניע לחבר ולפרסם שירים בשפה עברית. לפי משקל חדש שר את שיריו על ערך החופש, על חינו הקשים של רופא מסור, על העני והעשיר, על גורלו של המשורר, על שוויון זכויות והגלות. הוא רואה בחזיונו את התקדמות העולם; עמים ישתחררו משיעבודם והאדם יצליח בכוחו השכלי להשיג הישגים נפלאים ויגיע עד לירח, ואפשר גם עד לשמש עצמה:

„יצרי אדם ישברו כל כלא ארחות יסול עד רוס ירח,

מוטרות ינתקו, חקות יבקיעו; וקיסור גם שמה חיש יביאנו;

ירבו ויוסיפו עו ופלא, ואולי לשמש גם אורח,

ושוכני שמים בל ירגיעו. ולפיד קרניו אל יחרידנו“.

(„עתידות“)²⁰

הוא מאמין, שגם בחיי עם ישראל יחול שינוי. בכמה משיריו אנוח שומעים

את קריאת העידוד אל עמו אשר יחליף כוחו: "ובין לאומים ישוב יפריח" (").
בכותל המערבי העומד בודד ועוזב הוא רואה סמל לעם ישראל בגלות,
שכמוהו גם הוא יבנה מחדש:

כותל גלמוד החזק אבניך!
גדול היום רחוק הערב,
אולי קרובה לבוא עתך
חיו הודך גם הוא כן ירב".
(הכותל מערבי בירושלים" (

שיר לאומי מובהק הוא השיר: "עמי איכה", ערי יהודה הרוסות, פרי ארצנו
זרים אוכלים אותו, בכל מקום בעולם העם שרוי בצער ובמצור. האם לא
אשמתו היא זאת?

ארחות עמים זרים אילפת,
שפתך בשפת נכר החלפת,
ובמר רחמי אגאל ממך;
איה עמי, עמי איכה".
(עמי איכה?") (

אותו הרעיון נמצא בשיר: "מזמור ליוסף"; בו הוא מתאר את התנאים הקשים,
שבהם חי ישראל מיום היותו לעם, ושהוא עצמו גרם לכך:

דרכי אבותם לרב זנחו,
שפתם בשפת עמים החליפו,
דתי אלהי יעקב שכחו
ונתה בין עמי סעיפים יקיפו".
(מזמור ליוסף") (

בשיר אחר ("העת") הוא מתלונן על גורלם המר של היחיד הכלל,
אבל תקוותו עזה, שכמו שהטבע מתחדש ומתרענן כך עם ישראל יחדש את
נעוריו כקדם:

אך עת זמיר גם לך תגינני,
שפנת טובה תריק עליך;
תשכח הקר, תשוב תריע,
ובין פרחים יזלו ימיך".
(רעיוני אביב") (

תנאי קדום לחדוש ולשנוי בחיי העם הוא רגש לאומי והחייאת הלשון העברית.
הוא מאמין בעתידו של עם ישראל ומביע את שמחת לבו, כאשר שווין
זכויות ניתן ליהודים גם באוסטרו-הונגריה, שהרי חופש מגיע לכל אדם על
פני תבל: "חפשי כל אדם על הארץ אם גם יולד בנחשתים" ("). אבל ידוע הוא
שארץ מולדתו היא לא הונגריה:

לכל עם ועם אחזה מורשת,
בנחלת אבותיו אשרו פורח;
ונחלת עמי איה שורשת,
על אדמת זר שמטו זורח".
(העת") (

ובסוף השיר: "עמי איכה" שם הקריאה הגדולה של המשורר אל עמו:

קום נא עמי, עתה העירה!
בין שאר לאומים נסך הרימה!
קרני אורך כמאז יהלו
מגוי אל גוי לשמן יחלו;
ואם עדת לאמים תסובך
מי זה ישאל עמי איכה,
כסאך על מכוני שפתך הקימה!

כשלמה ליוזון וכברוך שנפלד פנה גם ד"ר ברגל לשטחים אחרים והשקיע כוחו בכתיבת היסטוריה של בני ישראל בהונגריה⁶⁸, והתעניין בחכמת הרפואה בתלמוד, ובהיותו רופא ותלמיד חכם הצליח לסכם מחקרו בספר מיוחד⁶⁹. בעבודה אחרת השווה את זיי המשפחה של עם ישראל עם אלה של היוונים והרומאים⁷⁰. ארכיאולוגיה ומיתולוגיה אף הן בחוג עניניו⁷¹. פה ושם תירגם גם שירים אחדים מגיטה ולסינג⁷², אבל היה מעונין יותר בשירים עבריים מקוריים לפי שיטתו הוא. ד"ר ברגל היה משורר מקורי שמקום לו בתולדות הספרות העברית.

תקופה חדשה מתחילה בתולדות השירה העברית בהונגריה עם הופעתו של שמעון בכר-בכרך (1823-1892)⁷³. הוא גם בין הראשונים שפירסם שירים בירושלים⁷⁴. עשיר ברעיונות וחזק בכוח הביטוי. הזכיר לדורו חשיבות השפה העברית.

כמנהג זמנו גם הוא לטש כוחו הפיזי על ידי תרגומים. בהקדמת קובץ שיריו "זמירות הארץ"⁷⁵, שבו תרגומי שירים ממשוררים הונגריים, כותב ש. בכר, שהכין את התרגום העברי בשביל אותם היהודים שלא הצליחו לרכוש לעצמם את השפה ההונגרית. תרגם גם מגרמנית: משילר, גיטה, לסינג, ריקרט וגו'. חלק ממנו נדפס ב"כוכבי יצחק". גם הוא תרגם את "הפעמון" של שילר; בשורות המקדמות את התרגום, מבקש שמעון בכר-בכרך את "נערי ישראל שיחקו אותו וינסו על פי נבל לפרט... ולקול זה הפעמון יתאורו חלשים לצייר כמוני בחרט"⁷⁶.

נחתור כולנו להקימה מעפר	קומו בית יעקב נלביש אותה מחלצות
נרים נא ראשה אשר כבר חפר	שרי הצחות דברו נמלצות
זאת יקרא פעמוני מהמגדל	והדר לשוננו מחדש יגדל!

(„הפעמון“)⁷⁷

יותר משמונים משוררים הועיקו את „פעמון המגדל“ של השפה העברית בהונגריה במאה התשע-עשרה. בינם כאלה, שהתיצבו עם קובץ שירים מיוחד, כמו אהרן דורנצויג („נבל וכנור“ הרמנשטדט, 1873)⁷⁸, שלמה אהרנקרנץ („צורר פרחים“)⁷⁹, יהודה ליב וינקלר („בית יהודה“)⁸⁰, ואהרן קורלנדר („דברי אגרת ודברי שיר“)⁸¹; שעשו מאמצים בטרנסילבניה לטובת התרבות והספרות העברית, ולא בשיר אחד הדגישו חשיבות השפה העברית.

ולא נוכל לדלג על שמם של משה ניימן („שירי מוסר“, „בת יפתח“)⁸², וצבי מושקוביץ („פרחי נעורים“), שבכה על הגלות המרה וחלם על ציון:

בגולה, בגולה, בגולה! אתנודדה,	איכי איכי ארצי הנעימה.
לבי קר, תאחזי רעדה,	לך אכסוף, לך אהימה...

(„הנודד על אדמת נכר“)⁸³

מחובתנו להזכיר את מנחם מנדל רזנטל („צמחי נעורים“)⁸⁴, ברוך לוונטריט („נטעי געמנים“)⁸⁵, שמעון הרץ („אבני שהם“)⁸⁶, יששכר שמואל פישר („מבחר שירי הגר“, „אמרי שפר“)⁸⁷. יעקב פישר אשר גם הקים בימה

לתרבותנו בעתון: „יהודי“, שיצא לאור בפרסבורג⁹⁸ ובו מקום גם לשירה העברית, שהרימה על נס באחד משיריו⁹⁹.

משורר עברי מוכשר היה משה בראון-בולגר שניספה בשואה, בשנת 1944¹⁰⁰. חלק משיריו הופיע ב„המצפה“¹⁰¹. המשורר שלל את הגלות והשתוקק לארץ ישראל:

„מארץ מולדתי שודשתי גם אני פה נקרש, פה נקשה לשדי עם אוני
נשתלתי לאקלימה חררה, על חיי רובצת המארה...“
(„הן אומלל כמוך כמוני“) ¹⁰²

לעג למתבוללים, שחושבים, כי יש לשכוח את העבר ואין ממשות בתנועה הציונית („שיר המתבוללים“); החגים פורים וחנוכה, עוררו בו רגשות מזוירים, כי לא היה יכול לשמות בהם. ונצחון החשמונאים כה רחוק; הם הצליחו אבל מה גורל עם ישראל בין הגויים:

„אוי לנו, ממנו נגולה החרב, שונאנו במקלות יבואו כעל כלב,
ידינו בברזל, רגלנו בסד... טיט חוצות ישליכו עלנו בשאט...“
(„אל החשמונאים“) ¹⁰³

הפתרון הוא בשיר: „בחצות הלילה“¹⁰⁴:

„נשמתי צוהלת, בה תציץ תוחלת לא אהיה ערירי יגילו אל שירי
ובאזני יתרון השיר: השבים אל ציון העיר!“

עלינו להזכיר את נתן אליעזר פיישר (1833-1910), שחבר שלשה שירים ובכולם מודגשת האהבה לציון: הוא מתפלל ומתחנן, שהקב"ה יגאל את עמו מהגלות.

נפגשים אנו עם שמו של הרמן בוס¹⁰⁵, שנדר נדר בשנת כתר', שיעלה ארצה; אבל מקודם יזמין כתיבת ספר תורה ויכין עליו כלי קודש לימים נוראים ולחגים „ולהעלוהו אל ירושלים עיר הקודש או לשלחו לפני טרם אשא רגלי ללכת שמה“. את ההוצאות יממן ממכירת ספרו „תשובת דור“¹⁰⁶. רגש ציוני חזק בשירו השני „רגשת נפש“¹⁰⁷.

אחרים ביטאו בשיר אהבתם אל הארץ, כאשר רק שמעו שיהודים זכו לבקר בה¹⁰⁸; יוסף לוי (1809-1882) מתח בקורת על מורים, שהזניחו את השפה העברית:

„לשון עבר כקורא דגר ואתם אטמי אזנים
מבורי שאבו מים את לשון הגר תשכחו
ומה לכם לשון הגר. ולשון אברם תשכחו?“

(„לדבנים אחדים בארץ הגר“) ¹⁰⁹

אלה הם אחדים ממשוררי יהדות הונגריה, ששרו בעברית למען ציון ושפתה במאה התשע-עשרה. אלה הם, שהכינו את הדרך לאותם המשוררים, שזכו גם לעלות ארצה ושם המשיכו בשירתם כמו: יוסף פטאי¹¹⁰, מרדכי אבי

שאל¹¹). אביגדור המאירי, שכעת חגג את היובל שלו, חמישים שנה לשירתו העברית, שתחילתה עוד בהונגריה¹²).

אתם חל מפנה גדול בתולדות הספרות העברית בהונגריה. בשירתם נשמע כבר קול חדש וסיגנון מיוחד, שהם כבר מסימני המאה העשרים.

הערות

- (1) עיין מאמרנו: "התפתחות השירה העברית בהונגריה", ארשת, כרך ד' עמ' 417-368; כמו כן על מורים-משוררים ממזרח אירופה שהתיישבו בהונגריה עיין: "משוררים עבריים בטרנסילבניה", סיני, כרך נו (סיון תשכ"ה), עמ' קמ"קנט. (2) השיר היחיד, שהנשא בו הוא ענין טיסא-עסלאר, חובר על ידי שלום הכהן: "פיוט" (תבצלת, 1882, מס' 23, עמ' 179). (3) כוכב, יצחק, כרך ו', 25; ש. בכר, שער שמעון, ווינפרסבורג, תרנ"ד, כרך א', 203-199. (4) עיין: Randolph L. Braham, The Hungarian Jewish Catastrophe, New York, 1962, מ. כרמליוונברג: שואת יהודי צפון טראנסילבאניה (יד ושם, ירושלים, ניסן תשכ"ד, מס' 32, עמ' 19-8). (5) ראובן פאהן בצדק מתקן את טעותם של ה. גריץ וי. רייך (בית אל, א, עמ' 72-77) בנוגע לתאריך פטירתו של ש. ליויון (ר. פאהן: שלמה לעוויזאהן ציור תולדות-תרבותי, לבוב, תרפ"ב, 21-20). אבל מנין לפאהן ששמו "שלמה מוהר-מור", הרי זה שם עיר מולדתו של שלמה ליויון, ושמו הנכון הוא: שלמה ליויון (שם אביו: ליב, לוי, ליביש, משמע בנו של ליב-ליויון). (6) "מליצת ישרון" ספר כולל למודי המליצה העברית, מבוארים במשלים רבים ממליצות ספרי הקודש, חיון, תקע"ו-1816. מהדורה שניה: וינה, 1831, מהדורה שלישית: תלאביב, תש"ז, עם מבוא מאת יעקב פיקמן. (7) א. בן-אור (א. אורינבסקי): תולדות הספרות העברית החדשה, תלאביב, תשט"ו, 62-57. י. קלויונר: הסטוריה של הספרות העברית החדשה (מהדורה שניה), כרך א', עמ' 261-274. פ. לחובר: תולדות הספרות העברית החדשה, ספר ראשון, עמ' 119-130. (8) שלמה רוזנטל חיבר גם ספר בשם: "ספר המלאה". ראובן פאהן מעיר שכתב-היד היה בספרית הקהילה בווינה (ר. פאהן: "תקופת ההשכלה בווינה", וינה, תרעט"ו-1919, עמ' 62) יש לשער — ש"ההערות ומפתח והקדמה מאיש פלוני אלמוני" אשר נדפס בספר "ארי נוהם", והוצא לאור על ידי יוליוס פירסט (לייפציג, 1840). הוא משלמה רוזנטל (ראה ת. ב. פרידברג: "בית עקד ספרים", חלק א', עמ' 104, מס' 2600). גם ספר היובל לכב' ר' משה אריה בלאך, בודאפעשט, תרס"ה, עמ' 24 (בחלק ההונגרי). (9) יתר הירחונים: "אבני נזר", "אוצר נחמד". (10) ד"ר י. גולדנטל מעריך את עבודתו של מ. בריי שטרן בישיבה מיוחדת של ה Kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe. Sitzungsberichte. Erster Band. Jahrgang 1848. Abtheilung 1-3. Wien, 1838; W. Zeitlin, Bibliotheca Hebraica, 383 pp. נוסף לזה ראה: Wachstein-Taglicht-Kristianpöler, Die Hebräische Publizistik in Wien, 1930, 216-223 (להלן: וכשטיין); Ignacz Reich, Beth-El, I, 146pp. 1873, 79 p. Brunner, Lexicon der deutschen Dichter und Prosaisten des 19. Jahrhunderts IV, 142p. "המגיד", 1873, עמ' 91. (11) אזכרת נפש. פרסבורג, תקצד; תפארת התשבי, חיון, תקצ"ט; אבל משה, חיון, ת"ר; קול קורא שלום, חיון, ת"ר; קול ענות תרועה, וין, תרי"ח; רחל, וין, תר"ה; השינה הנמכרת, וין, תר"ז. (12) כוכבי יצחק, כרך כא, עמ' 60-58. השיר נדפס גם בגרמנית. (13) ספר "בית יהודה" כולל ביאורים והערות וחקרי רעיונים, מפקים על כמה עיני תורה אור נוגה לנבונים, גם מכתבים ושירים וזמרות הגיונים, קול ישורר מחלונים, איש על דגלו חונים, מיוסדים על אבני קודש כמעשה הבונים. והוא בנוי מאת יהודה ליב בן צבי הירש ושם משפחתו ווינקלער, חיען, בבית הדפוס של יאזעף האלצוארט, בשנת תרס"ו-1856 לפ"ק. I + XII + 1201. (14) בהקדמה לספר "בית יהודה", עמ' 5. (15) ו. צייטלין (Bibliotheca Hebraica, עמ' 348) בטעות מוסר שהוא מ"סימניץ". טעות דפוס היא גם אצל י. רייך (בית אל, חלק א' 204) שנת לידתו: 1778; כמו כן שנת פטירתו אצל י. רייך היא: 1853; אצל וכשטיין: 1852. ב. שנפלד בעצמו נותן את התאריך המדוייק של לידתו והוא: "יום הולדתו ט"ו אלול תר"ט ואני בן ששים ושנים". בשיר האחרון של קובץ שיריו: "מנחה כלולה", וינה, תר"י. (ראה וכשטיין). (16) "קריית ספר" אסיפת ספרים חדשים אשר ערך לא היו. ממחברים שונים להם יד ושם בלשונו הקדושה ובכל מדע יקר, (מחברת

- שניה, פראג, 1831. 17) "מוסר השכלי". פראג, שנת ה' תקצ"א לפ"ג, עמ' 70-101, מהדורה שניה: ברלין 1859. 18) י. רייך: "בית אל" (להלן: בית אל) א, עמ' 206. 19) "כוכבי העתים", תקפ"ה (1824), עמ' 77 ("הקבר"). 20) שם, תקפ"ד (1823), עמ' 165-166. 21) שם, תקפ"ו (1826), עמ' 144. 22) שם, 1825, עמ' 79-87; 1826, עמ' 100-104; 127-128; 129-130. "כוכבי יצחק", 1848, חוברת יב, עמ' 81. 23) "צורר פרחים". חבור כולל מליצה ושיר, שנת ה' ויגה, תקעד לב"ע (1814), עמ' 80-81. 24) שם, עמ' לט"ב. 25) "ענף עץ אבות", אופן, 1841. 126) בהקדמה של הקובץ: "ענף עץ אבות". 27) שם, עמ' 6-4. 28) "ענף עץ אבות", עמ' א"ב. 29) וכשטיין, עמ' 204; "בית עקד ספרים": חלק ב', עמ' 621 מסי' 2227 ו'. צייטלין: 348. 30) חלק ממנו נדפס "בית אל" חלק א', עמ' 218. 31) לפי וכשטיין (204-205), ב. שנפלד מת ב' 29 בדצמבר, שנת תרי"ב (1852). 32) נדפס ב"בית אל", ב, עמ' 226. 33) "כוכבי יצחק", חוברת יב (1848), עמ' 81. 34) ב"בית אל", (חלק א', עמ' 220) כתוב "להאדיר" במקום "להלל". 35) בנוגע לתאריכים קיימים חילוקי דעות. ראה: יוסף פטאי "משוררים עבריים" (בהונגריה), חלק ב, עמ' 225; וכשטיין צודק כאשר קובע ששנת פטירתו היא פברואר 15, 1884. אצל ח. ב. פרידברג: "בית עקד ספרים" השם "בורגל" בטעות. 36) "כוכבי יצחק", לה, עמ' 55-56 ("לחרף"). 37) שם, לג, עמ' 46-48. 38) "פרחי לשון עבר". העברעישע געדיכטע נאך איינס ניין ריטמוס. גרוסקאניו, 1873, עמ' 111-1. 39) פרחי לשון עבר, עמ' 68-71. 40) שם, עמ' 28-29 (נחמו עמי). 41) שם, עמ' 73-75. 42) שם, עמ' 20-21. 43) שם, עמ' 99-101. 44) שם, עמ' 16-17. 45) שם, עמ' 42-43 ("החפש"). 46) שם, עמ' 61-62. 47) שם, עמ' 21. 48) Dr. Joseph Bergel, Geschichte der Juden in Ungarn nach dem besten Quellen bearbeitet, Kaposvar, 1879. 49) Die Medicin der Talmudisten. Nebst einem Anhang. Die Antropologie der alten Hebraer, Leipzig, 1885. 50) Die Eheverhaeltnisse der alten Juden in vergleich mit dem Griechischen und Roemischen. Leipzig, 1881. 51) Der Himmel und seine Wunder. Leipzig, 1881. Mythologie der alten Hebraer, Leipzig, 1882. 52) "פרחי לשון עבר", עמ' 52-53 ("המות"). 53) בנו בנימין זאב בכר הוציא לאור את שיריו: "שער שמעון", חו"פ פרסבורג, תרנ"ד (1894), עמ' 1-752. 54) כמעט בכל גליון של "חבצלת" בין שנות 1872-1892 נדפס ממנו שיר. נוסף לזה השתתף גם ב"המגיד", "היהודי", "ישרון" וכו'. 55) פטס, תרכ"ח. 56) כוכבי יצחק, (1845), חוברת שניה, עמ' 63-67. 57) שם, עמ' 63-67. 58) זה הוא הספר העברי הראשון שנדפס בטרנסילבניה. (עיין: משוררים עבריים בטרנסילבניה, סיני, כרך נו, עמ' קמא; קנדיקנו). 59) ברודי, תרל"ח (1878). 60) ראה הערה 13. 61) אופן, 1867. 62) ויגה, תקע"ד. "בת יפתח", ויגה תקס"ה; וילנה תר"ב; שם, תקצ"ה. 63) פרחי געוירם, תרלו (1877); "כתר שם טוב", פרסבורג, תרלו (1876). ציטוט השיר לפי י. פטאי, "השירה העברית בהונגריה", ירושלים, 1948, דף 39. 64) פראג, 1858. 65) בודפשט, 1884. 66) פרסבורג, 1882. 67) מישקולץ, 1887. "אמרי שפר", אויפשט, 1932. 68) ראה נתנאל קצבורג, כתבי עת עבריים בהונגריה, "ארשת", תשי"ט (1958), חלק א', עמ' 279. 69) "כוכבי יצחק", כט, עמ' 75-77. 70) משה בראון-בולגר נולד בשנת 1882 ב" Csoma (פלך Ugocea, כעת צ'כיה), למד בישיבות ובבית תיכון של בית המדרש לרבינו בבודפשט, אחר כך למד משפטים. היה עורך העתון הציוני "Zsido Szemle" בבודפשט ושל העתון "Zsido Neplap" באונגוואר (בצ'כית: Uzhorod). תרגם להונגריה מספורי י. ל. פרץ, שהופיעו בעתון "Zsido Szemle", ומשירי יוסף פטאי, שפורסם ב"המצפה" (יג תמוז תרס"ו, גליון כו, דף ה). 71) "המצפה", גליון כו, דף א [ד תמוז תרס"ח (1908)]. 72) שם, יד אדר תרס"ו (1907). 73) שם, גליון נ [כו כסלו תרס"ו (1906)]. 74) שם, גליון מח [ג כסלו תרס"ו (1906)]. 75) שם, כו, עמ' 52. 76) לפי ב. וכשטיין (בערכו): חוברת לדוגמה הופיעה בווינה, בשנת 1861. את הס"ת כתב: "סופר נאמן יצחק פאללאק בכפר "און" במחוז גראן במדינת הגר, ואת כלי הקודש נתתי לעשות אצל צורף נאמן ר' יצחק קיראלי ג"י בעיר קאמראן במדינת הגר ושניהם החלו לעשות מלאכתם הקדושה". 77) "כוכבי יצחק", כב, עמ' 52; טו, עמ' 51-52 ("לשד שמן"). 78) "אל הנוסעים" ("אמרי שפר", עמ' 10). 79) "כוכבי יצחק", יד, עמ' 44. 80) "שעשועי עלומים", בודפשט, תרס"ג. 81) עיין ג. קרסל, לכסיקון הספרות העברית בדרות האחרונים (א) מרחביה, תשכ"ה, עמ' 3-1. 82) הקובץ הראשון שלו "משירי אביגדור פאירשטיין", בודפשט, תרע"ב, עמ' 138-1.

שיחה עם שמעון הלקין

(לצאת ספר שיריו החדש — „מעבר יבוק“)

מאת משה הנעמי

שמעון הלקין שוהה עתה בניוירוק, העיר שכה היטיב לתאר בספרו „עד משבר“. קוראים רבים זוכרים בודאי קטעי תיאור נפלאים מן הפרק „בתוככי, ניוירוק“, כמו, למשל: „בשעת לקוי המה, לכל היותר, כשכלבים בוכים אישם במרחקין, בגבעות האשפה שבקצה לונגאיילנד, ואנקורים קשי-עורף, המתנכרים לקיומך זה יובל בשנים מצייצים וגרדמים כזהרים באותו עץ ערירי, ששרד לפליטה ברחוב איבעים ושנים השוקק שבך, נוכר בן מבניך ששמים פרושים על ראשו!“ כיום, בשהותו כאן במסגרת שנת שבתון מעבודתו בירושלים, מתגורר הלקין בדירה הצופה על פני נהר ההודסון הקפוא רוב ימי החורף.

לרגל צאת ספרו „מעבר יבוק“ זה מקרוב הוצאת „עם עובד“, נפגשתי עם המשורר לשיחה על ספרו, ועל בעיות ספרותיות וחברתיות הנצות אגב קריאה בספרו. ב„מעבר יבוק“ כינס הלקין את כל השירים שכתב מאז צאת ספר שיריו האחרון, „על האי“. כלומר, יבול של 20 שנה לערך. שתי „חידות“ שמן המשורר בספר. הראשונה — קלה לפתרון: מדוע נקרא הספר „מעבר יבוק“? על כך ניתן להשיב גם בלי עזרת המחבר. מעבר יבוק הוא קודם כל אותו מקום שבו נאבק יעקב עם המלאך (בראשית לב כג): „ויעבור את מעבר יבוק... ויאבק איש עמו עד עלות השחר“. מה לזה ולשירים אין אנו יודעים כל עוד לא קראנו בהם. אך כבר לפני הקריאה מזכיר לנו שם הספר את מאבקו של יעקב, מאבק שלאחריו שונה שמו של יעקב לישראל. כלומר: מעבר יבוק קשור במאבק של אדם עם אל, ובמעבר מיחיד לעם. מובנים נוספים מקבל השם אם אנו יודעים כי „מעבר יבוק“ הוא שם ספרו של המקובל אהרן ברכיה ממודינה (מת 1639) „בו יבואר איך יתנהג האדם מספר ימי חייו עד בא יום פקודתו“. ספר זה, שהיה מצוי בהרבה בתים יהודיים באירופה, עוסק בעיקר בענייני המתים — שכיב מרע, גוסס, תפלות, הלכות קבורה וכדו, והוא שזור מדרשים וספורי אגדה קבליים על המתרחש אחר המות. (המחבר קרא לספרו בשם זה על דרך נוטריקון: יבך — יחוד, ברכה, קדושה). מכאן, ששם ספרו של הלקין אולי רומז אף לזה — המעבר מעולם החיים לעולם המתים, או אולי עוסק הוא בתחום שבו משמשים חיים ומות יחד.

וכן, עוד לפני הקריאה בספר עשוי שמו להעניק לך שפע של מובנים שאת כולם אולי תמצא בספר. עם קריאת השירים מסתבר שיש בהם בהרחבה כל מה שניתן בצורה כה מרוכזת בשם הספר: האישי והלאומי, האנושי והאלוהי, החיים והמות.

מכל המוטיבים הללו גובר בספר ענין החיים והמות וטישטוש התחומים ביניהם. וזאת, גם בגלל המקום הנכבד שתופסת בו הפואימה הארוכה „יעקב רבינוביץ בירמות“ — פואימה שכולה תוצאת „התגלותו“ של יעקב רבינוביץ אחר מותו למשורר, ושיחתו עמו לילה שלם, „עד עלות השחר“, אך לא רק בפואימה זו מודגש טישטוש התחומים בין החיים למתים. כבר בשיר הראשון שבספר, שיר לזכרו של טשרניחובסקי, מהלך המשורר המת „ביום מותו ליד הצי המתאבל“. מוטיב זה עובר בכל הספר, והוא, כנראה, ה„מפתח“ לתחושת עולמו של המשורר. המקום היחידי בספר בו נוכר במפורש מעבר יבוק, הוא באחד משירי האהבה שבמחזור „שירים למי“. בעמ' 89 כותב הלקין: „למקום חיים מתים מעבר ליבוק, / מעבר לנהרות אתך ועד הלום, / מקום חי זמן במות לאין נטוש ולאין חבוק, / אתך הגעתי כבהקיץ ובחלוט“. כלומר — מעבר ליבוק הוא המקום בו חיים המתים, והוא המקום שאלי מוליכה, לבסוף, גם האהבה. יבוק — הוא הגבול בין החיים למות. מעבר יבוק — הוא החידה הגדולה, המעבר מן החיים למות, כמו שאומר יעקב רבינוביץ באותה פואימה: „אותי מסריד דבר אחד ולא חדש / עמי לגמרי: מעבר זה אל המות — / הוא מה? מה טעמו?“ (146).

את כל הדברים הללו העלינו תוך כדי הרהורים על שם הספר, ובשעת הקריאה בו. את הלקין גאלצנו לשאול על חידה של ממש שטמן בספרו, ושלא יכולנו לפענחה. אחד ממחזורי השירים בספר נקרא „ברוח י. טליא טרסלז“, הלקין מחייך ואומר שסוד זה לא ניתן לפענחו... מאן אנו עוברים לשיחה על הספר בכללו. מה מרגיש משורר בשעה שמונח לפניו יכול יצירתו במשך 20 שנה?

גבהלתי, אומר הלקין, ממייעוט היבול. גדמה היה לי, בראותי את הספר, כאילו זו דוקומנטציה דלה מדי למה שחייתי במשך עשרים שנה. אשר ליחסי לשירים: התרגשתי למקרא קטעים אחדים, חלקם בפואימה „יעקב רבינוביץ“. לגבי היתר אני אובייקטיבי. כמורה לספרות אני יכול להעריך מה טוב ומה פחות טוב, אך איני יודע אם יש לי יחס אמיתי לדברים. הלקין הוא משורר, ואף מורה למשוררים. מה היחסים בינו לבין דורות המשוררים שגדלו על ברכיו? מה יחסו ליצירתם ומה יחסם ליצירתו? האם יש „קומוניקציה“ מליאה בין שני הצדדים?

הלקין מחייך: הם כולם יודעים שאני מבין להם יפה מאד מאד. לרבים מהם עזרתי בעריכה ובהוצאת כתביהם. כי אני מבין להם. אם הם מבינים לי — אני יודע. לפעמים אני מרגיש שכלל שגדל המרחק הכרונולוגי, הם מתחילים לראות בשירתי יותר משראו בה בני דורי ומורי ורבותי בספרות. הם תופסים בי מה שהם קוראים „אולטרמודרניזם“, וכל מיני איזמים אחרים. אך איני בטוח. מתוכם רק כרמי כתב עלי. הרושם הוא שיש בי יסודות האומרים להם שאני בן זמנם. כנראה „עד משבר“ גרם לכך, וכן הוראתי, שבה ראו עד כמה אני מבין ספרות מודרנית בכללה.

האם נכון לקבוע כי ההבדל בינו לצעירים הוא זה: הלקין אינו ציניקן גמור ועדין מאמין לפחות במלה. יש לו עולם ספרותי לשוני בעל שרשים. הצעירים חושדים אף בלשון ובודקים מטבעות קבועים לא מתוך „שלילה“ אלא מתוך יושר אמנותי. להם אין אותם שרשים לשוניים-ספרותיים שיש לו.

לא, אומר הלקין, אין זה ענין של לשון בלבד. ההבדל הוא בתפיסת העולם הכללית. עד היום הזה תפיסתי הפילוסופית בעולם היא חיובית פנטאיסטית. מעין ראייה פילוסופית מיסטית בכליות של ההווייה, שיש לה יסודות בפילוסופיה, במיסטיקה ובדת. לא לחינם ניסו להבין מנין לי זה — מהקבלה וחביד או משפינוזה והייטמן. וזה נשאר בי עד היום. מה שנשתנה הוא יחסי למקומו של האדם בהווייה. בעוד שיחסי הפנטאיסטי בעל הארץ נשמע לעתים טראגי כי לא ידעתי מה צורך יש לו לאלהים בהווייה זו שהוא מתלבש בה. לעומת זאת, בשנים האחרונות, יש לי ספיקות לגבי מקום האדם בכל הכוליות הזאת. על כן הטראגיות שבספרי האחרון תובן יותר לדורות הצעירים, משום שלהם ולי יש אותם ספיקות: מה מקום האדם בהווייה. לכן, אין זה ענין של לשון בלבד. זה ענין יסודי פסיכופילוסופי עמוק. איני יודע מה עושה „מערכת האדם“ בין ארבע המערכות של ההווייה הכוללית, ואילו השלוש האחרות — נפלאות מאד. כדאי לחיות כל רגע כדי לתפוס זאת. מעולם לא השתעממתי בחיי, בגלל תפיסתי זו, ועד היום אין בי שיעמום. ולצעירים יש. כי אותי עדיין מפליאה ידע ההווייה, רבת הגוונים והענין.

כיון שעסקנו ביחסי הדורות, אני עובר לנושא הקשור גם הוא בדור הצעיר, אך בתחום אחר. בפואימה „יעקב רבינוביץ בירמות“ מתנבא רבינוביץ על הדור הצעיר הגדל בארץ: „מה יעשו החבורים, בבוא היום, / כתום ההלחמה, והמדינה תקום, / יתחילו להשתעמם ויתפזרו / על פני חמשת היבשות ללמוד חכמת / חיים שוב מן הגויים באשר הם שם?“ זה אחד הדברים המפחידים אותי ביותר, אומר הלקין, בנוגע להמשך קיומנו בארץ ולגבי קיומנו ההיסטורי בכלל. כי עתידנו ההיסטורי תלוי אך ורק בקיומנו בארץ — זה בשבילי יסוד היסודות. ואם מיטב הנוער נוטה ליציאה מהארץ, נחנק בתחומי עולמנו הקטן בביכול, וחיוב לצאת לנושם לרוחה — מי יקיים אותנו, מה יהא עלינו שם? יש צורך להעמיד חוקים ציוניים במדינת ישראל. הנוער אינו יודע שאם לא הארץ — אבדנו. ומה עושים במקום

חינוך ציוני? מעלים בעיני הנוער את כבוד התפוצות ואומרים לו שמי שאינו יודע על הגלות אינו יהודי. מדוע ביטלו את תנועות הנוער בבת־יהספר? והלא כל תנועה כזאת חינכה לחיי יחיד המתעמקים על ידי הקיבוציות; העניינים הקולקטיביים נעשים אישיים. ועכשיו — מחנכים קרייריסטים — ולמה ישארו בארץ? ולגבי הגולה — כתבתי על כך בספרי הקטן "יהודים ויהדות בארה"ב" ולצערי כל חזויותי הקשות נתקיימו. היהודים באמריקה נעשים יותר ויותר אמריקנים. פעם קראנו לזה מתבוללים. היום אומרים אקולטורציה ואינטגרציה. לדידי אין לדבר על שלילת הגלות או חיובה — הגלות עצמה שוללת את עצמה מאז האמנציפציה וביטול הגיסאות.

אנו עוברים לנושא ספרותי הקשור בשאלת הגלות. מה דעת הלקין על החדירה היהודית לספרות האמריקנית? האם יצירות אלה בשפה האנגלית נחשבות בעינינו לספרות יהודית? אין זו ספרות יהודית, קובע הלקין בהחלטיות. ראשית כל — אנשים כבר נודע מאלאמוד, סול בילו, קרל ספירא או דילמור שורץ, הם עצמם אינם רואים עצמם כיהודים התורמים לספרות האמריקנית משהו יהודי. והם צודקים — כי הם אמריקנים. הפסיכולוגיה שלהם מעלה גם את היסוד היהודי שבהם, אך אין זה קונפליקט בנפשם הדורש להכריע מה עדיף, היהודי או האמריקני. והוא הדין בגיבורי יצירותיהם. אולי הגיבור היהודי מסובך יותר כי הוא יהודי, אך בעיותיו מענינות למחבר לא מפני שהגיבור יהודי אלא מפני שרגישותו גדולה יותר. אלן גינסברג — זו ספרות יהודית? שטות. במה הוא יהודי יותר מקראק? אמריקה נמצאת עתה בסוף תהליך "כור ההיתוך". כל מיני אומות ולשונוות מאבדות את צביון המיוחד. שילשים וריבעים נושאים פה ושם משהו מהתרבות הקודמת, והדבר בולט יותר אצל יהודים. והסיבה ברורה: היהודי עוד ראה את בית סבא, בר מצווה וכי' — או מדוע לא יכניס זאת לספרות? אין כאן שאלה של מלחמה בין היהודי לאמריקני, מוסיף הלקין. הסופר היהודי הוא אמריקני מסובך יותר בגלל מורשתו ה"גזעית" המפריעה לו מעט מאוד. השתלבות היהודי בחיים האמריקניים כיום היא דבר מפליא בממדיו, היהודי נמצא בכל מקום, ונזמה כי כבר חולד לראות בו אלמנט זר. הסופר היהודי מדבר בשם אמריקה, ואולי הוא מביע אותה בצורה מוצלחת בגלל תחושת הגיבור הנפוצה כיום. היהודי, המרגיש בניכור יותר מהלא־יהודי, מביע זאת היטב ונעשה שופר להמונים בספרות, בשירה ובבמקורות.

אנו עוברים לשאלה אחרת, אקטואלית אף היא. בפואימה "יעקב רבינוביץ" מעלה הלקין את שאלת היחס לגרמניה. אני שואל אותו מה דעתו על שאלת קשירת יחסי תרבות עם גרמניה — שאלה העומדת על הפרק כיום בישראל.

כשהתחיל ענין השילומים, אומר הלקין, התנגדתי להם. אולי מפני שאני עצמי לא עוניתי בידי הגרמנים, קשה היה לי לסלוח להם. הרגשתי עצמי חוטא, מפני שלא הייתי בין המעונים, ומפני שלא עשיתי דבר להצלתם. לא היתה לי זכות למחול. אך יום אחד שיניתי את דעתי בעיקבות שיחה עם פרופ' אלבק. הוא אמר לי שאסור לנו להניח לגרמנים לרצוח וגם לרשת. וכך נולד בי היחס הכפול בענין ישראל־גרמניה: אני בעד תועלת מעשית שישראל יכולה להפיק מיחסיה עם גרמניה, ועם זאת לבי אומר לי כי אין מחילה אף לבניהם של עמלק. אני יודע כי מבחינה פילוסופית אין זה נכון, אך אני בשר ודם, ואני חלוק. מה לעשות — באדם הכל יתכן. אדם מתנחם אחר מות קרוביו וממשיך בחייו. "עקוב הלב מכל". אם ישראל תוכל לקבל תועלת פרגמטית על ידי חילופי סטודנטים, תיאטראות וכד' — הייתי אומר: כן.

ולבסוף אנו נוגעים בשטח שגם בו תרם הלקין רבות — התרגום. הלקין מספר כי בשנות השלושים הציע למשה שרת תכנית: הוא, הלקין, יתרגם תוך 10-15 שנים את כל מחזות שקספיר, תמורת משכורת של 25 ל"י לחודש... תשובת הסוכנות היתה שאין כסף לזה. אני שואל את הלקין אם הוא עדיין חושב על תכנית זו.

הלקין מחייך: אני בטוח שכל מה שרציתי פעם לכתוב, כבר לא יכתב, ובכלל זה גם

מחודש לחודש

מבשרת סערות, שעה שרוב משקיפי ואשינגטון בטוחים, שמלחמת היטנאם תאריך לפחות שבע שנים, ושהמאמץ הדיפלומטי העיקרי יהא מכון למניעת התמהדות אמריקנית-סינית ישירה תוך ההנחה, שיחסי סין העמי-מית וברית-המועצות לא ישתפרו חלילה אנג כך.

בתנאים אלה של תיגבור מלחמה מתחדשת שוב חשיבותם היחסית של הבלתי-מודעים כביכול, עם עבדול נאצר בראשם, גם אם עמידתם דלה וריקה. אמנם, סין העממית אינה מקבלת את תיווכו המדומה של נאצר כלל וכלל, ונאצר עצמו עדיין זוכר, כי הקשר האחרון נגדו בארץ מצריים אורגן על ידי גורמים פרו-סיניים. אך העובדה, שברית המועצות עדיין לא בחלה בו ובשירותו ואף הכריזה על נכונות לממן את הוצאות חילי-המצב שלו בתימן ובלבד שלא ייסוג — מעמידה אותו במצב מיקוח מצויין כלפי ארצות הברית, ודאי שלא בלב קל החליטה ואשינגטון לממן את מירוץ החימוש החדש במזרח הקרוב, ביחוד קשה היה לנשיא ג'ונסון לעשות את הצעד החייב המציאות ולשלוח טנקים מטיפוס „פאטון” מ-48 לישראל, אף כי כבר קדם לו בזה הנשיא קנדי המנוח שהמציא טילי „הוק” לישראל בשעה דומה של הפרת מאזן החימוש בחלק עולם זה. אבל מתן הנשק החדש והמטוסים לסעודיה, לממלכת הירדן וללבנון,

באו לשם פורקנם של שדות הנפט אלא לשם פורקנם של שדות הנפט בסעודיה, בכויית, בלוב ובפרס. מאמציו של מלך סעודיה לארגן „חזית מוס-למית” נגד נאצר ונכונות המערב לתמוך בנסיגן זה הם מנקודת ראותן של ואשינגטון ולונדון בבחינת הכרח לא יגונה אלמלא היה הכרח זה מערער לחלוטין את מאזן הכוחות של ישראל-ערב עד כדי סיכון מעמדה הבטחוני של מדינת היהודים.

שר החוץ אבן

מינויו של מר אבא אבן לשר-החוץ בממשלת ישראל החדשה היה לכאורה מחוייב המציאות, עם סירובה של מרת גולדה מאיר להמשיך במילוי תפקיד זה. אף על פי כן אי אפשר היה לנבא מראש בכל הודאות של חוזה בכוכבי הקואליציה המורחבת, מי יבוא במקומו של מי. עשר שנות מאמצים בלתי פוסקים בכהונה זו בתנאי בריאות מעורערת המריצו את שרת החוץ לפרוש. מר אבא אבן נכנס לתפקיד זה במלוא כחו, כשהוא עמוס מטען של נסיגן דיפלומטי, ברוך כשרונות וגדרש השכלה, ויתרון גדול לו: הוא אחראי כלפי ראש ממשלה כמר לוי אשכול, שאינו כופה עליו הר כגיגית בתחומי משרדו שלו: הן בניהול המו"מ עם מדינות ומדינאים והן בהתוויית תכניות משרדו לטווח רחוק. ברי שאין שר-חוץ בישראל, או בכל ארץ אחרת, יכול לעשות במדיניות החוץ, או במשרד החוץ, כבתוך שלו. אבל הוא רשאי ומחוייב לעשות כמיטב הכרתו והבנתו לתיקון פגמים ולביצוע תכניות, הנראות לו כנכונות ומוליכות אל המטרה הרצויה למדינה. אם זה מצריך אישור מוקדם של ראש הממ"ש שלה, או של הממשלה כולה, לא בשמיים היא, ואין כמר אבן בקי בדרכים הפרלמנטריות להשגת אישור כזה, בין שהוא מעורב ובין שאינו מעורב בסדר שיח המפלגה, המערך, או כל מפלגות הקואליציה יחדיו. החזית הבינלאומית הולכת ונעשית שוב חזית קשה ומורכבת. הפתעות וקפיצות בחזית זו — מידיד לידיד-פושר, ואולי גם ליריב — הן בגדר האפשרות הקרובה, ועמידה על משמר יחסי החוץ של ישראל עלולה להיות יותר מסוכנת ומביכה מאשר בימי „מסע קדש” ולאחריו.

מירוץ חימוש חדש

כי אין טעם להכחיש את תחזית הרחוקת המדיניות בעולמנו, תחזית

לנאצר בשם שליטי הקרמל, מטרייה אטומית" לגונן עליו במקרה של התקפה אטומית ישראלית. אבל נאצר רוצה בפצצה אטומית משלו דווקא ואינו חושש להידחק למועדון האטומי של הגדולים. רוסיה ערבה למצרים. אך מי יערוב לישראל מפני התקפה אטומית מצרית?

האמת היא, שאין מי שיערוב לכך, ואין מי שיכול לערוב — ללא פיקוח מדוקדק על מרכזו הטילים וכורי ה-אטום של מצריים. אך העתונים מבשרים לנו, כי לא מצריים כי אם מדינת ישראל היא הראשונה בתור להיות נתונה ללחץ דיפלומאטי וכלכלי עצום. עד כדי עיכוב התכנית המשותפת להמתקת מי הים (היא תכנית ג'וסון-אשכול הידועה) ועד כדי איום בהקפאת קרנות אמריקניות, שכספיהן זורמים לישראל. אם המדיניות היא חכמת האפשרי, הרי הלחץ המדיני הוא לעתים, חכמת הבלתי-אפשרי ואשר לא ייאמן כמעט.

המסע לבירות המערב

מסעו של שר החוץ הישראלי החדש לבירות המערב, החל בפאריס וכלה בואשינגטון נעשה צורך דחוף נוכח הפרת מאזן הכוחות הצבאי הנוכח האכזרית שנחלה ישראל בזמן האחרון מצד מעצמות המערב. ההנחה שאין לישראל ברירה אלא לקבל את הדין היא לא תמיד מן ההנחות המוליכות למטרה הרצויה של השיכנוע. יתר על כן, מדינת ישראל ידעה תמיד להעמיד את בטחונה בראש כל המגמות והמטרות הנכספות, בין בתחומי הי-כלכלה ובין בתחומי רמת החיים והיוקרה החיצונית.

איך ניתן לצפות שישראל תפקיר את בטחונה תמורת מילווה בריבית נמוכה להמתקת מי הים? המינימום שישראל רשאית לדרוש במקום הי-אופציה" לבנות גשק אטומי הוא: ערובה על הפיקוח נאמן על המתרחש בתחום זה אצל שכנה, השוכן הפשת היאור. גם אם נניח, שהרוסים יחססו לתת לנאצר ידע אטומי מלחמתי, אין כמעט כל ספק, שהם מוכנים להשיט את מלוא העזרה לבניית כורים אטו-מיים נוספים. אין גם ספק, שהם גילו נכונות, בזמן ביקורו האחרון של נאצר במוסקבה, למסור לו גשק "רגיל" אך משוכלל וציוד חדיש ביותר, שאלמלא כן — מניין נכונותו של

גשק רגיל — ושאינו רגיל

ואיזה גשק רגיל ואיזה גשק שאינו רגיל? האומנם הולמת עדיין את פני המציאות הידועה, שארצות המזרח התיכון מצוידות בגשק רגיל בלבד? נכון הדבר, שאין לאף אחת מארצות אלה גשק אטומי כלשהו. המומחה הנודע לאסטרטגיה אטומית, ד"ר הרמאן קאהן, שביקר זה לא כבר בישראל אמר לכשנשאל על כך, שלא היה מייעץ לישראל לבנות פצצות אטום, אבל היה מייעץ ללמוד את המלאכה כיצד עושים זאת. דוק ותמצא, שהמומחה האמריקני לא נתן עצה דומה לכל שאר המועמדים לייצור פצצות אטום באיזור, ובראשם לעבדול נאצר.

הרדן המצרי לא הסתיר את כל כוונותיו בתחום זה, גם אם הסתיר מקצת מכוונותיו. משנת 1962 ואילך מריעים שופרות התעמולה המצריים בפרהסיה על גודל הישגיה של מצריים בתחום פיתוח הטילים. מומחי המערב היו מתנהמים עד עכשיו בהנחה, שאין לה למצריים מנגנאות הנתייה מדוייקים בשביל טיליה, בנסיבות אלה אין פגיעתו של טיל מויקה הרבה אלא אם כן הוא מצויד בראש-יח אטומי. אולם לפני סופה של מלחמת העולם השנייה ראינו, שטילי "וי-2" עם שלא הצטיינו בקליעה מדוייקת, היוקו והיוקו ללונדון במידה כזאת, שהעמידו בצל את כל שאר הישגיהן של בעלות-הברית גדולה מזו, עתה, לאחר ששככה הסערה בעניין המומחים הגרמניים, שכמה מהם זכו בשעתם להשתתף בבניית טילי "וי-2" בשביל היטלר, ואחר כך שירתו באמונה את נאצר, עד שקצתם יצאו בדימוס, נכנסו לפעולה במרכז הטילים של נאצר גרמנים אחדים שעברו אסכולה אמריקנית לבניית טילים, לאחר שנקי-ראו להחליף את הנאצים הוותיקים הכושלים במשימתם. גם קניית חלקי חילוף לטילים אצל "קויביק קור" פורישן" האמריקנית היתה לעזר רב לקידום תכניתו של הרדן המצרי. אבל, מכיוון שאין נאצר שם גבול לתקציב ההוצאות לצורך פיתוח הי-טילים, מי פתי ויאמין, שהוא יהא מוכן לוותר על עיקר היתרון של טילים ללא הנתייה מדוייקת? מי יערוב לישראל, שהרדן המצרי לא יבנה לעצמו פצצות אטום? אמנם, שמענו, כי מרשל גריצקו הבטיח

ושהזמנת במאי ישראלי לברלין לביים את "עמך" לשלום עליכם יהוה מחווה של הגינות ויעשה רושם. ואם אותו במאי ישראלי (פיטר פריי) מצטייד בהיתר של מוסדות ויוצא מתל-אביב לברלין "לשם חינוכם של הגרמנים להבנת נפש העם היהודי שנהרג", הרי נדמה להם להללו, שקנו את עולמם בשעה אחת של הצגת תיאטרון שלא עלתה יפה. רק לאחר מעשה מתעוררת דעת הקהל בישראל וכותבים בעתונים בענין זה.

אגב, השגריר הגרמני פאולס גילה בימים אלה מידה רבה יותר של טאקט ותבונה מאשר הבמאי פיטר פריי — שעה שהרגיש, כי "בעניין יחסי תרבות עם ישראל אין אנו רוצים להיות קופצים בראש, והקצב של קשרים אלה יוכתב ע"י ישראל!" צורה אחרת של הסוואה גרמנית היא קניית תמונות של ציירים יהודיים מפורסמים, כגון של שאגאל. סוחר גרמני אמיד, אפילו עברו אינו מוותר מחלאת הנאציזם, שמח ביותר לתלות תמונה של שאגאל על קיר ביתו, וכל הרואה דמות יהודי עף באויר וספר תורה בידו — כלום יעלה על דעתו שיש צורך לבדוק עברו של בעל הבית !!

הבריטים חוזרים

כמה סימנים מעידים על כך, שהב-ריטים חוזרים למורח התיכון, בהס-כמתה ובעידודה של ואשינגטון. הידידות והשותפות האמריקנית-ברי-טית מימי מלחמת העולם השנייה עתידה להתחדש במורח הקרוב ובחצי-האי הערבי בתנאי ברור ומפורש, והוא: אסור לבריטים לנטוש את עמדותיהם הצבאיות ואת בסיסייהם שממזרח לסואץ. עברו הזמנים של תחרות מרה בין חברות הנפט הברי-טיות והאמריקניות ובין תעשייני הנשק והמטוסים של שתי האומות. באמצע דצמבר נחתם הסכם של אספקת מערכת-היגנה אירית בריטית לסעודיה. העיסקה הענקית, בשיעור חמש מאות מיליון דולרים, בזמן ביצועה ופר-עונה הוא עשר שנים, נעשתה בהס-כמתה החשאית של ממשלת ואשינג-טון, ומתוך התחשבותה המיוחדת של זו בצורך הדחוף להעמיד את תעשייה בריטניה ואת כלכלתה, ומתוך כך, גם את הלי"ש הבריטית, על בסיס איתן. מעטים כיום מומחי-הכספים

נאצר למכור לחוסיין מלך הירדן מטוסי "מיג-23" בעשירית המחיר שנוקבים הרשתני מטוסי-הקרוב האמ-ריקניים? אין זאת כי "הסוכן הראשי" הסובייטי במזרח הקרוב, הרודן עבדול נאצר, מקבל הנחה "הגונה" על סחורה זו. בתנאים אלה — כלום לא ייפלא, שאף חוסיין, בעל "האוריינטציה המערבית", קשה לו לעמוד בנסיין?

גרמניה — ככל הגויים

בינתיים מדיעים מגרמניה המערבית, כי שם החליטו ארהארד ויהעציה שהגיעה השעה להתייחס אל מדינת ישראל במו"מ הכלכלי הקרוב ככל הגויים, או כאל כל הגויים. כלומר: אין לעזור למדינת היהודים אלא פחות מכשיעור, כדי שלא לעזור רוגו אצל מדינות ערב. שר-החוץ הגרמני שרדר לא היה נאצי פעיל מימיו, ולא עוד אלא שאשתו יהודיה, מכיון שכך, "לא לקה בשום רגשי אשם כלפי היהודים ומדינתם". המגמה בפרלמנט הגרמני היא: לקצץ בתקציב הממ-שלה ובכל סיוע-חוץ ולמה לנהוג לפני משורת הדין כלפי ישראל? הרושם הוא, שבגרמניה רווחת הדעה, כי כינון היחסים הדיפלומטיים עם ישראל ומשפט אושוויץ כיפרו על הכל. מעכשיו יהיה היחס לישראל, ענייני' ותו לא! הבטחות שנתן אדנאואר לבן-גוריון בנוגע למילוה של 500 מיליוני דולארים ובנוגע לאספקת נשק לישראל — בעל פה ניתנו ושלא על דעת הפרלמנט בבון ניתנו, וכלום יש לך דרך יותר טובה להוכיח את חינוכם המלא של הגרמנים לדימוקראטיה מאשר להקים את כל חברי הפרלמנט בבון על רגליהם לומר "לאו!" — יתר על כן, ה"דה-גוליסטים הגרמניים", עם פראנץ יוזף שטראוס בראשם, סר הינם בעיני ההמון מיום שנתקרו יחסי בון ופאריס. והלא אלה הם שהיו משענתו העיקרית של אדנאואר בטרם יפרוש מהשלטון.

אמנם, ראש ממשלת ישראל לוי אשכול התבטא פעם, כי "גרמניה חייבת להוכיח יום שהיא אחרת". אבל הגרמנים של ימינו רובם ככולם, אינם סבורים כך. דברים שנראו לפני 15-20 שנה כמשכל ראשון, נראים עכשיו כחולשת הדעת וניצול רגש אשמה ישן-גושן. מסייעת לכך הה-כרה הגרמנית, שהכסף יענה את הכל

התנגד מק-נמארה לעיסקת הנשק הבריטית ונתן למו"מ בין סעודיה וחברת "לוקהיד" שייכשל כשלון חרוץ. הכרת אמריקה בתימן הרפובליקנית, שנעשתה בימי הנשיא קנדי מתוך חשבון טעות שהצעד יניע את נאצר להוציא צבאו מתימן, אף היא עילה לרוגזו של מלך סעודיה וגרמה לכך שיבכר את הבריטים על האמריקנים, בתנאים של חוסר לחץ מצידה של ואשינגטון.

תיקו בתימן

בתימן עדיין שורר מצב של תיקו, אם כי ההתחייבות לפינוי צבא מצריים משם נעשית יותר ויותר רחוקה ממימוש, ושוב אינה אלא הבטחה אחת מרבות שהרדן המצרי לא היסס להפיר. הנחתו של נאצר היא, כי המלכונים לא יחדשו את המלחמה והמלך הסעודי לא יעזו להיתגר בו מלחמה. מתוך כך הציע את חלוקת תימן לשתי מדינות, כהפגנת רצון טוב ברוח של פשרה, אך ספק הוא, אם המלך פייצאל הסעודי יוסיף לתת אימון בנאצר ובהצעותיו, וחזקה על המלכונים שינסו לנצל את המצב, כל עוד העיראקים נחלים תבוסות מיד הכורדים באזור הנפט של כירכך ונאצר זקוק לתירוץ נאה לשאלה משום מה אינו תוקף את מדינת ישראל מיד.

י. מישאל

האמריקנים, שאינם רואים קשר ישיר בין חיוק הלי"ש ובין חיוקו של הדולאר האמריקני. מעטים עוד יותר המומחים הצבאיים האמריקנים, שאינם מדאגים מצמצום התחייבויותיה הצבאיות של בריטניה מעבר לימים, כתצאה מצמצום יכולתה הכספית של ארץ האיים, וממגבלות כוח-האדם הכרוכות בדרישות התעשייה הבריטית. דווקא ממשלת הלייבור היתה חשודה לכאורה על ביטול פויו של חובות צבאיות של הקיסרות שנתחסלה רובה ככולה, והנצחונות האחרונים בבחירות רק חיוקו את מעמדה של ממשלת הלייבור ואת סיכוייה בבחירות כלליות, אם תיערכנה עוד חודף. ביקורו של ראש הממשלה וילסון אצל הנשיא ג'ונסון בדצמבר שעבר הצטיין בהבנה הדדית למעלה מהמשוער מראש. אמנם, הבריטים חושבים על פינוי נסיכות עדן בקרוב — תחת לחץ הטירוריסטים משבטי המדבר, שנתארגנו בחסותו של נאצר, אבל פינוי זה אין פירושו חיסול הגשר האסטרטגי המערבי מ-מזרח לסואץ, כי אם נוכחות בריטית-אמריקנית בכמה איים של האוקיינוס השקט בדרך הימית המוליכה מעדן לסינגפור. ואין לך ביטוח זול מזה מתוך מגמת השמירה על עמדות ה-מערב מפני סכנת ההתפשטות ה-סינית בכיוון היבשת האפריקנית ובכיוון הרד והמזרח התיכון, מטעם זה ומטעמים אחרים לא

שיחה עם שמעון הלקין / סוף מעמוד 131

תרגומי שקספיר... אשר לתכנית בכלל — ראוי לחשוב עליה וקודם כל על תרגום מדויק בפרוזה פיוטית. כי היתוך של כל שורה, צרופי המלים על כל הנואנסות שבהם, הם העיקר בשירה, ולא המלודיות השקולה. הדבר חשוב לגבי כל לשון, וביחוד לגבי העברית. יודעי עברית ממש אינם שליטים גדולים באנגלית — פרט לאפרים ברוידא. וסיבה נוספת — העברית עדיין עוברת תהליכי התהוות מבטיחים כל כך הרבה לעתיד. מחובתנו למסור את שקספיר בתרגומים טובים, שאינם כבולים בכבלי צורה. פעם יבוא המתרגם שימסור תרגום מדויק שאינו צמוד לתוכן. תרגומי ברוידא הם התקדמות גדולה כלפי הרצוי.

**

שיחתנו תמה, ולא נשלמה. הלקין הוא איש שיחה מלבב ושופע. אנו נדברים להיפגש בשבוע הבא, ב"מיסאבה", על כוס בירה. אפילו פרופיסור, כידוע, נשאר אדם ורשאי להרשות לעצמו את הנאות הקטנות שבחיים. מה גם שהפרופיסור הוא משורר השואף תמיד להרפתקה, לחידוש, המזמג בתוכו עראי וקבע — שמעון הלקין.

נפוץ ב-תפוצה האסטרונומית של 22 אלף טפסים עד שהתדרדרה לאלפים אחדים. שני העתונים, מספר גולן, פעלו תמיד בגרעון ותמיד היו „על סף הסגירה“.

● עם הופעת „נשיקת רוקסן“, תרגומו של המשורר יונתן רטוש ל„סיראנו דה ברגיראק“ מאת אדמון רוסטאן, הביא בזמנו המדור הספרותי של „ידיעות אחרות“ גות“ קטע שתורגם בשעתו ע”י ז. זיבוטינסקי לצד אותו קטע בתרגום החדש, ללמד על ההבדלים בגישתם של שניים מגדולי מתרגמינו. להלן שורות אחדות:

זיבוטינסקי

סירנו : הו, לו מכל עדי

מבריק נקוד-הצבע,

יכולנו הינצל ברעננות הסבע !

במקום למצוץ טיף טיף

מאצבעון זהב

את-קהוה תפל מארץ השנהב — — —

סירנו : הכל, הכל הכל

שיעלה בגוש, בלי כל פוץ צובע

אשליך מלי : אני צמא, אני גועש,

אני אוהב אותה — אותך אני אוהב

ושמך הוא בלבבי כמו ענבול לוחב.

רטוש

סירנו : לו הרחק מאשפות

לפידים וחץ נצען

מעט אל דברים... אל אי מה

רענן !

במקום טיפה טיפה מאצבעון

זהב

מלוטש לגמוע תפלות מימי

אכזב — — —

סירנו : כל מה, כל מה, כל מה

שיעלה מלוא חופניים לה

אשליך,

לא אקלע זרים. אהבתיך אהבתיך

אני נחנק, אני סרוף לא עוד אוכל,

רב מכוחי ; שמך בלבבי כענבל.

● עתון יומי חדש בשם „היום“ החל יוצא בתל-אביב במקום „חרות“ ו- „הבוקר“. בעתון משתתפים האישים ה- מרכזיים של גזל וכן הדיר אליעזר ליבנה בסור שבועי כמשתתף-אורח קבוע שאינו מזוהה ואף חולק על רבות מהשקפות המפלגה החדשה. במדור הספרותי של העתון כתב ברוך קראו מאמר מקיף על תולדות „היום“ בעתונות העברית בשמונים השנים האחרונות.

„היום“ הראשון הופיע בראשית שנת 1886 בפטרבורג, בירת רוסיה באותם הימים שבהם היתה הישיבה בה ליהודים אסורה חוץ מאלה שקיבלו רשות מיוחדת לכך. מר קראו מציין את העובדה שעד הופעת „היום“ היו קיימים רק שבועונים עבריים. „המליץ“ ו-„הצפירה“ „התקנאו“ ב-„היום“ וכעבור שבועות מעטים התחילו אף הם להופיע יום יום.

● „היה היו שני עתונים“, בכות- רת זו מכתיר אביעזר גולן, כתבו הוטיק של „ידיעות אחרונות“, את מאמרו על סגירת „הבקר“ ו-„חרות“. המאמר, המשתרע על עמוד שלם, סוקר את תולדות שני העתונים שדרכם הצטלבה פעמים רבות ומעלה זכרונות מעניינים וקוריוזים. על צחת „הבקר“, שהוקם על שלד עובדי „בוטנאי“, שבועון החקלאים העבריים בעריכתם של משה סמילנסקי וטוביה מילר — נימנו רק „אריות“ בעולם הספרות אבל אף אחד מהם לא היה עתונאי... וכאשר התכנסו להכין לרפוס את הגליון הראשון של „הבקר“ היתה התוצאה : ירחון ספרותי במתכונת של עתון יומי...

„חרות“, הצעיר מקודמו, הורתו ולידתו כעתון קיר של אצל שהודפס בדפוסים מחתרת והופץ בסכנת נפשות על ידי צעירים רעולי פנים המצויידיים במברשת ודבק — ואקדה. הגליון הראשון של „חרות“

שלוסי אמונת ישראל נתבעים להכיר כי מדינה יהודית לא תוכל לשמור את השבת כמו יהודים בעיירה פולנית; וכשם שהי חקלאי היהודי בארץ ישראל נאלץ לקיים את משקו בלי הגוי של שבת כן אין מנוס מלקבוע את הרגלי העבודה בנמלים, נמלי תעופה ומספר לא קטן של מיתקנים ו"שירותים נוספים — — — לולא הטילו האדוקים על מדינת ישראל טגירת בתי קולנוע ותיאטרון בליל שבת והפסקת ה"תחבורה הציבורית ייתכן כי פועלי הנמל היו נכונים יותר לעבוד במוצאי שבת; אך כאשר רק מוצאי שבת פנוי להמוני הפועלים לצרכי בידור וחיי חברה יוצא, שוב באורח פאראדוכסלי, ששמירת שבת של רוב ה"אוכלוסיה פירושה "חילול שבת" בידי מיעוט. "חילול" זה נעשה לצרכים חיוניים בלבד — — — שמירת שבת תיתכן גם כיום בחיליאמסבורג יותר מבישראל; אך חסידי הרבי מלובאביץ פטורים מהאחריות על נמל ביגלאומי ועל משק של ייבוא סחורות וייצואן לפי תנאים של שוק עולמי.

● **"הגיאוגרפיה מרחקת לעתים"**
אמר ש. י. עגנון בטכס הענקת מגילת אזרחות הכבוד של ירושלים למרטין בובר ז"ל, שנמסרה לבני משפחתו של המנוח. ש. י. עגנון העלה בטכס זכרונות מפגישותיו עם בובר במשך חמישים שנה והעיר בשחוק כי בחוץ לארץ כאשר הוא ובובר גרו במרחק רב איש מרעהו נפגשו לעתים יתך תכופות מאשר בעת מגוריהם בירושלים בשכונות סמוכות.

● **מאות ביטניקים** מצפים לאחרונה את מדינת ישראל הקוסמת להם על אקלימה הנוח וההווי החברתי המיוחד שלה. כיון שאין הם מפריעים ואין ביניהם נוער משתולל ועברייני לא פגעו בהם עד כה. אך תושבי אילת החלו מתלוננים על הלכוך שסביבם והעירייה החליטה לגרשם. הסופר י. בר יוסף בטורו ב"דיעות אחרונות" טוען כי נוכחותם של ה"ביטניקים" מסיפה גזון פיקנטי למדינה ומכניסה נעימה בזהמית ביגלאומית לארץ וחבל שלא באו לפני שלוש-ארבעים שנה! ..."

יען רמגל

● **אוצר עברי נתגלה ברוסיה**

בארכיון המכון לעמי אסיה גילה ד"ר הל אלכסנדרוב, מרצה באוניברסיטת לנינגרד, וחוקר ספרות עברית, בראיון שמסר לסוכנות "נובוסיטי". מלבד חומר מדעי חשוב לחקר החסידות, הקבלה והספרות העברית נתגלו מאמרים על תולדות "ירושלים דליטה", עזבונות בכתבי יד של המשוררים וה"סופרים אברהם בר גוטלובר ויהודה לייב גורדון ודוד מגיד, וכן כתבי יד של הרמב"ם, מגדלי, שלום עליכם וביאליק.

● **לרגל הופעת "הנה האש" ספרו של המחבר היהודי-אמריקני מ. בלנקפורט שיצא לאור בתרגום אהרן אמיר נערכה בבית יהושע ברנדשטטר מותיקי יבנאל אשר לו מוקדש הספר. הספר מתאר בצורת רומאן את פרשת גיל"י השנויה עד היום ב"מתלוקת בקרב חותיקי הארץ. בנאום רווי הומור הכריז בראנדשטטר כי גם בימי פעולתה של גיל"י התנגד למעשיה, וגם היום, מחזיק הוא בהשקפה זו. המחבר ש"התנצל" על ש"גזל" נושא מסופרים לידי הארץ אמר כי יש עדיין כר נרחב למחקר ומקום לספרים נוספים על הפרשה הדרמטית והמסעירה של מעשי אהרן אהרונוסון ותבריו.**

● **פתיחת הנמל החדש באשדוד**
שימשה עילה לחידוש החיכוך על דרכי שמירת השבת במדינת ישראל. במאמרו "כפיה לשמירת שבת או כפיה לחילול שבת" כתב הפרופ. א. אורבך ב"הארץ": "שאלת הפעלת או אי הפעלת נמלי ישראל בשבת היא ליהודי השומר מצוות בעייה דתית, אבל גם ליהודי חופשי, חורגת היא מתחום החיים הפרטיים וקשורה היא בשאלת עיצוב דמותו של יום המנוחה הרשמי של מדינת ישראל".

● **"שמירת שבת נוסח מדינת ישראל"**
זוהי כותרת מאמרו הראשי של "הארץ", בגליון בו הודפס מאמרו של הפרופ. אורבך.

המאמר, המצטט את הערת סופר "הארץ" בחיפה, שבאה בשולי מאמרו של הפרופ. אורבך כי השבת העבודה בנמל חיפה לרבות לילי שבת עולה לגרום נזקים של מליוני דולארים לשנה לכלכלת המדינה ו"לפנע קשות בייצוא המקומי אומר: גם

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

אברהם צבי הלוי

(ציונים לחייו ושירתו)

מאת חיים ליף

א

עם הסתלקותו של אברהם צבי הלוי נעקרה מן החבורה העברית הוותיקה באמריקה, ששורותיה הולכות ומידלדלות, דמות ניכרת, דינאמית ומצוינת בהווייתה, באופייה, בהלך-נפשה וביחסיה לזולת. מטבעו היה הלוי בעל מזג חם, סוער ורוחח כ"ים נגרש". זורק היה מרה ומטיח דברים נגד כל פגם, זיוף ועוול בחיינו הציבוריים והתרבותיים. הוא לא נשא פני איש ולא המתיק את הדין ומתח ביקורת חריפה על כל מעשה וחזיון שראה בהם סילופה של האמת וסלד מכל גילוי של צביעות, מליצה שדופה והעמדת פנים. מלחמתו לדבר אמת היתה ללא פשרות וויתורים. את אהבותיו לא גילה ועל טינותיו ותרעומותיו הכריז "בשער בת רבים". כל פגיעה בצדק נגעה אל נפשו ולא נרתע מלקרוא תגר על ראשי מוסדות והסתדרויות כשלא עסקו לפי דעתו בצרכי ציבור באמונה ושראם כ"מאשרים מתעים".

א. צ. הלוי לא ידע מעצור ברוחו ולא נקט לשון יפה ונקיה כשבא לפקוד עוונות. מבקש היה לגלות את "האמת הערומה" ודבריו בוטים כמדקרות חרב וקשים כגידים... ואם יש והפריז על המידה והחטיא את המטרה בפגיעותיו הרי זה מפני שמצפוננו היה ער ורגיש ביותר ומכיוון שהתעורר שוב לא היתה לו שליטה על רגשותיו והם פרצו ועברו על גדותיהם.

ב

וכשם שייסר כך התיסר. שירתו נבעה מתוך חביון לבו ללא מעטה-קסם של דמיון משלה (מ' פתוחה, ל' סגולה). הלוי לא עשה בשירתו כיווני חן ולא עיטרה סילסולי לשון. כל שורה בה היא חווייה, נסיון ותחושת מציאות מריה-דווייה. בפתיחת הספר היטיב המשורר עצמו לבטא רוח שירתו ומהותה ללא ימרנות כלשהי:

מתוהו סוגרי אקרא אלי שירי:

היה אתה ציון לקבר לב מרירי!

לא רבים המשוררים שמיעטו כל כך דבר על שירתם ועל יצירתם בכלל כמוהו. כיצד ידבר אדם על יגון נשמתו, על לבטיה ויסוריה? שיריו הם אמנם

שוועת־דווי של נפשו הפצועה והשסועה והנקלעת בין „שתי אבני משאבת, / שבע ריק ונכר קר ורב חרי האף“. לא שלא ניסה הלוי לחרוג ממצרי „הסוגר“, כטשרניחובסקי בשעתו (ב„לא רגעי שנת, טבע“...), נקט גם הלוי משל־גלים לשם לקח־העפלה:

ואתה אל תשלו ותשקוט בבקעת ההגשמה,

הרה נוס והעפל כל עוד בך הנשמה!

אך שירתו של הלוי אינה שירת „עוז ותעצומות“. מפוכחת־נואשת היא. לאחר מאמצים רפויים להתנער משיפלותה היא צונחת כציפור חולה ובאה „עד דכא“. נסיונות־לבטיו של המשורר וענני האימים שנישאו בעולם המסוער בין שתי מלחמות העולם החריבו כל מעינות אמונת־נעוריו והרסו כל תקווה לעתיד מנחם וטוב (ב„לסבי אגרת“):

כי אויה! חרב מעין ילדות, גוססת אגדת הילד.

כי סוגר לבי מאל חי וטל־תפילה לא יחון־ירוה צחיח.

לא תיצפה בנו עין אל מסתחר, מפצעינו התעלס גם משיח.

כיתוס בודד ועוזב אעמוד כושל בפני זועת ההפיכה.

היבוא עזרי מעס אדם מתנער מחרבות עמק הבכא?

המשורר הוא גלוי־עינים. הפורענות של מלחמת העולם השנייה פרשה את צילה על עולם ומלואו והמשורר עומד בלב עולם מתפורר זה חותר למצוא את הפתרון ל„חזון הבאות“. כבשירו של שניאור „מעשה“, חזר־חלילה משחק־הגורל האכזרי של חורבן וכלייה ואין מפלט ממנו, כי יצר ההרס מקנן בלב האדם:

כי נלכד אנוש כל־יכול בפח כוחות־שטנים;

— — — — —

ככדור משחק ייקלע בכף הגורל הסומא;

את קובעת הכורח ילפות־ימוץ עד תומה.

בימי האימים האלה של מלחמת העולם נבלעת שירתו הפרטית של הלוי בשירת הכלל, ויגונה יגון כפול, של צער־יאושו הוא ושל מוראי חורבן עמל. באחד משיריו מן הימים ההם, „ואני בבגדי צבא חמודות“, ירמח המשורר על תשוקותיו וחפציותיו, אך לבו לבו לעמו המובל לגרדום. כוחות הנעורים וכיסופי הדם עדין שוקקים בו והם מתגברים, כביכול, על תחושת הכאב לכליון עם, אך לא ללא רגש הרגשת־אשמה כבידה: „ואני מתחייב ונפשי חולת עולם בקסמיו / ואני מתחייב ולבי אל הניר והשיר“. בשיר „עלי קם דם דורות“ שוב אין המשורר נותן את לבו לקיסמי „ארץ חניפה, יפיה רועפת“. רצח עמו מסעיר את נפשו ואם רחוק לבו מאלוקים, אין המשורר יכול לידום „בזובל השקט“ על קבר עם, וכל עוד „רמץ אל ילחש מדשן לב גנוע“ יקרא: „חרפת עמך נקום אתה, רחוק, אלוה!“

ג

וכשם שהמשורר נקלע בין תחומי תום ילדותו ושכרון חושיו, כך יטולטל בין קיסמי ארצות זרות ושממונן לבין רתוקות ארץ המולדת. במדור „בפצעי מולדת“ שב„מתוך הסוגר“ כמה שירים נוגעים עד הלב על „הנאמנות הכפולה“ של המשורר. וידיי נפש כאן, המפיצים אור מצער על חידת־חיים זו של פייטן

עברי הגווע על אדמת נכר. אף בשירים אלה באים לידי ביטוי אתנעים (מוטיבים) מוכרים לנו (בשירי יהודה קרני, למשל). בשיר "מפני ארצי אנכי בורח"...

המשורר שב אליה בתפילת-וידוי:

הקיאני חית-תבל מנוער וריק מכל קנין

איספני נא, לוא אהי אבן-מדרכת על סף הבנין.

וכרגש-אשמה זה המחלחל בלב המשורר הנהנה מזיו העולם כשעמו נדרס ונרצח בארצות-אירופה השדודות, כן יתנכל אליו "אשם חייו" על שלא בא בסוד תיקון אדמת המולדת ולבו "פחו ויזנה על תפארת קיקיון זרים". הבית האחרון בשיר "פצועה את ארצי" הוא מעין פזמון-חוזר מרטיט-לב של סיבכי-היחסים שבין המשורר למולדתו ורצונו העז לרצות את עוון נכריותו:

אני מוקא אלי חופך, מלוע עמים

פליט, כל הצינורות נופצו ואני — צחית.

מה יתן לסלעך ולחמסינך — ישימוני?

אש בך אוכלת ואני רק פית.

איך אארשך לעולם, במה ארצה עווני?

קלטיני, לוא אצלח היות לך חתן דמים!

ד

"זכה" המשורר והעלה בשיריו אתנעים כרכים-ניו-יורקיים, שיש בהם מריחו של "מרתף העולם". המשורר, שהיה "מתלקח" ושולח חרון-אפו ביריביו האמיתיים והמדומים ידע גם רחם ונפשו יצאה לעלובי החיים. אין אלה רחמים פושרים של אדם צלוח היורד לעמק עכור לראות בענות אחיו ופורש ל"מגדל השן" שלו כדי להתקין מטעמים מנסיונותיו הרוויים "חיים" על קיצפם הרותח... הלוי היה אחד מחבורת הנלבטים "שבע ריק ונכר קר ורב חרי האף".

המשורר התרועע עם מקופחי-החיים בסימטות נאלחות של ניו-יורק, תחת גשר ויליאמסבורג, בבוארי, בטיימס-סקווייר והיה אח לאלמונים-נענים באלן סטריט, בלינוכס אווניו; ל"מפולת אדם" המחטטים באשפה והמבקשים "כזית" הנאה באולמיה-מחול הזולים שברחוב "הארבע עשר עם השדירה השלישית". בשירים האלה נתן המשורר פה לאילמיה-הנפש המתעטפים מרעב בשר ורוח. מבין השיטין מבצבצת גם קטיגוריה קשה על סידרי חברה ויחסי אדם נפסדים המשריצים פינות-כיעור-וניוול כאלה בתוככי ניו-יורק.

ה

יכולת-ביטוי-ותיאור רבה מושקעת בתוך הספר השירים "מתוך הסוגר", שהופיע בשנת תש"ח (בהוצאת "אוהל"). שירתו, רווית המליצה התנכית, אינה אמנם עשירת דימויים, אך כוחה באמת-ההרגשה ותפיסת-החיים שלה, מאז פירסם א. צ. הלוי שירים שלא כונסו עדיין בספר, וכן גם תרגומים בעיקר מן השירה האידית המודרנית, שאף בהם הראה כשרון אמנותי לא-מבוטל. אין ספק שיכול היה לתרום תרומה רבה יותר משאיפשרו לו תנאי חייו, טילטולי גופו ונרדדי רוחו. עדות (סוף בעמוד 144)

על משנתו הפילוסופית של שלמה מיימון

מאת נח ה. רוזנבלום

א

שלמה מיימון נולד חוץ למקומו וחוץ לזמנו ולפיכך לא נתקבלו לרצון קרבנותיו המרובים שהעלה על מזבח הדעת, ההגות והעיון. בהתאם לחוק הדוחה את הקדשים שהוקברו חוץ למקומם ולזמנם נתפלגו חייו, נפסלו דעותיו, נגנזו ספריו ומיתתו היתה מיתת כרת.

ליטה הנידחת של המאה השמונה עשרה, שריחוקה התרבותי מאירופה המערבית עלה על ריחוקה הגיאוגרפי, לא היתה ארץ מגדלת פילוסופים. תושביה שחיו באקלים של ימי הבינים לא היו מסוגלים איפוא להעריך את הנטע הזר שנבט לפתע מתוך קרקעיתם הצחיחה. הפער שבין מיימון לסביבתו היה עצום כל כך שהוא לא ראה כל אפשרות להילחם בה או להשתדל לשנותה כדרך שעשו המשכילים שבאו אחריו.

שאיפתו היחידה היתה לברוח לגרמניה, שלתרבותה כמה ונכסף ולהשקפת-עולמה הקדים עשייה לשמיעה. ברם לא בקלות אכל מעץ הדעת. בטרם השיג את פריו אבד את הדרך המובילה לעץ החיים. בכל שנותיו המעטות עלי אדמות נאבק עם מלאכי חבלה וכרובים משחיתים שחסמו בפניו את דרך עץ החיים בלהט החרב המתהפכת.

מיימון נטרד מליטה, גן עדנו המפוקפק, אבל לברלין, גן עדנו המקווה, לא הגיע. גם פה, גם שם נסגרו השערים בפניו. הוא נשאר קרח מכאן ומכאן. אם דרכו של בן-תורה בתקופה ההיא היתה לאכול פת במלח, לשתות מים במשורה, לישון על הארץ ולחיות חיי צער, הרי דרכו של שוחר השכלה היתה קשה שבעתיים. בביוגרפיה שלו משיח מיימון לפי תומו על מצבו העגום אחרי שגורש משערי ברלין ונאלץ לשוטט כקבצן נודד ופושט יד. אגוס היה „להסתפק בפתותי לחם מעובש ומים ובלילה שכבתי על תבן בלה ופעמים על הקרקע בלבד“.

מבחינות מסויימות מזכיר לנו גורלו של שלמה מיימון את גורלו של שלמה אחד שקדם לו בשבע מאות שנה — את שלמה אבן גבירול. על אף ההבדלים באישיות, ברקע, בתפיסת-עולם ובאקלים ההיסטורי והתרבותי מתלבטים כמה קווים פסיכולוגיים דומים. שניהם סבלו מבידודות חברתיות, יתמות אינטלקטואלית ומכאובי גוף ונפש. בביוגרפיה של מיימון מהדהדים דברי קובלנותיו של גבירול:

נכאב, בלי אם ולא אב נפרד, בלי אח

צעיר ויחיד ועוני, ואין לי רע לבד רעיוני.

לא מצא פטישו של מיימון את סדנו בקרב אחיו בני עמו וגם בעולם הזר לא מצא את המקום הראוי לו. חכמתו לא היקנתה לו אושר אלא שימשה אות קין על מצחו והציגתהו כמטרה לחץ. בשביל יהודי דורו היה „גוי“ ובשביל

גויי דורו נשאר יהודי. כתוצאה ממצב טראגי זה נשאר מיימון תלוי ועומד מחוץ לתחומים ומעבר לגבולות. הוא לא חי בקרב אחיו היהודים שמהם התרחק ולא בין הנוצרים שאליהם לא התקרב, אלא בכיתו של אציל גרמני שבאחוזתו בילה את שנותיו האחרונות.

לפי האגדה לא הובא שלמה אבן גבירול לקבר ישראל. לפי ההיסטוריה הובא שלמה מיימון לקבר ישראל אבל נקבר מאחורי הגדר ותינוקות של בית רבן סקלו את ארונו.

אולם לא רק גופותיהם נשארו מחוץ לתחום היהודי אלא גם דעותיהם והשקפותיהם נשארו מאחורי הפרגוד של ערוצי המחשבה היהודית. גם גבירול וגם מיימון השפיעו על הוגי דעות דגולים ואסכולות חשובות מחוץ לתחומי היהדות ברם השקפותיהם נשארו ללא הד וללא תגובה במסלולי ההגות העברית. מתוך פקעת הסיבות שגרמו לידי התעלמות זו יש לציין את העובדה ששני ההוגים היהודיים הללו לא דנו בספריהם הפילוסופיים בבעיית היהדות והסתייגו מכל וכחנות תיאולוגית ואפולוגית. עיקר מעינם היה בבעיית מיטאפיסיות ואפיסטומולוגיות אוניברסאלית מבלי להזדקק לשאלות מיוחדות של האמונה הישראלית. הסתייגות זו האפיינית לפילוסופיות של גבירול ומיימון גרמה לידי חוסר התעניינות בדעותיהם מצד סופרים יהודיים שהיהדות שימשה בשבילם נקודת המוקד היחידה.

הניאוראפלטוניות של גבירול והניאורקאנטיאניות של מיימון חרגו מהמסגרת הדינומינאטאלית שלהם ולפיכך נשארו מולדות-חוי. אימרתו של יוליוס גוטמן על שלמה גבירול ש"יותר משהו שייך כפילוסוף לתולדותיה של הפילוסופיה הדתית הישראלית שייך הוא להיסטוריה הכללית של המיטפיסיקה", ראויה היא להיאמר גם על שלמה מיימון.

נוסף לכך, ספרי מיימון שפירדשו, העמיקו וביקרו את הבעיות של הפילוסופיה הקאנטיאנית היתה סגורה וחתומה בשביל קהל החובבנים והדילטנטים-טים למיניהם. הפילוסופיה הקאנטיאנית כשלעצמה עלולה להרתיע אפילו תלמידים ותיקים במקצוע הזה. היא מלאה התחמים מבחינת התוכן, הצורה, הסיגנון, המינות והדילקטיקה. כשמוסיפים על קשים אלו את הפרשנות העיונית-הביקורתית העמוקה של מיימון הרי הסתייגותם של הפילוסופים למחצה, לשליש ולרביע מובנת מאליה. מיימון הצמיד את החרפות התלמודית הליטאית להערפלות האפיסטומולוגית הגרמנית ועל ידי כך כרה תהום מחשבתית עמוק שרק מעטים מעיזים לצלול בתוכו.

ב

כעבור מאה ששים וחמש שנה למותו של מיימון קם גואל למשנתו היודע לא רק לצלול בים של שלמה אלא גם לשחות בין גליו ומשבריו הסואנים. גואל זה הוא פרופיסור שמואל אטלס שפירסם ספר על הפילוסופיה של שלמה מיימון בשם "מהאידיאליזם הביקורתי להספקולאטיבי" שבו הוציא את הגותו של מיימון מתהום הנשייה. שפר גורלו של מיימון אחרי מותו יותר מאשר בחיי כיוון שתלמיד חכם בעל שיעור קומה כפרופיסור אטלס ניטפל לדון

במשנתו. המחבר מאחד בקירבו חריפות אינטלקטואלית, צלילות המחשבה ובקיאות מופתית בפילוסופיה הקאנטיאנית, הטרומ־קאנטיאנית והניאו־קאנטיאנית. הוא מחונן גם בכשרון ספרותי, סגנון בהיר ורהוט ומינוח מדויק, סממנים הנעדרים בספריהם המסורבלים של קאנט ומיימון.

ספרו של פרופיסור אטלס משתרע על ש"ה עמוד ואיכותו שקולה כנגד כמותו. נקל להבין שתכנו של ספר מעין זה איננו ניתן להצטמצם במסגרת צרה של סקירה. ספר זה דרש לימוד, עיון והתעמקות מרוכות. ברם ראוי לציין בתור דוגמה מספר פרובלימות שהספר דן בהן.

אחת הבעיות שהסעירו את תלמידי קאנט שהתעמקו בתורת רבם היתה הבעייה של הישות של הרשות הנומינאלית הקיימת כביכול מתחת השכבה הפינמינאלית השונה ממנה שינוי מהותי מוחלט ואינה ניתנת להיתפס בקטיגוריות של התבונה האנושית. הדואליזם המהותי האבסולוטי שקאנט קבע בין שתי הרשויות הללו שלל את האפשרות של כל קשר ביניהן וכל מאמץ השגתי של חדירה ל„דבר כשלעצמו“ היה מן הנמנע. על ידי הגבלתו של קאנט את ההכרה האנושית לנתונים תופעתיים הרשות הנומינאלית בשארה אוטומאטית בפני המנגנון האיטלקטואלי האושי הואיל ולית מחשבה תפיסה בה כלל. כתוצאה מהשקפה זו ההנחה החיובית על ישותה של רשות נומינאלית מופרכת מאליה והשפעתה על הרשות הפינמינאלית לא תיתכן כיון שזה נוגד את הדואליזם היסודי שנקבע על ידי קאנט. החיוב של ישותה של רשות נומינאלית מחד גיסא ושלילת אפשרות ההכרה של „הדבר כשלעצמו“ מאידך גיסא הן תרתי דסתרי אהדדי.

מיימון בחריפותו השכלית הרגיש בסתירה הזאת ולפיכך שלל את ישותה של הרשות הנומינאלית. מיימון רואה בנומינה (noumena) מעין אידיאות בלוגיקה הטרנסצנדנטית שעל ידיה מסתמנים תחומי הלוגיקה האנושית המוגבלת והמסריגת. המושג „הדבר כשלעצמו“ הוא מעין פיקציה מתימאטית שאין לה כל אפשרות של אוביקטיביזציה ישותית. הנומינון יכול לשמש כמטרה אידיאלית למחשבה האנושית החותרת לקראתה מבלי כל תקווה להודות מכיון שהשגתו הוא מחוץ לתחום ההכרתי של האדם.

פרופיסור אטלס השקיע עמל רב להבהרת המושג של האינטלקט האינסופי שחשיבות כה רבה נודעת לו במשנתו של מיימון. מושגו של מיימון שונה לגמרי מהמושג של „האינטלקט הארכיטיפוסי“ של קאנט. על ידי המושג של האינטלקט האינסופי השתדל מיימון לפתור את השאלה הקאנטיאנית הידועה של Quid Juris ולהרחיב את המסגרת הרציונאלית-האוניברסאלית באופן שהדברים הנמנעים מלהיתפס בקטיגוריות של התבונה האנושית המוגבלת יוכלו להסתבר על ידי השגתם על ידי התבונה האינסופית הבלתי־מוגבלת. יסודו של המושג של שלמה מיימון נעוץ במשנתו הפילוסופית של רבי משה בן מיימון. שלמה מיימון שאף גם על ידי מושג זה לפתור את הגישה המפתיעה בפילוסופיה הקאנטיאנית ביחס למשפטים הסינטיטיים המושגים איכשהו באופן אפרירי ואינם מסתברים או מתנסחים באופן אנאליטי. משפטים אלו נכונים הם על אף

האופי הטרנסצנדנטי שלהם והם יעילים בשטח המתימאטי והאמפירי למרות שהם מהווים בעייה אפיסטומולוגית בלתי-נפתרת. לדעתו של מיימון המשפטים הסינטיטיים הם סינטיטיים אך ורק מבחינת האינטלקט האנושי הסופי ברם מבחינת האינטלקט האינסופי שבו נעדרים הקטיגוריות של שטח וזמן, תפיסות אפריוריות ואפוסטריוריות ואביוזריהו המשפטים האלה הם אנאליטיים. על ידי הצעה זו הזיק מיימון את הכל למרותו של האינטלקט מבלי להשאיר מאומה באיזה תחום ערפלי של אירציונאליות. הוא השליט את התבונה האוניברסאלית על המוחש והבלתי-מוחש, הנתפס והבלתי-נתפס כאחד.

השאלה אם האינטלקט האינסופי הוא ישות מציאותית או רק פיקציה אינטלקטואלית לשבר את האוון מסתיימת בתיקו וישנם פנים לכאן ולכאן. ציונים מקוטעים אלו מדגימים רק מקצת שבמקצת את סבך הבעיות שפרופיסור אטלס דן בהן בספרו. על אף בחירותו של הספר אין הוא נועד לציבור הרחב יען כי עצם משנתו של מיימון איננו שייך לסוג של ספרות פופולארית. ברם אם ספרו של פרופיסור אטלס לא ירתק את ההמונים הוא יעניין את החוקרים והמלומדים. הוא העמיד את משנתו של שלמה מיימון בצומת-הדרכים של המחשבה המודרנית שבעיותיה עודן תובעות את פיתרוןן. ביחוד חשובה השקפתו של פרופיסור אטלס שהדגיש את המומנט היהודי בפילוסופיה של מיימון שראשיתה נעוצה במשנתו של הרמב"ם וסופה במשנתו של הרמן כהן.

ראוי רק להתפלל שכשם שמשנתו של מיימון זכתה לגאולת התוכן על ידי פרופיסוד אטלס כך יזכה ספרו של פרופיסוד אטלס בקרוב לגאולת הצורה — מהדורה עברית על ידי המחבר עצמו.

אברהם צבי הלוי / סוף מעמוד 140

לכך הם גם המסות, המאמרים והרשימות הפזורים על פני העתונות העברית (ב"בצרון", "הדואר", "גליונות", "הפועל הצעיר" ועוד). מאמרי הביקורת שלו הצטיינו בחריפות ניתוחם, ביושר הגיונם ובצלילות הגותם (ראה רשימותיו ב"בצרון", במדור שקבע בירחון בשם "קו ומשקולת"). הוא גם נמשך למסות-מחקר וגילה את יכלתו אף בתחום זה בסידרת המאמרים שפירסם על החי"ל — עתון החטיבה היהודית הלוהמת בשנות מלחמת העולם השנייה, שפירסם ב"בצרון", שכתבם וערכם כשהוא משרת כסמל בצבא ארצות-הברית.

בימיו האחרונים כאילו נתעורר לפעילות ספרותית מחודשת. ימים רבים בילה בין כתלי בתי חרושת כפועל בתעשיית כלי-יעור ועל עבודת-כפיו היתה תפארתו. בעשור האחרון לחייו חזר אל עבודת הרוח כתלמיד וכמורה. הוא סיים את חוק לימודיו בבית המדרש העליון של דרופסי ושימש מורה לספרות עברית במדרשת "הרצליה" בניו-יורק. כ"פשע" היה בינו להישגים נוספים בשדה השיר, אולם מחלות קשות פקדו את המשורר לפרקים והפכו את עולמו — ושירת חייו באמצע נפסקה.

גנני נשכחות

זכר בראוי; בעניין אם יש חילוק בין ראוי שבא לידו לראוי שלא בא לידו). התשובות הועתקו כגראה מן המקור על ידי מעתיק אחד. התשובה השניה חתומה כך: „יהושע העשיל בן לאִיא הגאון מוהר״ר יעקב זצלה״ה פה חוּנאַ, והיא ערוכה להג״ר גרשון אשכנזי בעל השו״ת „עבודת הגרשוני“. בשנת תקניא גדפסו בספר „עמודי שטים לבית הלוי“ (להרב ר׳ לוי פולאק ממאטרסדורף, מהרזן) (חידושים שנתחדשו בין שני המאורות הגדולים, גאונים מפורסמים, הלא המה הגאון המפורסם הגדול שבדורו רבן של ישראל מו״ה העשיל זצ״ל, והגאון הגדול שבדורו בעל מחבר חלקת מחוקק זצ״ל). על תשובות שני הגאונים האלה מעיד בעל „עמודי שטים“, כי „אנה אותם ה׳ לידי מכתבת ידי הקודש ממש מהגאון המנוח המפורסם בישראל החסיד והקדוש מו״ה שמואל ר״ח ר״י זצוק״ל, שהיה אב״ד ור״מ דעיר ואם בישראל ק״ק פּדֵדִמ יע״א“. תשובות אלה חזרו ונדפסו בספר „אסיפת גאונים“ שנדפס בשנת תקס״ו בביאליסטוק. העתיק את הכתבים ר׳ ארי ליב, בן הגאון האמתי מרדכי סג״ל, רבה של טיקטין. מדפיס הספר היה ר׳ אברהם מסוקולוב, שחיבר הקדמה לספר, והרב שלמה זלמן אבד״ק ביאליסטוק נתן הסכמה לספר והזכיר בה את ר׳ אברהם מסוקולוב, אך לא את ר׳ ליב בן הרב ר׳ מרדכי מטיקטין. מאז ועד פירסום „עיר הצדק“ ליחיאל מרדכי צונץ (1874) לא פורסם דבר מתשובותיו של אותו גאון ר׳ יהושע השיל, עד שנתגלגלה זכות לידיו של הרב יצחק לזין ופירסם את שלוש התשובות הג״ל ב„הדרום“, ניסן, תשכ״ה. ב„תלפיות“ (א״ב, כסלו, תשכ״ה) נדפסה עבודתו של הרב יצחק לזין על תשובת

ההיסטוריון הידוע של יהדות פולין, גאוני ורבניה, הרב ד״ר יצחק לזין הוא אחד המעטים שבדור זה המוסיף לחרוש בשדה ההיסטוריה היהודית בפולין והספרות ההלכתית שלה. בהתמדה לא מצוייה הוא משקיע עמלו בחקר דברי הימים ויש שהוא מעלה מתוהום הנשייה גנני נשכחות המעניינים מכמה וכמה בחינות. זכות גדולה באה לידו, שגילה בספריית בודליאן שבאוקספורד כמה שאלות ותשובות של גאונים וגדולים, החשובות כשלעצמן — הן מן הצד ההלכתי והן מבחינת האור שהן שופכות על תולדות חייהם של גאונים וגדולים אלה. בראש וראשונה ראוי לציין את התגלית שגילה בספריית בודליאן: שלוש תשובות מאת הבאון ר׳ השיל שלא ראו עד כה אור הדפוס, אף שמחבר „עיר הצדק“, יחיאל מתתיהו צונץ, כתב עוד לפני 90 שנה, שיידו ר׳ יוסף כהן צדק העתיק מכתב־יד בבית עקד הספרים באוקספורד תשובות אחדות מהג״מ השיל. החכם צונץ ציין אז את מספר כתב־היד אופנהיים מפראג „פאליא נומר (695)635“. אולם כתב יד כזה לא היה בנמצא אחר־כך, יען כי לפי רשימת נויבאור של כתבי יד העבריים בספריית בודליאן (1883) ניתן לכתב־היד הישן (מס׳ 635) מספר חדש (1995) ולא היה שם זכר לתשובות הגאון ר׳ השיל.

הרב ד״ר יצחק לזין שעשה בספריית בודליאן כמה זמן חיפש תחילה את כתב־היד 635 וכשלא מצאו חיפש את הספר הרשום במספר זה ויחד עם הספר (שו״ת הרמב״ן, ויניציה, שנת רפ״ג) מצא מכוּרָךְ בכריכה אחת גם אוסף של כתבי יד, וביניהם ג׳ תשובות של הגאון ר׳ השיל (בענין מכתבת שם העיר טיקטין בגטין; בענין ירושת בת עפ״י שטר חצי חלק

הגאון ר' שמואל בן הגאון ר' פייבוש מקרקא, גדול בתורה ומקובל, ששימש קודם רב בפשמישל, והחליף אגרות עם בעל של"ה. אגב, הרב לוי חובר לפני שלושים וחמש שנה ספר (בפולנית) שבו ניסה לברר את הרקע המשפטי וההיסטורי של ה"גט מווינא". הספר ראה אור בלבוב, בשנת 1931. ר' שמואל נטה בתשובתו לאיסור, כפי שחיווה דעתו באסיפת ועד ד' הארצות, אף שרוב גדולי הדור חיוו דעתם להיתר, ויצא הדבר להיתר.

באותו קובץ אופנהיימר, מס' 327 שבספריית בודליאן מצא הרב יצחק לוי את הנוסח המלא של תשובת הב"ח (תמציתה ניתנה ב"תשובות ב"ח הישנות", שראו אור לראשונה בשנת תנ"ז, בהוצאה משובשת של הגרמני יוהאן חורשט. המביא לבית הדפוס שלמה זלמן דעלס קבל מר על ש"הספר צריך הגהות מטעות בעלי-הדפוס על שלא המה מביני עמו" ... התשובה היא בענין חרם דרבינו גרשום.

עוד תשובה מעניינת באותו נושא מצא הרב לוי (בקובץ אופנהיימר הני"ל) מאת "ישראל ארי" הנקרא ליבא", הנוכח כמה פעמים בספרות גאוני דורו, ובספר "בית חדש" של הגאון יואל סירקש, בן זמנו. המהר"ם מלובלין מזכיר את שמו בשו"ת כך: "אהובי מחותני ר"מ ור"ג מהר"ר ליב"א יצ"ו". מדבריו ומדברי בעל "משאת בנימין" (ר' בנימין אהרון סלינק) נמצא הרב לוי למד, שמכתבו של המהר"ם נכתב אחרי שנת ש"ע"ג, ושרי ליבא היה רב בסטאנוב ובלובלין.

זוהי, אגב, תשובתו הראשונה של ר' ליבא שנשמרה עד ימינו, והרב יצחק לוי פרסמה ב"הדרום" (ניסן, תשכ"ד). בכל מחקריו ופירסומו האמורים דובב שפתי ישנים ותרם תרומה נכבדה לא רק בתחום ההלכתי אלא, ובעיקר, בתחום ההיסטורי, שבזמן האחרון נתמעטו לגודל הצער, העוסקים בו באמונה ובשקידה מרובות כל כך.

י. מעיין

המהר"ם מלובלין, סימן קל"ח. כידוע לוטה בערפל תקופת חייו האחרונה של המהר"ם ומועד פטירתו לא ידוע. אמנם, הרב לוינשטיין מוסר, על סמך רשימה מסויימת, כי נפטר בלובלין ביום ד', י' אייר, ש"ע"ו, אך מצבתו לא נמצאה בבית הקברות דלובלין. מהתשובה קל"ח, שנכתבה כשנה לפני כן, ומן האמור בספר שו"ת "איתן האזרחי" לר' אברהם הכהן רפאפורט מסיק הרב לוי, שהמהר"ו שימש ברבנות לאדמיר (לודמיר, היא ולודימיר וולינסקי) ואוסטרהא. בתשובה בכת"י שמצא הרב לוי בבודליאן (קובץ אופנהיימר, מס' 327) רואה הוא את כתה"י המקורי, החתום בעצם כתב ידו, ועליה כמה הערות שוליים, החתומות על ידי "שמואל". לדעתו זהו ללא ספק הגאון ר' שמואל בן הגאון ר' פייבוש מקרקא, ובכת"י התשובה ניתן גם התאריך: "ליל ד', פ' ואתה תצווה, ש"ע"ה". מעניין הדבר, כי הצנזורה הרוסית גזזה שלוש מתשובותיו של המהר"ם מלובלין, וביניהן תשובה קל"ח הני"ל, משום שבה דן המהר"ם בשאלה, אם יש כוח לבית דין לדון בזמן הזה דיני נפשות. מכיון שהמהר"ם פסק בתשובתו, שיש כוח כזה לבית-דין גזר הצנזור הרוסי גניזה על תשובה זו.

באותו קובץ אופנהיימר, מס' 327, בספריית בודליאן מצא הרב יצחק לוי בין כתבי הגאון ר' פייבוש מקרקא ובנו הגאון ר' שמואל תשובה של מהרש"ל השני משנת של"ט. התשובה ערוכה לר' ישראל בן הר"ר שמואל. היא חתומה על ידי הגאון ר' שלמה ומצורף לה מכתב פרטי להני"ל, התאריך הוא: א' ו' תשרי, של"ט. התשובה דנה בענין זכויות השוכר בית לחפור קרקע הבית.

בקובץ אופנהיימר הני"ל מצא הרב לוי גם חומר חדש על שאלת "הגט מווינא", שנידונה בועד ד' הארצות. רוב גדולי הדור נטו להיתר את המגורשת לעלמא על סמך אותו גט. התשובה החדשה שנתגלתה עתה ("לשאלת הגט מווינא", "הדרום", תשרי, תשכ"ה) על ידי הרב לוי היא תשובת

„הרבאי“ — עוד ספר רב־מכר

מצד העלילה שבו. עיקר עניינו: חיי יהודי בן המעמד הבינוני הועיר בברוקלין, שהתאהב תחילה בנערה נוצריה אחת. הוא נענה, לזמן מה, להפצרת הסבא הגוסס, שישא לאשה בחורה יהודיה. סופו שנעשה רבאי רפורמי, עם שלמד תורה אצל רב אורתודוכסי, ונשא בת כומר, שנתגיירה אצל אותו רב אורתודוכסי. פרטי 18 שנות כהונתו של הרבאי הצעיר בקהילות שונות, טלטוליו ונדודיו על פני אמריקה — מהחיים חלק הגון של הספר, הנקרא בקלות.

למה נקרא שם הספר „הרבאי“? — אין זאת אלא משום ששם זה יפה ליחסי־ציבור. נוסף על כך יש בעלילה משום גירוי של סנסציה: רב הנושא גיורת. ואולם, על צד האמת, יכול היה גיבורנו להיות חזן או שוחט, או סתם יהודי, ובעיית גשואי התערובת היתה עומדת בעינה. עובדה היא שפטרוננו של גיבורנו ב„היברו יוניון קולי“ מזהירו מפני התקלה שבדבר נוכח אופיה של כהונתו. אך מכיוון שאין דמות גיבורנו משכנעת בכללותה, וכל כולו נראה לנו כעובד סוציאלי מובהק יותר משהוא נראה כרב וראש צדה, הרי קשה לבוא בטענה אל המחבר שבחר מכת־מדינה, שגשואי תערובת שמה, והכתירה בתואר „הרבאי“. כמה מן הפרקים המתארים ריקנותם של חיי עדה נידחת באמריקה. בין בדרום בין בקליפורניה, כתובים ביד נאמנה ובכושר תפיסה, ויש גם מומנטים של מקוריות תיאורית. אבל רוב רובם של פרקי הספר לא נכתבו אלא כדי לעורר סקרנותם של הקוראים וערכם הספרותי מוטל בספק גדול. **י. מעיין**

כשאתה קורא ספרו של נוח גורדון „הרבאי“* ורואה שלפניך סופר היודע לפרוש יריעה רחבה של חיי היהודים באמריקה, אתה תוהה על עגמומיתה ושעמומה של התמונה הנראית לך על פני יריעה רחבה זו. עד שאתה מסיים קריאתו של ספר זה ואתה נוכח לדעת, שלמרות יכולת התיאור ושטף הלשון של המחבר אין זו „אינפואה ממש של היהדות באמריקה“ — כפי שהעיד אחד המבקרים „בסאטורדי רביו“, כי אם תוספת לא כל כך מוצלחת, לסידרת הספרים מן הסוג של „מארגרי מורנינגסטאר“, שאומרים עליהם המומחים שלנו ליחסי ציבור, כי הם „שווים מיליון דולר“ מבחינת הפירסומת שהם מעניקים ליהודי אמריקה, אלא אינם עשויים — כמוכן — לעמוד ימים רבים במיבחן שיני הנמן. יצירה בת־חלוף מסוג זה, די לה אם אינה מעוררת רוגז ומרירות בלב הקורא היהודי, ודי לה אם אינה מעידה על שנהא עצמית עמוקה של מחברה, כדרך שמצאנו אצל רבים מהסופרים האמריקניים היהודים הששים להוקיע כל מום ופגע בחיים היהודיים מתוך רצון להוכיח שהם „אובייקטיביים בתכלית“ ומתוך המגמה והתוחלת, שספרם יזכה בתואר רב־מכר וגם יסרט בהוליווד.

ניתנה האמת להיאמר, שבעל הרומאן נח גורדון אפשר שקיפח את סיכויו להסרטה משום שהסיפור הוא יוצא דופן במקצת,

* *The Rabbi*, by Noah Gordon, McGraw-Hill Book Co., 1965; 389 pp.

ציונים ביבליוגרפיים

המחבר גותן בספר סקירה היסטורית על התפתחותו של ה„איזור היהודי האוטונומי“ ומתאר את החבל תיאור גיאוגרפי־גאולוגי. בספר מיסמכים רבים הכרוכים בהקמתו, שלטונו והרכבו של החבל.

ספר חדש על בירוביג'אן

ההתיישבות היהודית בבירוביג'אן מאת יעקב לבבי (באביצקי), סדרת „גלויות“, החברה ההיסטורית הישראלית (ראובן מס), 445 עמוד.

ר' מנחם בן סגנאי הצבע

לאב"ד. כבר הוכיח פרופ. י. נ. אפשטיין ז"ל שיש הבדל בין שני מושגים אלה¹. ולכן אין להסיק מתוך דברי התוספתא שמדובר כאן על מינויו של מנחם לאב"ד בסנהדרין של הלל הוקן. המסקנה הפסקנית שאליה מגיע הוויג "שמנחם ממשנה חגיגה יכול להיות רק מנחם ממשנה עדויות"¹⁰ היא רחוקה מלהיות ודאית. ויש להסכים עם בעל יוחסין השלם שמנחם בן סגנאי היה בן דורו של רבן גמליאל¹¹.

בהשגותיו על נסיונות של זיהוי של מנחם שבמשנה חגיגה ב. ב עם אישים שונים שנוכרים בספרות התנאית לא באתי לקבוע מסמרות. באתי רק להעיר שבדיונים של האמוראים על מנחם שבחגיגה ב.ב נשתרבו דברים שהם מוסכים על מנחם בן יהודה הקנאי כפי שיוצא מתוך המדרש בשה"ש זוטא.

י. רזזנמאל

- 1) עיין דקדוקי סופרים על אתר.
- 2) עיין תוספתא, הוצאת צוקרמאנדל על אתר.
- 3) עיין בצרון, סיון-תמוז, תשכ"ה, 87 ואילך.
- 4) שם, תשרי-חשוון תשכ"ו, 56 ואילך.
- 5) עיין בראב"ד על משנה עדויות זח. זח.
- 6) עיין בצרון, סיון-תמוז תשכ"ה, 89.
- 7) עיין משנה מנחות ה.ו; תוספתא כלים (בבא קמא), ד.ד; תוספתא תרומות ג.יח; עיין ש. ליברמאן, תוספתא כפשוטה, א, 335.
- 8) עיין מיכאל אב"יונה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, 125; יוסף בן מתתיהו, חיי יוסף, תרגום אנגלי, הוצאת Loeb Classical Library 265. על אתרו של המקום עיין ישעיה פרס, ארץ ישראל, אנציקלופדיה טופוגראפית-היסטורית, כרך ג, 494 ואילך.
- 9) עיין י. נ. אפשטיין, מבראות לספרות התנאים, 42 ואילך.
- 10) בצרון סיון-תמוז, תשכ"ה, 93.
- 11) עיין יוחסין השלם, מהדורה שניה תרס"ה, 72, טור ב.

מן התנא ר' מנחם בן סגנאי הצבע נשארה בספרות התנאית רק הלכה אחת במשנה עדויות זח. וזו לשונה: "העיר ר' מנחם בן סגנאי על מוסף היורה של שולקי זיתים שהוא טמא ושל צבעים שהוא טהור, שהיו אומרים חילוף הדברים". אותה ההלכה נשנית במשנה כלים ה.ה כסתם משנה.

בתוספתא עדויות ג.א מובאת אותה ההלכה בשינוי לשון קצת ובהוספות וזו לשונה: "העיר מנחם בן סגנאי [הוא] צבע על מוסף היורה של שולקי זיתים שהוא טמא ועל של צבעים שהוא טהור שבראשונה היו אומרים חילוף הדברים, וכשהושיבוהו בישיבה היו תמהין עליו הכל, אמר להם, כך וכך אם איני ראש לכל הבאים אחריי". מתי חי אותו ר' מנחם בן סגנאי הצבע? פרופיסור שמחה בנימין הוויג ניסה לזהות אותו עם מנחם בן זוגו של הלל הנשיא בנשיאות הסנהדרין (חגיגה ב.ב). על זיהוי זה השגתי ופרופ. הוויג ענה על השגותי¹. בתשובה הקצרה הבאה בדעתי לבסס בנימוקים גוספים את דעתי.

הוויג כותב "שמפרשים² ראו במקצועו של מנחם כצבע אשר עדותו הבקאה בנוגע למוסף היורה אשר לצבעים נתקבלה בבית דין"³. הוויג טעה. לא מפרשים ראו את מקצועו של מנחם כצבע כי אם התוספתא שכותבת בפירוש שהוא היה צבע. בניגוד לדעתו של הוויג יש לקבוע שיש קשר בין שמו של מנחם בן סגנאי, ובין המקום סגנא שנוכר פעמים אחדות בספרות התנאית⁴ וגם במשנה כלים (ה.ד), שם מובאת ההלכה של מנחם בן סגנאי. השם היווני של כפר סכנין הוא ביוונית סוגני⁵. מנחם בן סגנאי היה בן הכפר סגנא.

כמו כן יש קשר בין המסופר במשנה כלים ה.ד: "מעשה ונפלה דליקה בתגורי כפר סגנא ובא מעשה ליבנה" ובין המשנה שדנה בטומאה של מוסף התגור ומוסף היורה. את הקשר הזה אפשר לראות גם כן בתוספתא כלים (בבא קמא), ד. ד-ה. כמו כן יש להעיר שאין המלים "כשהושיבוהו בישיבה" מראות על מינוי

כינוס המורים השליחים מישראל

סיכום השמייע ד"ר שמואל מ. בלומנ-פילד, מנהל המחלקה לחינוך ולתרבות של הסוכנות היהודית בניו-יורק. בין היתר עמד ד"ר בלומנפילד על הברכה הצומחת גם למדינת ישראל משהיתם של המורים השליחים ב-יהדות ארה"ב, בשמשם מגשרים נאמנים בין הישוב לבין יהדות ארצות הברית.

בישיבה השניה ישב בראש מר אברהם שלו, מורה שלית בכתות התיכוניות של ישיבת פלטבוש, והירצו בה מר יעקב ליטמן, מתאם התכנית מטעם החברה למען החינוך העברי באמריקה, על הבעיות האדמיניסטרטיביות של תכנית החילופין ומר יעקב מוריס, גזבר הסוכנות היהודית, עמד על האחוריות המשותפת של השליחים השונים מישראל. אחי הרצאותיהם התקיים הדיון הכללי שנעל על ידי מר גד כהן בהביעו תודה לכל באי הכינוס שתמרו ל-הבהרת דמותו וייעודו של המורה השליח מישראל בקהילה היהודית בארה"ב.

ד"ר ישראל אפרת בניו-יורק

בימים אלה הגיע לניו-יורק המשורר והחוקר הידוע, ד"ר ישראל אפרת, שירצה במכללת דרופסי על מחשבת ישראל. במשך ימי שהותו באמריקה יתגורר במלון וסטאור.

אלהים במהפכת למשה פלאי

בהוצאת "אלף" בתל-אביב הופיע הספר "אלוהים במהפכת" רומן על "צעיר המבקש את אלהיו במבוכי אתמולים". זהו הסיפור השני למר פלאי. הראשון "על דאספת" יצא בשנת 1961. מר פלאי הוא העורך של הירחון העממי "למשפחה" ו"גיב", ביטאון הספרות העברית הצעירה באמריקה.

ביום 30 בדצמבר, 1965, נתקיים מטעם המחלקה לחינוך ותרבות של הסוכנות היהודית והחברה למען חינוך עברי באמריקה, כינוס המורים השליחים מישראל הפועלים בבתי הספר העבריים בארה"ב.

הכינוס נערך בבנין הסוכנות היהודית והשתתפו בו כשמונים איש. בדבר הפתיחה עמד מר גד כהן, מרכז המורים השליחים, על ענינו של הישוב בישראל בפיתוח ובקידומו של החינוך היהודי בתפוצות. במשך תשע שנות קיומה של התכנית שירתו בארה"ב קרוב לאלף מורים במסגרת תכנית החילופין, שעל ידה משרת כל מורה שנתיים עד שלוש שנים בביה"ס ומשרה עליו מרוחה של ישראל ה-מתחדשת.

את ברכתם לכינוס הביאו מר מיכאל ארנון, הקונסול הכללי של מדינת ישראל, הגב' רוח הלפרין, חברת הנהלת הסוכנות היהודית, פרופ. אריה טרטקובר, יו"ר הברית העברית העולמית, והרב צבי תבורי, מנהל המחלקה התורנית.

את ההרצאה המרכזית בכינוס נשא ד"ר אפרים שמואלי, מרצה אורח למדעי היהדות במכון ללימודי היהדות בקליבלנד, שהוא עצמו חבר תכנית החילופין. בדבריו עמד ד"ר שמואלי על האורות והצללים שבשליחות מיוחדת במינה זאת של המורה השליח מישראל לתפוצות. דבריו במילואם יובאו בחוברת ד' של "בשליחות הוראה וחינוך", ביטאון המורים השליחים מישראל.

אחרי ההרצאה השתתפו בדיון מר אלברט אלעזר, מנהל בתי הספר מאוחדים בדטרויט, הרב שמואל ליכטיגר, מנהל כתות היסוד של ישיבה דפלטבוש, במוסדות החשובים הנ"ל עובדים מורים שליחים מראשיתה של התכנית. כן השתתף בדיון מר שמואל שטינברג, מנהל המדרשה באסקס קאונטי, ניו-ז'רסי. דברי

אתרונות" בתל-אביב. אבל... להינה לא
היו ילדים.

א. ר. מ.

לכסיכון הספרות העברית בדורות האחרונים

בהוצאת ספרות פועלים הופיע הכרך הראשון (אותיות א-ח) של לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים. הערכים מכלים תולדות חייו של הסופר וביליוגרפיה. בספר 796 טורים כפולים.

דרשות לחגים ולמועדים

מועדים, דרשות לחגים ולמועדים מאת הרב יצחק גיסנבוים, כינס והביא לדפוס ישראל שפירא. חזון יצחק, הקדמה מאת יצחק ריבקינד (ראובן מס), 329 עמ'.
מבחר השירה העברית

מבחר השירה העברית

מבחר השירה העברית, חלק שני, למיזם גלות ישראל מעל אדמת ספרד עד לתקופת יהודה ליב גורדון (יל"ג), אסף והסביר א. מ. הברמן (ראובן מס), רס עמ'.
הכרך הראשון ערוך ומתוקן על-ידי חיים בראוי בהשתתפות מאיר ויגור הופיע ב"מהדורה מקוצרת, מתוקנת ומבוארת על-ידי א. מ. הברמן והכיל מבחר השירה העברית למיזם חתום כתבי הקודש עד גלות ישראל מעל אדמת ספרד בשנת ה"א רנ"ב.

אבידות

פרופיסור אדם-ציון מארגושם ז"ל בגיל 49 נפטר בנו היחיד של העתונאי הידוע, ד"ר שמואל מארגושס. אדם-ציון מ. היה פרופ"חבר לפסכולוגיה באוניברסיטת המדינה בפטיסבורג ופירסם כמה מחקרים בפסיכולוגיה, פילוסופיה וסופרי המופת של ספרות העולם.

רבקה זיו ז"ל

בתל-אביב נפטרה רבקה זיו ז"ל, ממיסדות הסתדרות הנשים הציוניות. רבקה ובעלה ישראל יסדו את מכון דניאל זיו ברחובות, על שם בנם שנקטף בדמי ימיו. מן המכון הזה צמח מכון ויצמן למדע.

פרס לגבריאל פרייל

במשתתף של הקונגרס היהודי לתרבות (אידישער קולטור קאנגרעס) הוענק פרס על שם וילי שור למשורר הידוע גבריאל פרייל להוצאת ספר שירים באידיש שעומד להופיע. דברי הערכה על שירתו של פרייל נשא המשורר והמסאי יעקב גלאטשטיין. יתר מקבלי הפרסים היו: המשוררים א. לילס ובריש ויינשטיין והמסאי ד"ר ש. ביקל. על חבר השופטים נימנו: א. אלפרין, יעקב גלאטשטיין, ד"ר שמואל מרגושס וד"ר עזריאל נאקס.

ג. פרייל הקריא משיריו באסיפת חברת השירה האמריקנית. לוי אברלי ישב בראש. ד"ר שמואל מ. בלומנפלד, מנהל מחלקי החינוך והתרבות של הסוכנות היהודית, הקדים דברי הערכה. ד"ר רוברט אלטר נשא הרצאה על השירה העברית בתזמננו.

להינריך היינה לא היו ילדים

הידיעה בעתונות האידיש בנייר-יוק שבת רבעים להינריך היינה הגיעה זה לא כבר לישראל במטרה להכנס תחת כנפי השכינה, להתגבר ולהיות יהודית כסבתא בתיה מולדת בית גלדון ואם חיים (הארי) היינה, והיא פנתה לשם גיורה לרבנות בתל-אביב והי בד"צ מעיין בדבר, היא באמת ידיעה סנסציונית ומעניינת, לקוחה מ"ידיעות

הנני מברך את ידי הנעלה,
הסופר הנודע לתהילה

מר א. ר. מלאכי

ואת רעיתו הנכבדה צפורה

לשוב מביקורם הממושך
במדינת ישראל
בהזמנת

נשיא ישראל
מר זלמן שזר

יהיה בקורכם בארץ חמדת אבות
מקור עוגג ונחת לכם כל הימים!

ראובן צינרר

פרופ' שאול אדלר ז"ל

בירושלים נפטר פרופ' שאול אדלר, שעמד בראש המכון לפאראזיטולוגיה באוניברסיטה העברית. פרופ' שאול אדלר עשה כמה ניסויים חשובים במקצועו ופירסם מחקרים חשובים על דרכי הרפוי של מחלת הצרעת, השינה ועוד. פרופ' אדלר תירגם „מוצא המינים“ לדארווין לעברית בהוצאת „מוסד ביאליק“.

● „הולדת כל כרך של האינציקי לופדיה העברית הוא בבחינת יום תג לשפה ולתרבות „העברית“ כותב ב„חרות“ „המגזן“ יוסף אחימאיר לרגל הופעת הכרך הי"ח של האינציקלופדיה אך מותח בקורת על ההתישנות הבלוטת של רבים מן הערכים — היסטוריים, מדעיים ואישיים — ומביא דוגמאות רבות לחיזוק דבריו. הוא מסביר כי התיישנות ערכים באינציקלופדיות לאומיות שונות הוא תהליך טבעי ומובן והפתרון היחיד להתגבר על כך הוא הוצאת כרכי מילואים לתיקונים ולהשלמות. כבר עברו שלוש עשרה שנים מיום צאתו לאור של הכרך הראשון — כותב אחימאיר — „ואם לגבי מספר כרכים עומדים אנו כיום בסימן ח' הרי מבחינת האלף-בית האינציקי לופדי אין אנו אלא בסופה של ט' בלבד...“

תיקון טעות

בחוברת ה„בצרון“ תשרי-חשוון, תשכ"ו, נפלה טעות מצערת ברשימה של ד"ר ש. ב. הוניג „תשובה לבעית זיהותו של מנחם“ בסעיף המתחיל „לפי דעתי“, בעמוד 59 נשמטה שורה שלימה והננו נותנים בזה את נוסחתו המתוקנת:

„לפי דעתי הביטויים בירושלמי „ממדה למדה“ או „כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל“ מרמזים על מנחם בן זמנו של הלל ש„צא“ מהסנהדרין ונטה לצדוקים. לא יתכן שאלה הדברים ירמוזו על מנחם הגלילי שנלחם בעד חרות ישראל ופריקת עול רומא ושקרונו היה ש.א.ן שלטון של אדם על אדם אלא ה' הוא המושל לבד“; מנחם הגלילי לא ויתר על „חלקו באלהי ישראל“.

הלווייתנו של א. צ. הלוי ז"ל

קהל רב של עברים, ביניהם סופרים ומחנכים, מידידי המנוח ומוקירי שמו השתתף בהלווייתו של המשורר, שנפטר בא' שבט, ש. ז. הספידוהו: המשורר גבריאל פרייל — בשם קלוב פא"ן עברי; משה יגון — „הדואר“ וד"ר מרנין פיינשטיין. הרב מאיר מוסקוביץ והחזן משה נתנוון הקריאו פרקי תהלים ותלמיד „הרצליה“ הקריא שיר מ„מן הסוגר“.

פרופ' שרגא פייבל צ'רטרוף ז"ל

בגיל פ"ה נפטר בניו-יורק הרב שרגא פייבל צ'רטרוף, מי שהיה פרופ' לתלמוד ולספרות הרבנית בבית המדרש לרבנים של הסמינר התיאולוגי בניו-יורק. המנוח חיבר ספר על „העובד והעבודה בישראל“.

ד"ר משה אינהורן ז"ל

בניו-יורק נפטר ביום ד', י"ט בשבט. המנוח ערך את דו"השנתון „הרופא העברי“ קרוב לשלושים שנה. כמרכן הוציא „וואלקאזיסקער יזכור-בוך“ בשני כרכים והקים את הספרייה על שמו בבית-הרופא בתל-אביב. הוא ייסד קרנות לפרסים על ההסתדרות העברית באמריקה, עירית תל-אביב (למחקר לשון הרפואה העברית) וה-גימנסיה „הרצליה“.

אנו משתתפים ביגונם הגדול של ידידנו היקרים הרב ד"ר מיכאל כ"ץ ורעייתו הרבנית היגדה וב"ב בשבר שהושברו בהילקח מהם בנס-מחמדם **שמואל ע"ה** ולהרב ד"ר אליעזר כ"ץ ורעייתו הרבנית שולמית וב"ב על מות לבן **מאיר ליב ע"ה** בזכרו היקר והקדוש ירסא שברונם **חיים וחוה ליה**

אנחנו משתתפים בצערם הגדול של
הרב ד"ר מיכאל כ"ץ ורעייתו
במות בנדיקרים
שמואל ע"ה באיבו.
המקום ינחם אותם בתוך שאר אבלי
ציון וירושלים.

חיים ליה
ד"ר משה טשרנוביץ ורעייתו

מערכת „בצרון“ משתתפת בצערם של
אסתר ונחום מיידנבוים
על מות האם
לאה בת שבתאי רזנמן ע"ה
בעבודתם למען ערכי רוחנו ימצאו
תנחומים.

ד"ר משה טשרנוביץ
חיים ליה

למען יאריכון ימיד... .

ה„בצרון“ לשנתו הכ"ז... .

הנהלת ה„בצרון“ והמערכת צמדו על משמר הירחון ובמסירות נפש ממש הביאהו עד הגה —

הירחון נוסד על-ידי רב צעיר ז"ל בשנת תרצ"ט ומאז נצטרפו חוברת לחוברת וכרך
לכרך עד שהגיע לכרך הנ"ל.

בעזרת חותמיו, ידידיו ותומכיו הנאמנים מן היום הראשון להופעתו, עד היום.

לזכרון נצח

כל אדם מבקש להנחיל לדור הבא את הערכים היקרים ללבו. מכיוון שענינו לעתיד — טוב שיזכרו ידידנו
החתיקים, לאחר הבטחת יקיריהם, להעלות את זכרון ה„בצרון“ בצוואותיהם. אין סיפוק גדול מהכרה זו,
שלאחר אורך ימים ושנים, יהא שם קשור במפעל שיוסיף לתרום להעשרת ערכי רוחנו העברים בתפוצת
אמריקה.

ירושות „בצרון“

ידידנו וקוראינו שיואלו לזכור את ה„בצרון“ בצוואתם, יכולים לצרף נוסח הודעה זו:

I give and bequeath the sum of \$ _____ to Bitzaron, Inc.,
for the advancement of Hebrew culture.

BITZARON

1141 BROADWAY

NEW YORK, N. Y. 10001

CEJWIN CAMPS

PORT JERVIS, N. Y.

48th Year

Est. 1919

PROGRESSIVE, EDUCATIONAL, NON-COMMERCIAL

Ideal for Jewish Boys and Girls, 6 to 16

Land & water sports; aesthetic activities; resident doctors,
nurses; Sabbath, dietary laws observed; cultural influences.

Rates: \$585 B Send for descriptive brochure Chelsea 3-2900
A. P. Schoolman, Founder • A. P. Gannes, Exec. Dir. • 31 Union Square W., N. Y. 3

Z. O. A. TEEN-AGE SUMMER CAMP IN ISRAEL

A Non Profit Educational Project Sponsored by the Z. O. A.

7 weeks of exciting discovery and adventure in the Land of the Bible

FIFTH SEASON — AT KFAR SILVER

The only American Chartered High School in Israel

JULY 6 - AUGUST 21st, 1966

COST \$969

(Including Round-Trip Transportation by Jet)

- Sightseeing throughout Israel
- Learn Conversational Hebrew
- Activities with Israeli Teenagers
- Israeli Songs and Dances
- Land and Water Sports
- Live with an Israeli Family
- Educational Seminars
- Work the Land of Israel
- Excellent Staff
- Kashruth and Sabbath Observed

For Information call or write: TEEN AGE SUMMER CAMP DEPT.
Zionist Organization of America, 145 E. 32nd St., N. Y. 10016 - Tel.: MU 3-9200

Lorraine 7-3622

Lic. No. L-81

Ideal Liquor Store

4929 BROADWAY
at 207th Street

NEW YORK, N. Y. 10034

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative — used for over 50 years.

Buy the Economy 98c size

Save as much as 54c

Also available in 43c and 19c sizes

When Nature "forgets" . . . remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

MIZRACHI TOURS TO ISRAEL

SPECIAL
PASSOVER
and INDEPENDENCE DAY
TOUR
APRIL 2-26, 1966

\$995

All inclusive price includes

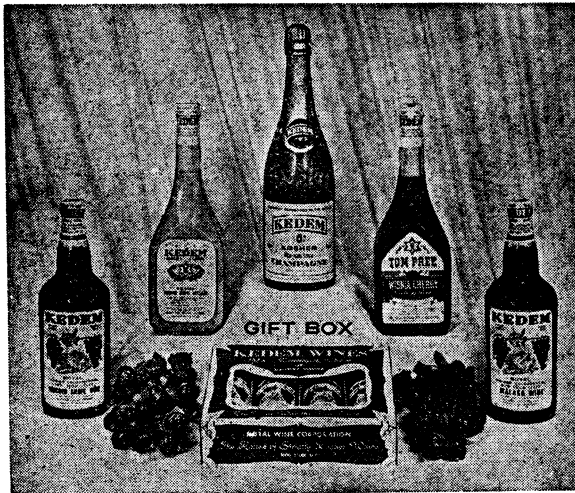
- Round trip flight via jet
- Three strictly kosher meals per day during Passover week; 2 meals at other times
- Passover in Jerusalem — Kings Hotel
- Independence Day Celebration grandstand tickets
- Stay at the new deluxe Deborah Hotel in Tel Aviv
- Guided tours throughout Israel

Don't take chances—Travel with the organization that has sent over 10,000 satisfied tourists to Israel!

Send for list of over 100 group flights to Israel at \$535
For reservations contact:

MIZRACHI TOURS

206 Park Ave. South (Corner E. 17th St.)
N. Y., N. Y. 10003 • Phone OR 3-8104

Kedem Wine Co.

132 Norfolk St. GR 3-8288
New York, N. Y. 10002

Best in Quality
Highest in Kashruth

SPECIALTY - CHAMPAGNE

CONCORD WINE
Naturally Sweet
MUSCAT WINE
Naturally Sweet
WINE EGG NOSH
WISHNIAK
ALASH

חברי ועד „מסד“ מתכבדים להודיע בזה על רכישת מחנה שלישי
שיקרא בשם

„מסד“ ג'

רשיפתה בעונת תשכ"ו — 1966

המחנה שוכן בנוף הנהדר של הרי הפוקונו בקרבת-מקום ל„מסד“ א'. „מסד“ ג' מצויד בכל הנחיות המודרנית, צריפים מרווחים, אגם גדול לשחייה ולשייט, מגרשי משחק משופרים, אולמות למשחק והמחנה, וחדר אוכל נאה ומרווח.

עם יסוד „מסד“ ג' נוכל לספק חלק ממשאלות הקהל לקבל מספר גדול יותר של ילדים הרוצים לבלות באווירת „מסד“ המהווה עולם עברי טבעי של תורה, עבודה ושעשועים. הורים ומחנכים עבריים המעוניינים להבטיח מקום חניה לילדיהם במחנות „מסד“ מתבקשים להודרו ולעשות זאת בהקדם.

במחנות — מתקבלים ילדים וילדות מגיל 6 — 15
בפרוודור — הגיל 15—16; המחיר לכל העונה — \$400.
במכון ההדרכה — הגיל 16 — 17; המחיר כל העונה — \$325.

בדבר פרטים נוספים נא לפנות אל:

MASSAD CAMPS, INC.

426 West 58th Street

New York, N. Y. 10019

Tel: 265-7240

Greetings from...
OLUM'S
of BINGHAMTON, Inc.
114 Clinton St.

Greetings from...
TELL CITY CHAIR CO.
Tell City, Indiana

Greetings from...
LINCOLN FOODS
1 Newbury St.
Lawrence, Mass.

CAMP MOSHAVA

Beach Lake, Penna.

Sponsored by BNEI AKIVA
Youth Movement of the
Religious Zionists of America

FOR BOYS & GIRLS 9-16

**Registration Accepted for
4 or 8 Weeks**

**Special for 15-16 Year Olds
Leadership Institute \$375.00**

**First Trip — June 30 - July 27 - \$260.00
Second Trip — July 28 - August 24 - \$260.00
Full Season — \$475.00**

**For brochure and further
information write or call:**

CAMP MOSHAVA

200 Park Avenue South
New York, N. Y. 10003 Tel: OR 3-2626

JOSEPH GOLDBERG, Director

כל חותם ה"בצרון"

רוכש חותם חדש

ומבטיח את המשך קיומו של הירחון!

*In the glorious tradition
of the
Festival of Freedom
proudly we offer*

**Cantor
Robert Fingeroth,**

*assisted by the
Choral Ensemble
under the*

personal direction of

Alan Chester,

to conduct

*the services and sedarim
for the*

Passover Holidays

NEVELE

ELLENVILLE, NY

Hotel Tel: 914-647-6000
or Call Your Travel Agent

**Direct Wires
WI 7-9745 and WI 7-9746**

Camp with Unique Jewish Contents and Human Values

SHOMRIA CAMPS

(Hashomer Hatzair-Zionist Youth Org.)

FOR BOYS and GIRLS - 10-18 YEARS OLD

CENTRAL CAMP, LIBERTY, N. Y. - Camps at: Hightstown, N. J.; Perth, Ontario; California.

**Secular Jewish Culture — Israel Kibbutz Values
American Israeli Folk Culture — Mature Counsellors.**

**For Information: CAMP SHOMRIA, 112 Fourth Ave., New York, N. Y. 10003
Tel: GR 3-2420**

כדי שתהנה הנאה מרובה

אין דבר שגורם לנו אושר מרובה יותר מאשר להשביע רצון נופעינו. ולכן לכל מקום שתטוס אתנו הנאתך היא הנאתנו. התבכר מזון כשר? עליך רק לבקש כשאתה מזמין כרטיס-הנפיעה. לשם שירות מצויין לאירופה ולכל ארצות תבל בקו לופטהאנזא, צלצל לסוכן הנפיעות שלך, או פנה אל לופטהאנזא.

Lufthansa

German Airlines

משרדים בערים ראשיות באה"כ ובקנדה

FEEL

GRAND

...on your El Al flight. It'll feel grand to be in Israel, too, and share with its people, what has been accomplished there, (including El Al, of course).

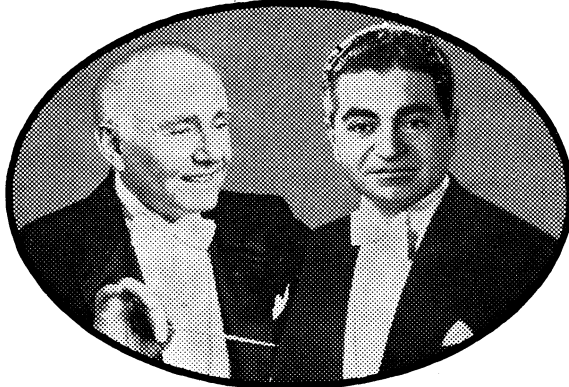
Israel is only one El Al destination. El Al's prop-jet and jet flights take you to 17 more; Tel Aviv, Nicosia, Istanbul, Teheran, Nairobi, Johannesburg, Athens, Rome, Vienna, Zurich, Munich, Frankfurt, Brussels, Amsterdam, Copenhagen, Paris, London. Ask your travel agent to help you select. (Grand fellow for telling you where to get off.)

610 Fifth Avenue, New York, New York, PLaza 1-7500
Boston • Chicago • Cleveland • Detroit • Los Angeles • Miami
Philadelphia • San Francisco • Washington, D. C.

Passover

April 4 to April 12

The Distinguished Composer-Conductor Sholom Secunda The Celebrated Cantor Jacob Barkin

A holiday to celebrate the joy of liberation, to observe a noble tradition, to reflect on the wonder of a good people. The distinguished Cantor Jacob Barkin will conduct Sedarim and Services assisted by the celebrated Conductor-Composer Sholom Secunda and the magnificent Concord Philharmonic Choir. A second prominent Cantor and Choir will co-officiate. A superb program of holiday entertainment.

DIETARY SUPERVISION BY RABBI JOSEPH WEINTROBE

THE "world's foremost resort" HOTEL
Concord

Kiamesha Lake, New York. Ray Parker, Gen Manager.

Hotel Tel: 914,794-4000 or Call Your Travel Agent

Direct Wire N. Y. - CH 4-3500